

T.C.
İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ BİLİM DALI

TASAVVUF'TA SAHÂBE ALGISI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Sevda TEZEL

İstanbul
Mayıs-2022

T.C.
İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ BİLİM DALI

TASAVVUF'TA SAHÂBE ALGISI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Sevda TEZEL

Tez Danışmanı
Doç. Dr. Veysel AKKAYA

İstanbul
Mayıs-2022

TEZ ONAY

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürlüğüne,

Bu çalışma, jürimiz tarafından Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Temel İslam Bilimleri Bilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Danışman: Doç. Dr. Veysel AKKAYA

Üye: Prof. Dr. Hasan Kâmil YILMAZ

Üye: Doç. Dr. Ahmet Murat ÖZEL

Onay

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Prof. Dr Metin TOPRAK

Enstitü Müdürü

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Yüksek Lisans tezi olarak hazırladığım “Tasavvuf’ta Sahâbe Algısı” adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlandığı aşamaya kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlâk ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığımı bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

Sevda TEZEL

ÖN SÖZ

Rahman ve Rahîm olan Allah'ın adıyla. Salât ve selâm O'nun Habîbi, Resûl-i Ekrem hazretlerine, âline, ashâbına olsun.

Araştırmamdaki her aşamada bana yardımını esirgemeyen değerli tez danışmanım Doç. Dr. Veysel AKKAYA'YA, tez jürimde yer alan Prof. Dr. Hasan Kâmil YILMAZ ve Doç. Dr. Ahmet Murat ÖZEL'e, Fazîlet KILIÇASLAN hocama, Yüksek lisans eğitimim dönemimde ilimlerinden istifade ettiğim İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi öğretim görevlilerine teşekkürü borç bilirim.

Bu süreçte desteklerini esirgemeyen eşim ve evlatlarımda ayrıca teşekkürlerimi sunarım.

Sevda TEZEL
İstanbul-2022

ÖZET

TASAVVUF'TA SAHÂBE ALGISI

Sevda TEZEL

Yüksek Lisans, Temel İslam Bilimleri

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Veysel AKKAYA

Mayıs-2022, 147+IX Sayfa

Araştırmamızda, klasik tasavvufî eserlerdeki sahâbe tasavvuruna dair, sûfi müelliflerin görüşleri ile sahâbe-sûfi ilişkisini ortaya koymaya çalışılmıştır. Tasavvuf ilminin mihenk taşları sayımları, tasavvufî hayata rehberlik etmeleri hasebiyle, tezimizde klasik eserler tercih edilmiştir.

Sahâbe, İslâm'ın ve Hz. Peygamber'in kalplerinde yarattığı inkişafı, Allah'ın rızasına ve sevgisine mazhar olmuşlardır. Bu sevginin hakkını veren, fedâkârlıklarla birçok bedel ödeyen, ubûdiyet-i Muhammediye'den hisse alan sahâbe, yaşayışlarını, Allah ve Resûl'ün emri doğrultusunda şekillendirmişlerdir. Kur'ân âyetlerini sindirerek, Hz. Peygamber'in sünnetine sarılarak, hayatlarını yeniden inşâ eden sahâbe, "Câhiliyye" halinden sıyrılmış, numûne bir nesil haline gelmişlerdir. İslâm'ın vaz' ettiklerinin, doğru anlaşılmasına katkı sağlamışlardır. Sûfiler, sahâbenin şeriat ve takvâ ile bezenmiş yoluna özlem duymuşlar, onların zühd esâslı hayatları gibi bir hayat yaşamayı hedeflemişlerdir. Sûfi müellifler de bu amaçla eserleriyle, mânevî rehberlik misyonunu üstlenmişlerdir. Ahlâk ve mâneviyatın toplumda teessüs etmesi, Asr-ı saâdet ruhunu, ilke ve ideâllerini, kişinin hayatına uygulayabilmesi için, sahâbenin hayatından mânevî reçeteler sunmuşlardır. Sûfiler, onların ibâdet ve zühd eksenli hâlleriyle hâllenerek, dünyâyı, âhîret odaklı yaşamak sûretiyle "ümmeden vasata'ya" dâhil olmayı, hakîki Müslüman'ın bir vecîbesi olarak benimsemişlerdir.

Araştırmamız, Kur'an-ı Kerim ve Sünnet ışığında, tasavvuf klasiklerindeki sûfi müelliflerin görüşleri doğrultusunda, sûfilerin rehberi olarak görülen sahâbenin, tasavvufî anlayış ve yaşayış biçimine kaynaklık ve örneklik ettiklerinin tespiti ile tasavvuf ilmi ile sahâbe arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktadır.

Anahtar kelimeler: İslâm, Tasavvuf, Zühd, Sahâbe, Sûfî.

ABSTRACT

PERCEPTION OF THE COMPANIES IN SUFISM

Sevda TEZEL

Master, Basic Islamic Sciences

Thesis Advisor: Assoc. Prof. Dr. Veysel AKKAYA

May-2022, 147+IX Pages

With the development created in their hearts by the light of Islam and the Prophet companions, who designed their lives by digesting the verses of the Qur'an and clinging to the Sunnah of the Prophet, got rid of the state of "Ignorance" and became a model generation. The commandments of Islam were understood correctly under their guidance. Sufis longed for the way of the Companions adorned with sharia and taqwa, aimed to live a life like theirs. For this purpose, Sufi authors undertook the mission of spiritual guidance with their works. They offered spiritual prescriptions from the life of the Companions in order for morality and spirituality to be established in society, for the spirit of the Age of bliss, its principles and ideals to be put into one's life. "They considered the duty of a true Muslim to be to deal with the state of the Companions, to learn what they did, to live for the hereafter in this world, and to be included in the auspicious community".

Our research reveals the relationship between the science of Sufism and the Companions by determining that they are the source and example of the Sufi understanding and lifestyle of the Companions.

Key words: Islam, Sufism, Zuhd, Companions, Sufi

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY	i
BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ	ii
ÖNSÖZ.....	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
TABLolar LİSTESİ.....	viii
KISALTMALAR	ix
BİRİNCİ BÖLÜM	1
GİRİŞ	1
1.1. Araştırmanın Konusu ve Önemi	1
1.2. Araştırmanın Amacı.....	1
1.3. Araştırmanın Metodu	2
1.4. Literatür Taraması ve Analizi.....	2
İKİNCİ BÖLÜM.....	5
KAVRAMSAL ÇERÇEVE	5
2.1. Sahâbe Kavramı	5
2.1.1. Sözlük Anlamı	6
2.1.2. Terim Anlamı.....	6
2.2. Kur'ân'ı Kerim'de Sahâbe	8
2.3. Hadîslerde Sahâbe.....	9
2.4. İslâmî İlimlerde Sahâbe.....	10
2.4.1. Tefsir İlminde Sahâbe	10
2.4.2. Hadis İlminde Sahâbe.....	12
2.4.3. Fıkıh İlminde Sahâbe	14
2.4.4. Kelâm İlminde Sahâbe	16
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	18
TASAVVUF'TA SAHÂBE	18
3.1. Tasavvuf İlminde Sahâbe	18
3.1.1. Sahâbe ve Tasavvuf.....	23
3.1.2. Sûfî Kavramı ile Sahâbe İlişkisi	26

3.1.3. Sûfilerin Sahâbe Tasavvuru.....	28
3.1.4. Ashâb-ı Suffe.....	33
3.2. Tasavvuf Klasiklerinde Sahâbe Algısı.....	36
3.2.1. Hz. Ebû Bekir	37
3.2.2. Hz. Ömer	54
3.2.3. Hz. Osmân	68
3.2.4. Hz. Ali	73
3.2.5. Hz. Hasan.....	86
3.2.6. Hz. Hüseyin	91
3.2.7. Selmân el-Fârisî	93
3.2.8. Ebû Zer el-Ğifari.....	97
3.2.9. Abdullah b. Ömer b. Hattab.....	99
3.2.10. Ebü'd Derdâ.....	103
3.2.11. Bilâl-i Habeşî	106
3.3. Tasavvuf'ta Sahabe ile İlgili Bazı Temel Konular	109
3.3.1. Sahâbe ve Silsile	109
3.3.2. Sahâbe ve Zikir	118
3.3.3. Sahâbe ve Muhabbet	120
3.3.4. Sahâbe ve Sohbet	122
3.3.5. Sahâbe ve Keşf, Kerâmet	124
3.3.6. Sahâbe ve Fütüvvet	127
3.3.7. Sahâbe, İrşâd ve Tebliğ	129
3.3.8. Sahâbe ve Tekke	131
SONUÇ.....	133
KAYNAKÇA.....	135
ÖZGEÇMİŞ	147

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1: Tasavvuf'ta Sahâbe Algısı Eserler ve Sahâbe Dağılımı	21
Tablo 2: Tarîkat Silsilelerinin Manevî Önderleri/Silsilelerde Yer Alan Sahâbe /Sahâbî İsimleri.....	112
Tablo 3: Bazı Tarîkat Önderlerinin Ana-Baba Soy Seceresinde Sahâbe /Sahâbî	115

KISALTMALAR

A.g.e: Adı geçen eser

ar: Arapça

b.: İbn

Bkz.: Bakınız

bs.: Basım Sayısı

C.: Cilt

ev.: Tercüme eden

ed.: Editör

h.: Hicrî

H.z.: Hazreti

haz.: Hazırlayan

nşr.: Neşreden

ö.: Ölümü

r.a.: Radiyallâhu anh

S.: Sayı

s.a.v.: Sallallâhü aleyhi ve sellem

tsz.: Tarihsiz

trc.: Tercüme eden

TDV: Türkiye Diyânet Vakfı

vd.: Ve diğeri

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

1.1. Araştırmanın Konusu ve Önemi

Tezimizin konusu, tasavvuf tarihi literatüründe tasavvuf klasikleri olarak bilinen Ebû Nasr es-Serrâc et-Tûsî'nin (ö. 378/988) *el-Lüma*, 'Ebû Tâlib el-Mekkî'nin (ö. 386/996) *Kûtü'l-kulûb*, Ahmed b. Muhammed el-Kelâbâzî'nin (ö. 380/990) *et-Ta'arruf li-mezhebi ehli't-tasavvuf*, Ebû Sa'd el-Hargûşî'nin (ö. 406/1015) *Tehzîbü'l-esrâr fi eabakâti'l-ehyâr*, Ebû Nuaym el-İsfahânî'nin, (ö. 430/1038) *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiya*, Abdülkerîm el-Kuşeyrî'nin (ö. 465/1072), *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, Alî b. Osmân el-Hücvîrî'nin (ö. 465/1072) *Keşfu'l mahcûb*, İmâm-ı Gazzâlî'nin (ö. 505/1111) *İhyâ-u ulûmi'd-dîn*, İbnü'l-Cevzî'nin (ö. 597/1201), *Sıfatü's-safve*, Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin (ö. 638/1240) *el-Fütûhâtü'l-Mekkîyye*, Mevlânâ'nın (ö. 672/1273) *Mesnevi*, Abdürraûf el-Münâvî'nin (ö. 871/1467) *el-Kevâkibü'd-dürriyye fi terâcimi's-sâdeti's sûfiyye* ve İmâm-ı Rabbânî'nin (ö. 1034/1624) *Mektûbât* adlı eserlerinde sûfîlerin, sahâbe hakkındaki telakkîlerine istinâden, tasavvuf ilmi ve sahâbe arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktır. Sahâbenin, sonraki nesillere ulaştırdıkları nebevî terbiye ve birikim ile zâhidane yaşantılarının, tasavvufî düşünceye nasıl esas teşkil ettiğinin tespiti ile, sûfîlerin, tasavvufî yaşantı hususunda önderlerinin başta Resûlullah (s.a.v.) olmak üzere, sahâbe olduğunu gözler önüne sermektir.

1.2. Araştırmanın Amacı

Sahâbe-i kirâm, İslâm'ın iki temel kaynağı olan Kur'ân-ı Kerîm ve Sünnet'in, dinin aslî unsurlarının, sonraki nesillere aktarılmasında büyük öneme sahip olmuştur. Hz. Peygamber'in, mânevî ve ruhânî hayatı, sahâbe ve onları takip eden nesiller tarafından gönülden gönüle aktarılarak yaşatılmaya çalışılmıştır. İslâm'a Kur'ân'a ve peygambere dair birçok husus, sahâbe-i kirâm'dan aktarılan mâlûmat ve yaşantıları sayesinde bilinmektedir.

Zühd, takvâ, tefekkür zikir, ihlâs, nefis-tezkiye, muhabbet, sabır, şükür, rızâ, fakr gibi değerlerle, tasavvufî hayata kaynaklık eden sahâbe, Hz. Peygamber'den sonra en üst makamı oluşturmuşlardır. “Sonraki dönemlerde yaşayan sûfîler, tasavvufu bir ayağı asr-ı saâdet'te sabit iken, öteki ayağı sûfinin kendi asrında ve mekânında bulunduğu

bir pergelin, sabit-değişken hareketi şeklinde”¹, kendi zamanlarına aktaran köprüler olmuşlar, yazdıkları eserlerle bu hakikatleri, dönemin ihtiyacına göre anlaşılır kılarak, ihyâya vesile olmuşlardır.

Sahâbe-i kirâm hakkında akademik çalışmalar yapılmış, sahâbe ve hayatlarıyla ilgili birçok eser kaleme alınmıştır. Ancak tasavvuf alanında sahâbenin zühdî kişiliği ile ilgili çok az çalışma bulunmaktadır. Tezimizde, tasavvuf klasiklerinde sahâbe tasavvuru ile sahâbenin Kur’ân ve sünneti anlaması, yorumlaması neticesinde tasavvufî düşünceye temel olan yaşayışlarının, sûfilere kaynaklık eden ve onlarda tezâhür eden anlayışlarını belirlemek hedeflenmektedir.

1.3. Araştırmanın Metodu

Çalışmamızda takip ettiğimiz metod ve unsurlar, tez başlığına esâs olan konunun muhtevâsını doğru bir şekilde aktarabilmektir. Tasavvuf ilmi açısından önemli bir yere sahip olması sebebiyle bazı klasik eserleri merkeze aldık. Gerekli yerlerde de tasavvuf eserlerden istifade ettik. Bu konu ile ilgili yapılmış çalışmalar, tez ve makalelerden de faydalandık. Araştırma konumuzun sınırlarını aşacağından dolayı, “Tasavvuf’ta Sahâbe Algısı” çalıştığımız tezimizde, klasik eserlerde zühd yönüyle öne çıkan, bu eserlerin genelinde adı ortak biçimde geçen on bir sahâbi ile araştırmamızı tamamladık.

“Tasavvuf’ta Sahâbe Algısı” başlıklı tezimiz, üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, tezin konusu ve önemi, amacı, metodu ve literatürü ile ilgili bilgiler verilmiştir. İkinci bölümde, kavramsal çerçeve, Kur’an ve hadîslerde, İslâmî ilimlerde sahâbe algısı ele alınmıştır. Üçüncü bölümde ise, tasavvuf’ta sahâbe, sûfî kavramı ve sahâbe ilişkisi işlenmiş, ashâb-ı suffe’nin sûfiler nezdindeki önemine değinilmiştir. Klasik tasavvufî eser müelliflerinin, meşhur on bir zâhid sahâbe hakkındaki görüşlerine de yer verilerek, sahâbe ile ilişkili bazı temel konulardan bahsedilmiştir.

1.4. Literatür Taraması ve Analizi

“Tasavvuf’ta Sahâbe Algısı” araştırmamızla ilgili olarak yapılan literatür taramasında, bu konu ile alakalı yazılmış makale ve tezlerin bulunduğu görülmüştür.

¹ Ekrem Demirli, *Şair Sûfiler*, 2 bs. (İstanbul: Sûfî Yayınları, 2018), 221.

Tezler:

İlk Dönem Zâhidleri ve Zühd Anlayışları Sahâbe Dönemi, Hicri I. Ve II. Asır, Mustafa Yıldırım: Tasavvuf alanında yapılan bu çalışma, zühd ve sahâbe ilişkisinin anlaşılmasına önemli katkılar sağlamıştır.

Sahâbenin Mal ve Servete Bakışı (Ebû Zerr el-Ğifârî Örneğinde), Said Kobak: Ebû Zer özelinde sahâbenin yaşam kıstasları anlatılmıştır.

Tasavvufu Ortaya Çıkaran Sosyo-Ekonomik Siyasal ve Tarihsel Parametler Bağlamında Zühd Dönemi, Bekir Adıgüzel: İslâm tarihi ve tasavvufu harmanlayan anlayışla yapılan bu çalışmada, tasavvuf-sahâbe-zühd ilişkisine değinilmiştir.

Sünni tasavvufun teşekkül sürecinde şeriat-hakikat ilişkisi sorunu (Hicri III. ve IV. Yüzyıllar,) Hacı Bayram Başer: Tasavvufun geçirdiği teşekkül aşamalarının ele alındığı, zühd eserleri ve fonksiyonlarına değinildiği, tasavvufta zühd anlayışının çeşitli yönleriyle ele alındığı bir araştırmadır.

Makaleler:

Tasavvuf Kaynaklarında Hz. Ebû Bekir, Kadir Özköse.

Tasavvuf Klasiklerinde Hz. Ali'nin Şahsiyeti-Kur'an ve Hadis Perspektifiyle Karşılaştırma, Veysel Akkaya.

Tasavvuf açısından Ashâb-ı suffa, Hasan Kâmil Yılmaz.

Zühd ve Sûfîlerin Zühde Yükladıkları Anlam Tasavvufta Dünyevileşmeye Tepkisel Yaklaşım, Kadir Özköse.

İslâm Düşüncesinde Zühd Anlayışının Değeri, Orhan Yılmaz.

Zühd Döneminde Basra ve Horasanlı Zahid/Sufîlerin Kesb ve Tevekkül Anlayışı, Sezai Küçük.

Gazzâlî öncesi Mutasavvıfların, Hz. Ali ve Ehli Beyt'le İlgili Görüşleri, Salih Çift.

Doğuş Dönemi Zühd Ekolleri ve Tasavvuf Mektepleri, Cengiz Gündoğdu.

İlk Dönem Tasavvuf Klasiklerinde Zühd Kavramı Üzerine, Arzu Eylül Yalçınkaya.

Mevlana'nın Mesnevisinde Sahâbe, Kadir Paksoy.

İsmi geçen çalışmalarda sahâbe, tasavvufî olarak değerlendirmelere tabi tutulmuş ve konunun anlaşılmasına büyük katkılar sağlamıştır.

Bu literatür taraması sonucunda, tasavvuf alanında sahâbe algısına dair bir çalışmanın olmadığı görülmüştür. Çalışmamızda ana kaynağımız Kur'ân ve Hadis, bazı tasavvuf klasikleri, tezler, makaleler ve tasavvufî eserler olmuştur. Bu yönü ile tezimiz literatüre katkı sağlayacağı temennisindeyiz.

İKİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Sahâbe Kavramı

“Saâdet asrı” olarak ifâde edilen, Hz. Peygamber ve sahâbenin yaşadığı dönem, çağlar boyu Müslümanlar tarafından “ideâl model” olarak kabul edilmiştir. Gönlnü ve nefsini yola getirmek isteyenler, onların ekseninde yer almayı hedefleri haline getirmişlerdir. Hz. Peygamber’in bazı hadîslerinde, “Ashâbım”² hitâbını kullanması, asr-ı saâdet ve tâbiîn devrinde, sâhibü’n-nebî,³ ashâbü’n-nebî⁴, sâhibü Resûlillah⁵, ashâbü Resûlillah⁶, ashâbü Muhammed⁷, gibi terkiplerin kullanılması, kavramın o dönemden itibaren terimleşmiş olduğunu göstermektedir.⁸

“Sahâbe” kavramı s-h-b kökündendir, sâhib kelimesinin çoğuludur.⁹ Sahâbe kavramının sohbette türediğine dâir, ehl-i Lügât’ın ittifâkı bulunmaktadır.¹⁰ Kur’ân’ı Kerim’de sahâbî kelimesi, Hz. Ebû Bekir (ö.13/634) için kullanılmaktadır.¹¹ Sahâbe tanımına dair birçok görüş beyan edilmiş, belirli kıstaslar ortaya konmuştur. “Hz. Peygamber’i görüp görmemesi, sohbetinde uzun zaman bulunup bulunmaması, ondan hadîs rivâyet edip etmemesi, birlikte savaşa katılıp katılmaması ve Hz. Peygamber’i

² Müslim, “Fezâilü’s sahâbe”, 214 (2535).

³ Ebû Davud, “Büyû”, 51.

⁴ Ebû Davud, “Libas”, 1.

⁵ İbn Mace, “İkâme”, 47.

⁶ Darimi, “Mukaddime”, 5.

⁷ Tirmizi, “Zühd”, 39.

⁸ Bkz. Mehmet Efendioğlu, *Hulafâ-i Râşidîn Devri Sahâbe Anlayışı Sahâbenin Fazîleti ve Adâleti Bağlamında* (İstanbul: İlâhiyat Vakfı Yayınları, 2019), 32.

⁹ Bkz. Mehmet Efendioğlu, “Sâhabe” *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 32:416.

¹⁰ Mustafa Çelik, *Fıkhu’s Sahâbe*, (İstanbul: Fütüvvet Yayınları, 2006), 2/19.

¹¹ Bkz. Efendioğlu, “Sâhabe” *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 32:416; et-Tevbe, 9/40.

gördüğünde çocuk ya da yetişkin olması gibi farklılıklar gözetilerek değerlendirilmiş ve buna dayanarak sahâbe tanımları yapılmıştır¹². Bu görüşlerin dar ve geniş kapsamlı olarak ele alındığı görülmektedir. Genel kabule göre, “Sahâbî, Hz. Peygamber’e mü’min olarak mülâki olan ve Müslüman olarak ölen kimsedir”.¹³ Bu tarife göre kadın veya erkek, çocuk veya yetişkin bir Müslüman, Resûlullah’ı nübüvveti esnasında, kısa bir zaman diliminde dahi olsa, bir kere görüp konuşmuş ve imân üzere ölmüşse, o kimse sahâbî olarak kabul edilmektedir.

2.1.1. Sözlük Anlamı

Sahâbe kavramı, lügatta dost ve arkadaş mânâsına gelir.¹⁴ Türkçe’ye, bir kimse ile yâr-u hem-dem olmak¹⁵ şeklinde çevrilen, Arapça’da sâhibe-yesbahü-sahben ve sahâbeten kök fiilinden türeyen ve aynı kök fiilden ism-i fâil olan sâhib’in çoğuludur.¹⁶

2.1.2. Terim Anlamı

“Sahâbî” mefhumunun tanımında ve “Sahâbî” olmanın kriterlerini belirlemede, hadîs ehli ile fıkıh usûl âlimlerinin farklı bakış açıları bulunmaktadır. Sahâbî olabilmenin aslî şartlarında birleşen âlimler¹⁷, özellikle Resûlullah’la olan birlikteliğin süresi hususunda görüş ayrılığına düşmüşlerdir. Fıkıh usûl âlimlerinin çizdikleri sınırlar, örfî anlamından dolayıdır. Örfte, arkadaş olarak zikredilecek ölçüde, uzunca süre

¹² Ahmet Gençdoğan, “Kelamî Yaklaşımların Oluşumuna Etki Etmesi Bakımından Sahâbe Anlayışı”, *İlahiyat Tetkikler Dergisi*, S.1 (2019): 285.

¹³ Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed İbn Hacer Askalânî, *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994), 1/8.

¹⁴ Bkz. Ebû'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî İbn Manzûr, *Lisânü'l Arab*, (Kahire: Darelhadith, 2003), 5/278.

¹⁵ Mütercim Âsım Efendi, *el-Okyanûsu'l-Basît Fî Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi*, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013), “Sahâbe”, 1/497-498.

¹⁶ İbn Manzûr, *Lisânü'l Arab*, 5/278.

¹⁷ “Müslüman olmak ve imân üzere ölmek.”

birliktelik şarttır¹⁸. “Hadîs ehli sahâbe kavramına şekilsel yaklaşırken, usûl âlimleri muhtevâyı ve niteliği ön plana çıkartmıştır”.¹⁹ Fıkıh usûlünde, Hz. Peygamber ile uzun zaman sohbeti, beraberliği bulunan Müslüman, sahâbedir.²⁰ Hadîs âlimlerine göre, “Sahâbî, Resûlullah’ı bir kez dahi Müslüman olarak gören, az bir süre de olsa sohbet eden ve Müslüman olarak ölen kimsedir”²¹. Hadîs ehlinin tarifi, daha geniş bir çerçevede ele alınmıştır. İbn Ümmi Mektûm gibi amâ kimseler, görmeleri mümkün olmasa bile, Hz. Peygamber’le beraber olduklarından sahâbî kapsamındadır.²² İmâm Buhârî’ye göre, Müslümanlardan Hz. Peygamber ile birlikte olan veya onu gören herkes onun ashâbındandır.²³ Usul-i fıkıhçılar, Hz. Peygamber’le en az altı ay olmak üzere “Dinin bazı hükümlerini alma, hadîs rivâyet etme, birlikte savaşa katılma gibi ondan etkilenebilecek şekilde birliktelikleri şart koşmuşlardır”²⁴.

Enes bin Mâlik’e (ö.93/711-12) sorulan bir soru üzerine, bedevîlerden Resûlullah’ı görenlerden bazı insanların var olduğunu, ama onunla dostluk eden kimse kalmadığını²⁵ söylemesi, görme fiili ile sohbetinde bulunma meselesinde, ince ayırımı ortaya koymaktadır.

¹⁸ Abdullah Çolak, *İslâm Hukuk Tarihi ve İslâm Hukuk Kaynakları*, (İstanbul: Hikmet Evi Yayınları, 2020), 220.

¹⁹ Ali Çolak, “Sahâbe'nin İslâm Teşriinin Oluşması ve Anlaşılmasındaki Konumu (Safvân B. Muattal Örneği)”, *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (2013): 2/171.

²⁰ Bkz. Zekiyüddîn Şa'bân, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, çev. İbrahim Kâfi Dönmez, (Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2021), 283.

²¹ Talat Koçyiğit, *Hadîs Istılahları*, (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1980), 380.

²² Buhârî, “Fezâilü's-Sahâbe”, 1.

²³ Buhârî, “Fezâilü's-Sahâbe”, 1.

²⁴ Çolak, “Sahâbe'nin İslâm Teşriinin Oluşması ve Anlaşılmasındaki Konumu” 171.

²⁵ İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî, “*Ulûmü'l hadîs*” (metin ve tercüme), çev. İbrahim Kutluay, (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2021), 356.

2.2. Kur'ân'ı Kerim'de Sahâbe

Kur'ân-ı Kerîm'de takdirle bahsedilen sahâbe-i kirâm, bütün zamanlara örnek olarak gösterilmektedir. Sahâbe, ümmete emsâl olmadaki kifâyetini, Kur'ân-ı Kerîm'in ilk muhâtapları, vahyin canlı şâhitleri olmalarından ve Kur'ân âyetlerinin hükümlerini anlama, kabullenip fiiliyata geçirmedeki hassasiyetlerinden almaktadırlar. İslâm dini ve medeniyetinin inşâsının yapı taşlarını oluşturan bu nesil, Hz. Peygamber'in onlara "Üsve-i hasene" olduğu, istikâmet ehli olarak zikredilmektedir.²⁶ *Ey Nebi! Allah ve mü'minlerden sana tâbi olanlar sana kâfidir*²⁷, âyetinde "Sana tâbi olan mü'minler" ifâdesinde işâret edilen kesim şüphesiz, sahâbe-i kirâm'dır.

Onlar hakkında, Kur'ân-Kerîm'de Allah'ın kendilerinden, kendilerinin de Allah'tan râzı olduğu²⁸ ve kendileri için ebedî olarak kalacakları cennetler hazırlandığı²⁹ bildirilmiştir. Onlar için, af-mağfiret³⁰, cennet gibi büyük lütuflar va'd edilmiştir. Allah ve Resûlü'ne sadık³¹, âdil³², Allah'ın rahmetini ummayı hak eden³³ özü sözü doğru³⁴, diğerkâm, gerçek mü'min vasıflarına hâiz³⁵, takvâ ehli³⁶, mu'tedil³⁷ bir

²⁶ Ahzâb, 33/21.

²⁷ Enfâl, 8/64.

²⁸ et-Tevbe, 9/117.

²⁹ et-Tevbe, 9/100; Hadîd, 57/10.

³⁰ Feth, 48/29.

³¹ Haşr, 59/8.

³² Bakara, 2/243.

³³ Bakara, 2/218

³⁴ Haşr, 28/8.

³⁵ Enfâl, 8/74.

³⁶ Haşr, 59/8.

³⁷ Bakara, 2/243.

topluluk oldukları belirtilmiştir. Bu âyetler, sahâbenin adâlet ve fazîlet ehli oldukları hususunda kanıt olarak gösterilmektedir.³⁸

2.3. Hadîslerde Sahâbe

Sahâbe neslinin üstünlük ve fazîletine dair birçok hadîs-i şerîf bulunmaktadır. Hz. Peygamber, aleyhlerinde konuşmayı yasakladığı,³⁹ sahâbeden bahsederken; tebliğ ile vazifeli⁴⁰, diğer insanlara ve toplumlara tercih edilen⁴¹, insanlık tarihinin en hayırlı nesli⁴², ümmetin en hayırlıları⁴³, cehennem ateşinin yakmayacağı kimseler⁴⁴, cennetlikler⁴⁵ gibi methiyeler içeren sözler söylemiştir. Hz. Peygamber'in, sahâbeye iltifatları, onları üstün kılan özelliklerine yöneliktir:⁴⁶

Resûlullah (s.a.v) kızına “Ümmetin içinde en hayâlî kişinin Hz. Osmân (ö.35/656) olduğunu söyleyerek, ona daima iyilikte bulunmasını tavsiye etmiştir”⁴⁷. Ümmete en merhametli olan kişinin Hz. Ebû Bekir, Allah'ın emirleri konusunda en dikkatli olan sahâbinin Hz. Ömer (ö.23/644), hükümlerdeki yanılmazlıkta Hz. Ali (ö.40/661), en güzel Kur'ân okuyanın Übey b. Kâ'b (ö.33/654), mirâs hukukunu en iyi bilen Zeyd b. Sâbit (ö.45/665), helâl ve harâm konusunda en çok bilgi sahip olan kişinin Muâz b. Cebel (ö.17/638), ümmetin emininin de Ebû Übeyde b. Cerrâh (ö.18/639) olduğunu

³⁸ Efendioğlu, *Hulafâ-i Râşidîn Devri Sahâbe Anlayışı, Sahâbenin Fazîleti ve Adaleti Bağlamında*, 46.

³⁹ Buhârî, “Fezâilü's-sahâbe,” 5.

⁴⁰ Ahmed bin Hanbel, “Müsned”, 5/3749.

⁴¹ Taberi, “Sarihu's-Sünne”, 31.

⁴² Buhârî, “Şehâdât”, 9.

⁴³ Müslim, “Fezâilü's sahâbe”, 216.

⁴⁴ Tirmizî, “Menâkıb”, 57.

⁴⁵ Tirmizi, “Menâkıb”, 56.

⁴⁶ Bkz. Sümeyye Eker, *Hz. Peygamber'in Ashâba İltifatları* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015), 98.

⁴⁷ M.Yusuf Kândehevî, *Hayâtü's-Sahâbe*, çev: Cengiz Yağcı-Mehmet Karabulut (İstanbul: Huzur Yayınevi, 2009), 3/103.

bildirmiştir.⁴⁸ Resûlullah'ın bu ifâdeleri, sahâbenin iltifata mazhar vasıflarının, isimlerinin önünde geçtiğine delil niteliğindedir.

2.4. İslâmi İlimlerde Sahâbe

2.4.1. Tefsir İlminde Sahâbe

Hiz. Peygamber, Kur'ân'ın ilk müfessiridir. Kur'ân'ın ilk muhâtabı, ilk okuyucusu ve ezberleyeni olan sahâbe, Hiz. Peygamber'den sonra, Kur'ân'ı tefsir etme görevini sürdürmüştür.⁴⁹ Sahâbenin beyânı, tefsir ilminin kaynaklarındandır.⁵⁰ Âyetlerin nüzûl sebeplerini, nâzil olduğu mahâl ve ahvâli çok iyi bilmeleri, âyetlerin hikmet ve anlamlarını iyi kavramaları sebebiyle, Kur'ân'ın daha iyi anlaşılmasında önemli rol oynamışlardır.⁵¹ Resûlullah'ın önderliğinde Kur'ân-ı Kerîm'in öğreti ve mesajlarını nüzûl ortamında anlayan, hayatlarına tatbik eden, tefsir mekteplerinin⁵² ilk öğretmenleri sahâbe-i kirâm'dır. Onlar, nebevî bilgi ve prensipleri tâbiîn nesline, tâbiîn de kendilerinden sonra gelen et-tâbiûn nesline intikâl ettirerek, tefsir faaliyetinin daha da sistemli bir hale gelmesine zemin hazırlamışlardır.⁵³ “İlk dönemlerde tefsir denilince, Hiz. Peygamber sahâbe ve tâbiûndan gelen sahîh rivâyetler akla gelirdi”⁵⁴.

“Bazı âlimler, Hiz. Peygamber, sahâbe ve daha sonraki müfessirlerden gelen rivâyetleri toplamaya ağırlık vererek rivâyet yolunu seçmiş, bazıları da bu rivâyetlere bilgisini de

⁴⁸ Tirmizi, “Menâkıb”, 5/664.

⁴⁹ Bkz. Fatih Tiyek, “İlk Dönem Tefsir Faaliyetlerinin Bağlamsal Açıdan Değerlendirilmesi”, *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 23 (2014): 157.

⁵⁰ Halis Albayrak, *Kur'an'ın Bütünlüğü Üzerine*, 8 bs. (İstanbul: Şule yayınları, 2018), 155.

⁵¹ Bkz. İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, (Ankara: Fecr Yayınları, 1996), 67.

⁵² Bkz. Ahmet Nedim Serinsu, *Kur'ân ve Bağlam*, 3 bs. (İstanbul: Şule Yayınları, 2018), 34.

Mekke Tefsir Okulu, İbn Abbas; Medîne Tefsir Okulu, Übey b. Ka'b'; Irak Tefsir Okulu Abdullah b. Mesûd.

⁵³ Nurettin Turgay, “Sahâbenin Tefsir İlmindeki Yeri”, *Bilimname Dergisi*, C:14 (2008): 48.

⁵⁴ Muhsin Demirci, *Tefsir Usulü*, (İstanbul: İfav Yayınları, 2021), 20.

katarak dirâyet yoluyla tefsir yapmıştır”⁵⁵. Âyetlerin sebab-i nüzûlleri dikkate alınarak, hadîsler ve sahâbe sözlerinin de yer aldığı konulu tefsirlerde yazılmıştır.⁵⁶

Sahâbenin tefsir etme metodu, rey⁵⁷ ve içtihat idi.⁵⁸ Onlar için âyetlerin sebab-i nüzûlleri, Kur’ân’ı anlamada mihenk taşı olmuştur.⁵⁹ Kendilerinden sonraki nesile şifahî olarak bu ilim iletilmiştir. Tâbiûn döneminde de esbab-ı nüzûl ilmine önem verilmiştir.⁶⁰ “İlk müfessirler, sebab-i nüzûlü zikrederek başlamayı adet edinmişlerdir”⁶¹. Âyetlerin iniş sebeplerine ilişkin rivâyetler, tefsir ilmine bilgi akışı sağlamakta,⁶² rivâyet tefsirinin de en önemli özelliklerinden birini teşkil etmektedir.⁶³ Hz. Peygamber’den duyup, yaşanan olaylara tanıklık ederek, nüzûl nedenlerini bilmelerine istinâden, sahâbenin tefsirinin, itikâdi konularda bağlayıcı olduğu kabul görmüştür. İctihâdi konularda ise bağlayıcılığı yoktur.⁶⁴

Hulefâ-yi Râşidîn, Abdullah b. Mesûd (ö.32/652-653), Übey b. Kâ’b (ö.33/654), Abdullah b. Abbas’ın (ö.68/687-88) tefsir alanında en yetkin isimler olarak anılmaktadır.⁶⁵ Hz. Ömer, re’y usulü ile ilk tefsiri yapan sahâbîdir. Bu sebeple Hz.

⁵⁵ Esat Özcan, “Tefsir İlminin Temel Kaynakları” (IV-VI. Asırlar), *Batman Akademi Dergisi*, C.4, S 1 (2020): 23.

⁵⁶ Bilâl Deliser, “Tefsir Tarihine Konulu Yönelişler ve Konulu Tefsir-Eleştirel Yaklaşım” *Universal Journal of Theology*, C.3, S.1 (2018): 28.

⁵⁷ Bkz. Abdüssettar Hamid, “Sahâbe Tefsiri üzerine” çev. Ömer Dumlu, *İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, S.7 (1992): 359.

⁵⁸ Bkz Turgay, “Sahâbenin Tefsir İlmindeki Yeri”, 47.

⁵⁹ Serinsu, *Kur’ân ve Bağlam*, 49.

⁶⁰ Bkz. A.g.e., 50.

⁶¹ A.g.e., 59.

⁶² Bkz. Albayrak, *Kur’ân’ın Bütünlüğü Üzerine*, 156.

⁶³ Bkz. A.g.e., 95.

⁶⁴ Bkz. Turgay, “Sahâbenin Tefsir İlmindeki Yeri”, 53.

⁶⁵ Bkz. Hamid, “*Sahâbe Tefsiri Üzerine*”, 361.

Ömer, ehl-i re'y görüşlerinin ilk temsilcisi olarak kabul görür.⁶⁶ Hz. Muhammed'in (s.a.v) duâsına⁶⁷ mazhar olan Abdullah b. Abbas'a, "Tercümânü'l-Kur'ân" adı verilmiştir. İbn Abbâs, sebab-i nüzûlleri soran ve araştıran bir sahâbî olarak anılmaktadır.⁶⁸

2.4.2. Hadis İlminde Sahâbe

Genel anlayış olarak hadîsler, Kur'ân'ın beyânı olarak nitelendirilmiştir.⁶⁹ "Herhangi bir âyetin hadîslerdeki tefsiri, âyetin anlamını bağlayıcılığını ve hükmünü belirleyen temel belge niteliğinde olmuştur"⁷⁰. Bu yüzden hadîs ilminde sahâbe rivâyetleri, Resûlullah'dan ilk olarak alan, duyup-anlayıp-aktaran ve uygulayıcı olan ilk nesil olmaları sebebiyle önem arz etmektedir. Hz. Peygamber'den duyup belledikleri hadîsleri başkalarına naklettikleri gibi, duymamış oldukları hadîslerin doğruluğunu da tetkik etmişlerdir.⁷¹ Hz. Peygamber'e yalan atfedilmesine mahâl vermemek, yanlış anlaşılmanın önünü kesmek için, hassasiyet göstermişlerdir.⁷² Tetkit ve tenkit⁷³ hususunda gösterdikleri titizlik, hadîs usûlü ilminin özü olarak görülmüştür.⁷⁴ Sahâbenin uyguladığı tenkid metodu, onları takip eden nesiller için önemli bir veri

⁶⁶ A.g.e, 362.

⁶⁷ Ahmed b. Hanbel, "el Müsned", 1/674.

⁶⁸ Serinsu, *Kur'ân ve Bağlam*, 58.

⁶⁹ İshak Emin Aktepe, *Hadîs İlmine Giriş*, 2 bs. (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2021), 14.

⁷⁰ A.g.e., 14.

⁷¹ Mehmet Emin Çiftçi, "Sahâbenin Hadîs Rivâyeti ve Sahih Hadîs Algısı" *Akademik Platform İslâmi Araştırmalar Dergisi*, (2019): 47.

⁷² Osman Yağmur, *Hâkim, En-Nisâbü'rî'nin Hadîs Usûlü Anlayışı* (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020), 18.

⁷³ Hadîsleri rivâyet etmede gösterdikleri hassasiyetin yanı sıra müzâkere yoluyla ortaya çıkan hataları da tashih etmişlerdir. Bkz. *Osman Yağmur, Hâkim En-Nisâbü'rî'nin Hadîs Usûlü Anlayışı*, 19.

⁷⁴ Bkz. Huriye Martı, *Hadîs Usul ve Hayat*, 4bs. (İstanbul: İnsan Yayınları, 2020), 68.

olmuş, daha da hassasiyetle ele alınmıştır.⁷⁵ “Hadîs nakledenden şâhit istemede, ilk iki halîfenin nebevi mirâsı korumaya yönelik uygulamalarındandır”⁷⁶. Sahâbe, bu ve benzeri uygulamalar ile sünnete ittibâ da mihrâk olmuşlardır.⁷⁷ Rihle adı verilen yolculuklarla, yaşadıkları zorluklara rağmen, hadîslerin korunmasında ve gelecek nesile doğru bir şekilde aktarılmasında, belirleyici kaynak konumundadırlar. Sahâbenin, hadîslerin ve nebevi sünnetin muhâfazası, sonraki kuşaklara aktarılması için çekmiş oldukları zahmet ve meşakkâtler, birçok müellif tarafından dile getirilmiştir. Hadîslerin aktarılmasında ve Resûlullah’a nispet edilmesinde, isnâdın ehemmiyeti üzerinde duran âlimler, hadîs tarihini sahâbe dönemi ile başlatmışlardır.⁷⁸

“Hicrî ilk asırlara ait hadîs mecmuaları”⁷⁹, “Hz. Peygamber’in sünnetini, sahâbe ve tâbiînin görüşlerini bir araya getiren ilk numûneler olup, kendinden sonra gelen hadîs kaynaklarını muhtevâ ve şekil açısından etkilemiştir”⁸⁰. Hadîsleri, sahâbîlerin isimlerine göre tanzîm eden müsned adı verilen eserler yazılmış, musannef, câmi, sünen, mu’cem, gibi kitaplarda da sahâbenin fazîleti hakkında bölüm ayrılarak, rivâyetleri aktarılmıştır.⁸¹ Sahâbenin, hadîs ilminde, üstünlük sıralaması bakımından aynı seviyede olmadıkları kabul edilmiş, Müslümanlığı kabul etmede öncelikleri, sahâbe içindeki konumları gibi çeşitli faktörler göz önüne alınarak tabakalara ayrılmıştır. Genel olarak, on iki tabaka kabul görmüştür.⁸² Müksirûndan olan sahâbe⁸³

⁷⁵ Bkz. Yağmur, *Hâkim En-Nisâbü’rî’nin Hadîs Usûlü Anlayışı*, 11.

⁷⁶ Martı, *Hadîs Usûl ve Hayat*, 69.

⁷⁷ Bkz. A.g.e., 88.

⁷⁸ Bkz. Ahmet Yücel, *Hadîs Tarihi*, 37 bs. (İstanbul: İfav Yayınları, 2017), 15.

⁷⁹ Ahmet Özdemir, *Rebi b. Habîb’in Müsned’i*, (Mardin: Şırnak Üniversitesi Yayınları, 2018), 1.

⁸⁰ A.g.e., 1.

⁸¹ Bkz. Aktepe, “*Hadîs İlmine Giriş*”, 94-107.

⁸² Bkz. Yağmur, *Hâkim en-Nisâbü’rî’nin Hadîs Usûlü Anlayışı*, 16.

⁸³ Ebû Hüreyre, Abdullan bin Ömer, Enes bin Malik, Hz. Aişe, Cabir bin Abdullah ve Abdullah İbn Abbas.

olduğu gibi, hiç hadîs rivâyet etmeyen⁸⁴ veya farklı sayıda hadîs rivâyet edenler de bulunmaktadır.⁸⁵ Resûlullah zamanında, sahâbîlerden hadîsleri sahîfelere yazanlar olmuştur. es-Sahîfetü's -Sâdıka ile Abdullah b. Amr b. el Âs, (ö.65/684-85) es-Sahîfetü's-Sahîha ile, Ebû Hüreyre (ö.58/678) en meşhur olanlarıdır.⁸⁶ “Ashâbın hadîs rivâyetindeki adâleti, ehl-i hadîs tarafından tartışma dışı bırakılmıştır”⁸⁷. Âlimlere göre, bu hususun aksi düşünülemez.⁸⁸

Tedvin faaliyeti döneminde⁸⁹, sahâbeye atfedilen haberlerin, sünnet oldukları telakkîsiyle, Zührî (ö.124) tarafından toplandığı nakledilir.⁹⁰ İçeriğinde sahâbe sözlerinin ve tâbiûnun fetvâlarının bulunması, tedvin edilen eserlerin temel niteliğidir.⁹¹

2.4.3. Fıkıh İlminde Sahâbe

İslâm'ın iki ana kaynağında yer alan temel ilke ve kâideler ile uygulanma şekli, nebevî terbiyeden geçen sahâbenin anlayış ve uygulaması ile gelecek nesillere aktarılmış olduğundan yani birer köprü vazifesi gördükleri için, fıkıh ilmi açısından da önemli bir değere sahiptirler. “Fıkıh, nas merkezli temel ilke-esâslar ve sahâbe rivâyetleri ile birlikte gelişmiş, sonrasında sistemleşerek, günümüzdeki halini almıştır”⁹². “Dolayısıyla tedvin edecekleri birikimi, müctehid imâmlara mîras bırakanlar onlar

⁸⁴ Martı, *Hadîs Usûl ve Hayat*, 60.

⁸⁵ A.g.e., 60.

⁸⁶ *Hadîslerle İslâm*, ed. Mehmet Emin Özafşar (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2017), 1/63-64.

⁸⁷ Aktepe, *Hadîs İlmine Giriş*, 32.

⁸⁸ Bkz. A.g.e., 32.

⁸⁹ Hicri, İkinci yy.

⁹⁰ Bkz. Aktepe, *Hadîs İlmine Giriş*, 93.

⁹¹ Bkz. Mehmet Görmez, *Hadîs İlminin Temel Meseleleri*, 4 bs. (İstanbul: Otto Yayınları, 2018), 70.

⁹² Bkz. Şevket Pekdemir, “Fakihlere Göre Rivâyetin Kapsamı ve İslâm Hukukuna Etkiler”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C.18, S.1, (2008): 165.

olmuştur”⁹³. Fıkıh usûlü ilminin doğuşu, Hz. Ömer (r.a) dayandırılmaktadır. İctihâtlarıyla mümtâz bir kişilik olan Hz. Ömer, İslâm hukukunda önemli değerdir.⁹⁴

Sahâbe, peygamberden sonra fikhî konularda başvuru kaynağı haline gelmiştir. “Hüküm çıkarmada delilleri, kitap, sünnet, içtihad ve şûrâ kararı idi”⁹⁵. İctihad usûlü mahiyetini, Hz. “Peygamber’in Muâz b. Cebel’i Yemen’e gönderirken aralarında geçen diyalogtan almaktadır”⁹⁶. Hz. Peygamber döneminde de vefatından sonra da fetvâ veren ve bu konuda üstün bilgileri ile öne çıkan sahâbîler bulunmaktadır.⁹⁷ Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Ali, Abdurrahman b. Avf (ö.32/652), Übey b. Kâ’b, İbn Mes’ûd, Ebû Mûsâ el-Eş’arî (ö.42/662-63), Muâz b. Cebel, Abdullah b. Selâm (ö.43/663-64), Ebû Zer (ö.32/653), Zeyd b. Sâbit, Ebû Hüreyre, İbn Abbas, İbn Ömer (ö.73/693), Abdullah b. Amr, Hz. Âişe (ö.58/678), fetvâ vermekle meşhur olmuş sahâbîlerdendir.⁹⁸ Verdikleri fetvâ sayısı bakımından Hz. Ömer, Hz. Ali, İbn Mes’ûd, İbn Ömer, İbn Abbas, Zeyd b. Sâbit ve Hz. Âişe ön plandadır.⁹⁹

Fıkıhın gelişme çağı, Hulefâ-yi Râşidîn’in yönetimde olduğu zaman dilimini kapsayan sahâbe dönemi ve tâbîn dönemi olarak ele alınmaktadır.¹⁰⁰ “Sahâbîlerin, Hz. Peygamber söz ve fiillerini iyice araştırdıktan sonra onlara tâbi olduğu düşüncesi, âlimlerin sahâbe görüşlerine değer vermelerine sebep olmuştur. “İmâm Mâlik’in (ö.179/795), sahâbîlerin kararlarını ve amellerini önemli bir hukuk kaynağı olarak

⁹³ Ahmet Yaman, “Sahâbenin Fikhî Mezheplere Kaynaklığı”, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi* S.38, (2014): 12.

⁹⁴ Bkz. Murat Kaya, *Hz. Ömer’den 111 hayat ölçüsü*, (İstanbul: Erkam Yayınları, 2015), 23.

⁹⁵ Yaman, “Sahâbenin Fikhî Mezheplere Kaynaklığı”, 82.

⁹⁶ Şamil Dağcı, “İmâm Şâfi Hayatı ve Fıkıh Usulündeki Yeri”, 2 bs. (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020), 68.

⁹⁷ Ebû Abdullah Muhammed b. Sa’d b. Meni’ ez-Zühri İbn Sa’d, *Tabakât*, (İstanbul: Siyer Yayınları, 2015), 2/338-383.

⁹⁸ A.g.e., 2/338-383.

⁹⁹ Abdullah Çolak, *İslâm Hukuk Tarihi ve İslâm Hukuk Kaynakları*, (İstanbul: Hikmet Evi Yayınları, 2020), 85.

¹⁰⁰ A.g.e., 80.

kabul etmesinin sebebi bu idi”¹⁰¹. Onun, “Muvatta” adlı eserinde sahâbe fetvâlarını önemseydiği görülmektedir.¹⁰² Eserinin takrîben yarısını sahâbî görüşleri oluşturmaktadır.¹⁰³ Ahmed bin Hanbel’in (ö.241/855) fetvâları, sahâbe fetvâlarıyla tam uyumludur.¹⁰⁴ Fıkhın dayanağı Kur’ân, sünnet rey, kıyas ve sahâbe kavlidir.¹⁰⁵ İmâm-ı Âzam Ebû Hanife (ö.150/767)¹⁰⁶ ve İmâm Şâfiî de (ö. 204/820) içtihad yöntemlerinde sahâbe kavli deliline yer vermişlerdir.¹⁰⁷

2.4.4. Kelâm İlminde Sahâbe

Sahâbe neslinin kelâm ilminin kurucu nesli, rivâyet ilimlerindeki önderlikleri yanı sıra, dirâyet ilimlerinin de kaynağı olarak kabul edilmiştir. Kelâm ilmi, Hz. Peygamber’in vefatından sonra itikadî problemler nedeniyle teşekkül etmiş, ilerleyen dönemlerde gelişerek, İslâmî ilimlerin ve düşünce tarihinin içerisinde yerini almıştır. Sahâbe-i kirâm’ın, kelâmî konularda Hz. Peygamber’e soru sordukları, kendi aralarında da bu konular hakkında konuştuklarını hadîslerden anlaşılmaktadır.¹⁰⁸ Bu sualer, kelâm

¹⁰¹ Aktepe, *Hadîs İlmine Giriş*, 74.

¹⁰² Bkz. Yaman, *Sahâbenin Fıkhî Mezheplere Kaynaklığı*, 35.

¹⁰³ Bkz. A.g.e., 35.

¹⁰⁴ Aktepe, *Hadîs İlmine Giriş*, 87.

¹⁰⁵ Bkz. Çolak, *İslâm Hukuk Tarihi ve İslâm Hukukunun Kaynakları*, 126.

¹⁰⁶ A.g.e., 114.

¹⁰⁷ A.g.e., 124.

¹⁰⁸ Abdullah İbn Deylemî: “Übey b. Kâ’b’in yanına varmışım. Kendisine: ‘İçimde kaderle alakalı bazı şüpheler belirdi. Bana (bu mevzuda) bir şeyler anlatır mısın? Umulur ki Allâh bu sayede kalbimde oluşan şüpheyi giderir’ dedim. Benim bu sözlerime karşılık Übey b. Kâ’b dedi ki: ‘Eğer Allâh göklerinde ve yerlerinde bulunan halka, azab etseydi onlara zulmetmiş sayılmazdı. Eğer onlara rahmetle muamele etseydi bu (onlar için) amellerinin karşılığında daha hayırlı olurdu. Eğer sen Allâh yolunda Uhud dağı kadar altın harcasan, kadere imân etmedikçe, kaderde sana isabet eden şeyin sana mutlaka erişeceğini, kaderde sana isabet etmeyen şeyin de sana erişemeyeceğini bilmedikçe, Allâh bunu senden kabul etmez. Eğer bundan başka bir inanç üzerinde ölürsen cehenneme girersin’ dedi. Onun yanından ayrıldıktan sonra Abdullah b. Mes’ûd’un yanına vardım. O da bana buna benzer sözler söyledi. Sonra Huzeyfe b. el-Yemân’ın yanına vardım. O da aynı şeyleri söyledi.

ilminin ilk temâyüllerinin tâyininde etken olmuştur.¹⁰⁹ Hz. Peygamber'den aldıkları nebevî mîras sayesinde sahâbe-i kirâm, onun yokluğunda karşılaştıkları her yeni mesele ve problemde, Kur'ân'a başvurur, çözüm bulamazlarsa, Resûlullah'ın hayatından delil ararlar, gene sorunun çözülmediği durumlarda istişâre yolunu tercih ederlerdi.¹¹⁰ Hz. Ömer ile Ebû Übeyde b. el-Cerrâh arasında geçen kader konusu ile ilgili konuşmalar, kelâmî yaklaşıma örnek teşkil etmektedir.¹¹¹ Hz. Ali, Hz. Ömer, Übey b. Ka'b, İbn Mes'ûd, Huzeyfe b. Yemân (ö.36/656), Zeyd b. Sâbit, Ebû Mûsâ el-Eş'arî gibi sahâbe, "kader" mevzundaki sorulan suallari yanıtlamışlardır.¹¹² Hz. Ali, İbn Mes'ûd, İbn Abbâs da itikadî konularda tartışmalara katılmışlardır.¹¹³

Sonra Zeyd b. Sabit'e vardım. O da bana Peygamber'den (s.a.s) buna benzer sözler nakletti. "Ebû Davud, "Fi'l-Kader", 4699.

¹⁰⁹ Bkz. Demirli, *Şair Sûfîler*, 216.

¹¹⁰ Bkz. İlyas Çelebi-Hayrettin N. Güdekli, "İslâmî İlimlerde Metodoloji-IV, Temel İslâm İlimlerinin Ortaya Çıkışı ve Birbirleriyle İlişkileri", *Kelâm İlminin Teşekkülü ve diğer İslâmî İlimlerle İlişkisi*, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2014), 378.

¹¹¹ Buhârî, "Tıb", 30.

¹¹² Çelebi-Güdekli, "İslâmî İlimlerde Metodoloji ", 378.

¹¹³ A.g.e., 378.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TASAVVUF'TA SAHÂBE

3.1. Tasavvuf İlminde Sahâbe

Tefsir, hadis, fıkıh, kelâm gibi zahirî ilimler, özlerini Asr-ı saâdet'ten aldıkları¹¹⁴ gibi dini hükümlerin bâtinî yönünü ele alan tasavvuf ilmi de aynı şekilde “sahâbenin yaşam biçiminden”¹¹⁵ neşet etmiştir. Zahirî ilimlerde doğrudan yer bulmayan ahlakî boyut, insanları mânevî kurtuluşa sevkeden tasavvuf ilminde temsiliyet bulmuştur. İslamî ilimlerin, efdâliyetleri ve dinî değerleri ile merkezinde yer alan sahâbe, tasavvuf ilminde daha çok zühd yönleriyle tavsif edilmişlerdir.

“İslamî ilimlerin zirve noktası”¹¹⁶ olarak görülen tasavvuf ilminin tanımına dair sûfiler, birçok görüş beyan etmişlerdir. Kuşeyrî, “Tasavvuf, ulûhiyyeti temâşa etmektir”¹¹⁷ derken, el-Mekkî “Tasavvuf, kulun her vakitte, o vakit içinde işlenmesi en uygun olan amelle meşgul olmasıdır”, yorumunu yapmaktadır.¹¹⁸ İsfahânî ise tasavvufu temiz bir ahlâk olarak nitelendirir¹¹⁹. Hücvirî, tasavvufun içerdiği mânâyı ret etmenin, Hz. Peygamber'in getirdiği hakîkati de inkâr etmek anlamına geldiğini

¹¹⁴ Bkz. Hulusi Yavuz, “İslâm'da İlim ve Medeniyet Kaynağı ve Te'siri”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.7-10, İstanbul, (1995):16.

¹¹⁵ Abdürrezzak Tek, *Tarihi Süreçte Tasavvuf ve Tarikatlar*, (Bursa: Emin Yayınları, 2020), 76.

¹¹⁶ Hasan Kâmil Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatler*, 31 bs. (Ensar Yayınları: İstanbul, 2020), 23.

¹¹⁷ Ebü'l-Kasım Zeynülsîlâm Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik el-Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, thk: Dr. Abdülhalim Mahmud, (Kahire: Daru's-Şa'b, 1989), 465.

¹¹⁸ Abdülkerim Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyrî Risâlesi*, haz. Süleyman Uludağ, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014), 368.

¹¹⁹ İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ*, 1/51.

söyler.¹²⁰ İbn Arabî de “Tasavvuf, fuzûlî olanı tamamen terkten ibârettir”¹²¹, şeklinde tarif eder. Sûfîlerin tasavvuf târiflerinin çoğunda, küllî irâdeye teslimiyet, huy güzelliği, yaratılış gayesine uygun yaşamak, ahlâk, edep gibi değerlerin yer aldığı görülmektedir.¹²²

Cibril hadîsinde¹²³ geçen, ihsân kavramının karşılığı olarak da tanımlanan tasavvuf ilmi,¹²⁴ târihî boyunca çeşitli sınıflandırmalara tâbi tutulmuştur. Genel kabul şu yöndedir:¹²⁵ Zühhd dönemi, tasavvuf dönemi, tarîkatlar dönemi. Bu sınıflandırmaya göre zühhd dönemi, “Tasavvufun salt ahlâki boyutuyla; takvâ, vera’, havf, muhâsebe, ihlâs ve zühhd ekseninde”¹²⁶ asr-ı saâdet, tâbiîn ve tebe-i tâbiîn dönemini içine alan¹²⁷, hicri iki asırlık zaman diliminde yalın bir hayat şeklinin yaşandığı bir dönemdir. “Dünyaya karşı aşırı arzu ve râğbetin zıttı” olan zühhd¹²⁸, tasavvuf ilminin makamlarından biridir.¹²⁹ “Âhîret rahatı için dünyâ hayatını terk, elden çıkarılan şeyin kalpten de çıkarılması”¹³⁰ anlamına gelmektedir. Asr-ı saâdet dönemi, tasavvufî

¹²⁰ Bkz. Hücvîrî, *Hakikat Bilgisi Keşfu'l Mahcûb*, çev. Süleyman Uludağ, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2016), 105.

¹²¹ Abdurrahmân Câmî, *Nefahâtü'l Üns*, (İstanbul: Eriha Yayınları, 2019), 304.

¹²² Bkz. Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatler*, 11 bs. (İstanbul: İfav Yayınları, 2014), 36-38.

¹²³ Hz. Peygamber'in ve sahâbenin bulunduğu ortama insan suretinde gelen Cebrâil (a.s) imân, İslâm, ihsân ve kıyamet âlâmetleri gibi birtakım sualleri Resûlullah'a sorarak, cevaplarını almıştır. Cebrâil ve Hz. Peygamber arasında sahâbenin şahitliğinde geçen soru-cevap, telkin ve onay şeklinde geçen bu hadîse "Cibril hadîsi" adı verilmiştir. Müslim, “İman”, 1.

¹²⁴ Bkz. Muhammed Mustafa Çakmaklıoğlu, *“Tasavvuf”* (Ankara: Bilay Yayınları, 2020), 13.

¹²⁵ Bkz. A.g.e., 13.

¹²⁶ A.g.e, 13.

¹²⁷ Ali Bolat, *Tasavvuf El Kitabı*, 4bs. (Ankara: Grafiker Yayınları, 2016), 105.

¹²⁸ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, “Zühhd”, 4/419.

¹²⁹ Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyrî Risâlesi*, 203.

¹³⁰ Seyyid Şerîf Cürcânî, *Ta'rîfât*, (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2014), 120.

hayatın ilk görünümü olan “zühd” hareketinin, ilerleyen dönemde “tasavvuf” adıyla anılmasının müsebbibi olarak görülmüştür.¹³¹ Asr-ı saâdet dönemine damga vuran ruh hali, Allah korkusu ve âhiret sevgisi idi.¹³² “İslâm zühdü diye ifâde edilen bu anlayış ve tavır, İslâm’daki tasavvuf hareketinin başlangıcını teşkil etmiştir”¹³³.

Tasavvuf ilminde sûfiler, mâsivâ ile alakayı kesmenin, imânın kemâle ermesinin, istikâmet halinin ve manevî terbiyenin elde edilmesinin yolunu, sahâbenin zühd tavırlı yaşayışında bulmuşlar, düşünce sistemlerini ve yaşayış tarzlarını onların izinde şekillendirmişlerdir. Sûfî müellifler de tasavvuf ilminin, zâhid sahâbîlerin yer aldığı asr-saadetten neşet ettiğini gösterme gayretinde olmuşlardır.¹³⁴ Ele aldığımız klasik eserlerde temel vurgu, sahâbe döneminin zâhidlik esâsına dayandığı, tasavvufun nüvelerini taşıdığı bilgisi üzerinedir. Tezimizde yer alan on bir sahâbenin, klasik eserlerdeki dağılımı, aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

¹³¹ Bkz. Mustafa Yıldırım, *İlk Dönem Zâhidleri ve Zühd Anlayışları (Sahâbe Dönemi, Hicri I. Ve II. Asır)* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi 2017), 1.

¹³² Bkz. Demirci, *Tarihten Günümüze Tasavvuf Kültürü*, 21.

¹³³ A.g.e., 21.

¹³⁴ Bkz. Osman Türer, “Hilyetü’l-Evliyâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/51.

Tablo 1: “Tasavvuf’ta Sahâbe Algısı” Eserler ve Sahâbe Dağılımı

Sahâbe	Tasavvuf Klasikleri												
Hz. Ebû Bekir	el Lûma’	Kûtü’l Kulub	et-Ta’arruf	Tehzîbü’l Esrâr	Hilyetü’l-Evliyâ	er-Risâle	Keşfu’l Mahcûb	Fütûhâtü’l Mekkiyye	Mesnevî	Kevâkibü’d-Dürriyye	Mektûbat	ihyâ	Sıfatü’s Safve
Hz. Ömer	el Lûma’	Kûtü’l Kulub	et-Ta’arruf	Tehzîbü’l Esrâr	Hilyetü’l-Evliyâ	er-Risâle	Keşfu’l Mahcûb	Fütûhâtü’l Mekkiyye	Mesnevî	Kevâkibü’d-Dürriyye	Mektûbat	ihyâ	Sıfatü’s Safve
Hz. Osman	el Lûma’	Kûtü’l Kulub	et-Ta’arruf	Tehzîbü’l Esrâr	Hilyetü’l-Evliyâ	er-Risâle	Keşfu’l Mahcûb	Fütûhâtü’l Mekkiyye	Mesnevî	Kevâkibü’d-Dürriyye	Mektûbat	ihyâ	Sıfatü’s Safve
Hz. Ali	el Lûma’	Kûtü’l Kulub	et-Ta’arruf	Tehzîbü’l Esrâr	Hilyetü’l-Evliyâ	er-Risâle	Keşfu’l Mahcûb	Fütûhâtü’l Mekkiyye	Mesnevî	Kevâkibü’d-Dürriyye	Mektûbat	ihyâ	Sıfatü’s Safve
Hz. Hasan	el Lûma’	Kûtü’l Kulub	et-Ta’arruf		Hilyetü’l-Evliyâ		Keşfu’l Mahcûb	Fütûhâtü’l Mekkiyye		Kevâkibü’d-Dürriyye	Mektûbat	ihyâ	Sıfatü’s Safve
Hz. Hüseyin	el Lûma’	Kûtü’l Kulub	et-Ta’arruf		Hilyetü’l-Evliyâ			Fütûhâtü’l Mekkiyye		Kevâkibü’d-Dürriyye			Sıfatü’s Safve
Selman-ı Farîsi	el Lûma’	Kûtü’l Kulub			Hilyetü’l-Evliyâ		Keşfu’l Mahcûb	Fütûhâtü’l Mekkiyye		Kevâkibü’d-Dürriyye	Mektûbat	ihyâ	Sıfatü’s Safve
Ebü’d Derdâ	el Lûma’	Kûtü’l Kulub			Hilyetü’l-Evliyâ		Keşfu’l Mahcûb			Kevâkibü’d-Dürriyye			Sıfatü’s Safve
Ebü Zer	el Lûma’	Kûtü’l Kulub			Hilyetü’l-Evliyâ					Kevâkibü’d-Dürriyye			Sıfatü’s Safve
Abdullah b. Ömer	el Lûma’	Kûtü’l Kulub	et-Ta’arruf		Hilyetü’l-Evliyâ		Keşfu’l Mahcûb	Fütûhâtü’l Mekkiyye	Mesnevî	Kevâkibü’d-Dürriyye		ihyâ	Sıfatü’s Safve
Bilâl Habeşî	el Lûma’	Kûtü’l Kulub			Hilyetü’l-Evliyâ		Keşfu’l Mahcûb	Fütûhâtü’l Mekkiyye	Mesnevî	Kevâkibü’d-Dürriyye	Mektûbat		Sıfatü’s Safve

Çalışmamızda yer alan klasik eserlerdeki, müstakil başlık veya bölüm olarak yer alan sahâbilerin sıralaması ve dağılımına göre:

A-Serrâc, *el-Lüma'* eserinde dört halîfe, ashâb-ı suffe ve bazı zühd yönüyle ön plana çıkan sahâbeye yer vermiştir.

B-Hargûşî, *Tehzîbü'l-esrâr fî tabakati'l-ahyâr'da*, dört halîfeyi müstakil bir başlık altında ele almıştır.

C-Ebû Nuaym İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ* adlı eserinde, sırasıyla dört halîfe, ehl-i Suffe ehl-i beyt, hanım sahâbiler yer alır. Sahâbenin ileri gelenlerinden, ibâdet ve zikirle meşhur olmuş önderlerden bahsettiğini ifade etmektedir.

D-Hücvîrî, *Keşfu'l-mahcûb* adlı eserinin tabâkat kısmında dört halîfe, Hz. Hasan (ö.49/669), Hz. Hüseyin (ö.61/680) ve ehl-i Suffe'ye yer vermiştir.

E-Gazzâlî, *İhyâ-u ulûmî'd-dîn* adlı eserinde, ölüm ve sonrasını andığı bölümde, dört halîfenin irtihâllerinden bahseder. Sahâbenin faziletlerini, ayrı bir bölüm dâhilinde ele alır.

F-İbnü'l-Cevzî ise *Sıfatü's-safve* adlı eserinde Hz. Peygamber'den sonra Aşere-i mübeşşire'ye yer verir. Devamında sahâbeyi beş tabakaya ayırdıktan sonra, hanım sahabilerden de bahseder.

Birinci tabakada Bedir'e katılan ensar, müttetikleri ve dostlarından İslâm'a girenler,

İkinci tabakada Bedir'e katılmayan ve erken Müslüman olan muhacir ve ensarlar,

Üçüncü tabakada muhacir ve ensardan hendek ve sonrasına katılanlar,

Dördüncü tabakada Mekke'nin fethinde ve ondan sonra Müslüman olanlar,

Beşinci tabakada Resulullah vefat ettiği zaman genç olanlar.

G-İbnü'l Arabî, *el-Fütûhâtü'l Mekkîyye* adlı eserinde, Hz. Selmân-ı Farîsî'ye ayrı bir başlık açtığı görülmektedir.

H-Mevlânâ, *Mesnevî* adlı eserinde dört halîfeden ve Bilâl Habeşî'nin de (ö.20/641) içinde bulunduğu az sayıda sahâbeden bahsetmektedir. Özellikle Hz. Ali'nin bahsi daha çok geçmektedir.

I-Münâvî, *el-Kevâkibü'd-dürriyye fî terâcimi's-sâdeti's sûfîyye* adlı eserinde, sırasıyla dört halife ve zâhid sahâbeye vermiştir.

İ-İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbat* adlı eserinde yer alan 251, 328, 349. mektuplarda dört halifeden bahsetmektedir. Sahâbenin faziletlerine yer yer değinir.

J-Kuşeyri'nin *er-Risâletu'l-Kûşeyriyye*, el-Mekkî'nin *Kûtu'l-kulûb*, adlı eserlerinde sahâbe hakkında müstakil bir başlık veya bölüm bulunmamaktadır.

3.1.1. Sahâbe ve Tasavvuf

Hiz. Peygamber'in zühhdünü kendine yol edinen ve zühdî yönü ile öne çıkan sahâbe ve sûfîler bulunmaktadır. Zühhd, tasavvuf ilminin zübdesi olarak görülmüş, klasik eserlerde de sahâbenin zühdî yönü ön plana çıkarılmıştır.

Dünya hayatının geçici ve değersiz oluşu Kur'an-ı Kerim de birçok âyette¹³⁵ ifade edilmiş, sûfîlerce, “*Her şeyden kalbini boşaltarak (tebettül) bütün gönlünle ona yönel*”¹³⁶ âyetinde geçen tebettül kelimesi, zühhd kavramını en iyi açıklayan ilâhî bir lafız olarak görülmüştür.¹³⁷ Maddi dünyânın beş özelliğine,¹³⁸ “Eğlence, süslenme, övünme, mal ve çocuk sahibi olma” gibi hevâ ve heveslere kapılmamayı içeren zühhd âyetlerinin işâret ettiği anlam, Hiz. Peygamber'in kendi tercihi olan sâde, gösterişten uzak hayatı, ailesine ve çevresine de sirâyet etmiştir. Resûlullah'ın zâhidane yaşantısı, sahâbenin hayatını etkilemiş, âidiyet kazandıkları bu yaşam tarzı, onların hâl ve davranışlarında büyük etkiler meydana getirmiştir. Hiz. Peygamber, geçici olan her şeye, dünyevî hazlara iltifat etmemeyi, ibâdet ve kulluk şuûru ile yaşamayı sahâbeye öğretmiştir. Sahâbe, “Dünya üzerinde garip bir yolcu gibi ol” hadîsi emri gereğince de zâhid olmayı tercih ederek, dünyâyâ yüz çevirmiştir. Karakter ve tâbiâtları farklı olup, İslâm hakikatinde birleşen sahâbenin hayatında, azla yetinmenin ve dünyevîlikten uzak yaşamın örneklerine çokça rastlamak mümkündür.

Asr-ı saadet'te, helalinden servet temin etmek mümkünken, hesap verme kaygısından buna mesafeli davranmışlar, bazıları ise mirasçısı olduğu helal malı, kalbinin fesâda

¹³⁵ Bakara, 2/86; Âl-i İmran 3/185; Nisâ, 4/77; Kehf, 18/46; Lokmân, 31/33; Naziat, 79/88.

¹³⁶ Müzemmil, 73/8.

¹³⁷ Bkz. Süleyman Ateş, *Sülemî ve Tasavvufî Tefsir*, (İstanbul: Sönmez Yayınları, 1969), 6.

¹³⁸ Hadîd, 50/20.

uğrayacağı korkusuyla almamıştır.¹³⁹ Zâhidâne yaşantı içerisinde ömrünü tamamlayan, üzerinde on iki yama bir gömlekle halka hutbe okuyan¹⁴⁰ Hz. Ömer, “Allah Resûlü’ne ve Hz. Ebû Bekir’e tâbi olup onların yaşadığı gibi yaşayacağım. Belki bu sâyede onların âhirette elde ettikleri güzel hayata ulaşabilirim, demiştir.¹⁴¹ Hz. Peygamber, “Dünyâ’ya karşı en az meyli olan birini görmek isteyen, ona baksın”¹⁴² diyerek övdüğü Ebû Zer (ö. 32/653), zühd ve takvânın, temsilcisi olarak anılmaktadır.¹⁴³ Abdullah b. Âmir b. Rebîa (ö. 59/679) süslü elbisesi içinde Ebû Zer’e zühd hakkında soru sorup, konuşunca, Ebû Zer ona cevap vermekten imtinâ ederek, yüz çevirmiş, İbn Âmir bu duruma sinirlenerek, onu Ömer’e şikâyet etmiştir. İbn Ömer de bu şikâyete cevâben, süslü elbiseler içinde ona giderek, zühdü sorması karşısında gördüğü tavrı hak ettiğini söylemiştir.¹⁴⁴ Halîfe olan Hz. Ömer, Şam ve çevresinde yayılan vebâ hastalığını yerinde teftiş etmek üzere gittiğinde, vali olan Ebû Übeyde’yi ziyaret etmiş, evinde kılıç, semer, zırh ve birkaç parçadan başka eşya olmadığını görmüştür.¹⁴⁵ Teheccüd ehli, Kur’an namaz ve ibâdet’e çok düşkün, Temîm ed-Darî (ö.40/661) “Yoksa kötülüğe gömülüp kalanlar”¹⁴⁶ âyetini okuyunca çok ağlayıp dua etmiş, bir gece teheccüde kalkamayıp uyuması sebebiyle, ceza olarak bir sene boyunca oruç tutmuştur.¹⁴⁷ Abdullah bin Ömer, kibir endişesiyle, sade ve sert kıyafetleri

¹³⁹ Bkz. İmâm Gazâlî, *İhyâu Ulûmi’-d-dîn*, 6/180.

¹⁴⁰ Bkz.Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsbehânî, *Hilyetü’l-evliyâ ve tabakâtü’l-asfiyâ*, terc. Hüseyin Yıldız-Hasan Yıldız ve Zekerîya Yıldız, (İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2015), 1/72-73. (Bundan sonraki dipnotlarda müellifin ismi İsfâhânî olarak kullanılacaktır); Serrac, *el Lüma*, (ar.),173.

¹⁴¹ Ahmed b. Hanbel, “Müsned”, 125.

¹⁴² Ahmed b. Hanbel “Müsned”, 147.

¹⁴³ Ahmed b. Hanbel, “Müsned”, 2/215.

¹⁴⁴ el-Mekkî, *Kütü’l-kulûb (Kalplerin Azığı)*, 2 /152.

¹⁴⁵ Münâvî, *el-Kevâkibü’-d-dürriyye*, 1/157.

¹⁴⁶ Câsiye, 45/21.

¹⁴⁷ Bkz. Münâvî, *el-Kevâkibü’-d-dürriyye*, 1/159.

giyinmeyi tercih etmiştir.¹⁴⁸ Abdullah bin Revâha (ö.8/629), Mûte gazvesine çıkılacağı zaman ailesinin yanına veda etmek için vardığında ağlamış, neden ağladığı sorulduğunda “Vallahi içimde hiçbir dünya sevgisi ve size karşı aşırı bir sevgi yoktur. Ancak ben Resulullah’tan şöyle dediğini duydum: “İçinizden oraya varmayacak kimse yoktur¹⁴⁹, biliyorum oraya varacağım, ancak oraya vardığımda orada ne olacağım” kaygısını taşımıştır.¹⁵⁰ Abdullah b. Zübeyir (ö.73/692), çok oruç tutup, çok kulluk eden, açlığa sabreden, kırk sene boyunca aynı elbiseyi çıkarmayıp, dünyaya meyletmeyen yönü ile zühdün ve Allah’a kul olmanın zirvesinde anılan bir sahâbî olmuştur.¹⁵¹ Ebû Hüreyre’nin mal, servet edinme gibi dünyevi hiçbir meşguliyeti olmamış, şiddetli fakirliğe sabretmiş, yumuşak ve ipekli giyinmekten Allah rızası için kaçınmıştır.¹⁵² Ölümü yaklaştığında ağlamış, sebebi sorulunca, âhiret azığının azlığından ve yolculuğun zorluğundan¹⁵³ cevabını vermiştir. Abdullah b. Mes’ûd (ö.32/652-53), hastalanınca, Hz. Osmân onu ziyaretine giderek şikâyetini sorduğunda “Günahlarım”, canının ne istediğini sorunca, “Rabbimin rahmetini”, demiştir. Doktor çağırma teklifine karşılıkta “Beni doktor hasta etti” şeklinde cevap vermiştir.¹⁵⁴ Hasan Basri’nin (ö.110/728) “Sahâbeden yetmiş kişiye yetiştim, sırtlarında elbiselerinden başka bir şeyleri yoktu”¹⁵⁵ rivâyeti ve diğer misâller, tasavvufî anlayışa Resûlullah ve sahâbenin, bu ve benzeri hâllerinin kaynaklık ettiğini göstermesi açısından mühimdir. Asr-ı saâdet döneminden sonra “Zühd” dini inancın nüvesini teşkil etmesinin yanı sıra, sahâbenin halleri, sonraki dönem zâhid ve sûfilerin “geçici olanlara dâir” ilişkilerini tâyin eden merkez bir kavram olduğu söylenebilir. “Zühdün en ulvî mertebesinin,

¹⁴⁸ A.g.e., 1/181-182.

¹⁴⁹ Meryem, 19/71.

¹⁵⁰ Münâvî, *el-Kevâkibü’ d-dürriyye*, 1/192.

¹⁵¹ A.g.e., 1/190.

¹⁵² A.g.e., 1/154.

¹⁵³ A.g.e., 1/155.

¹⁵⁴ A.g.e., 1/189.

¹⁵⁵ İmâm Gazâlî, *İhyâu Ulûmi’ d-dîn Tercümesi*, çev. Ahmet Serdaroğlu, (İstanbul: Erkam Yayınları, 2019), 7/585.

Hakk'ın dışındaki herşeyin etkilerini ve izlerini silmek, kalbi dâima Hak ile meşgul etmek¹⁵⁶ olduğu ifade edilmiştir. Sahâbenin, müşâhade ehli, terk-i dünya halleri ile¹⁵⁷ zühdi hayatı en zirve seviyede yaşadıkları anlaşılmaktadır.

Tasavvuf tarihi içerisinde, kulun dünyaya bel bağlamamasını esas alan zühdi tavra dair, meslek edinip, kesbin terk edilmemesini savunan görüşler ortaya çıkmıştır. Buna mukabil, kulluk gerekleri için kesbin terk edilebileceğini ifade eden karşıt fikirlerde gelişmiştir.¹⁵⁸ Sahâbe içerisinde kara ve deniz ticareti yapan, hurma işlerinde çalışan,¹⁵⁹ âhiretini kazanmak için, dünyayı vasıta kılan örnekler mevcuttur. El emeğiyle geçinmeyi tercih eden Selmân el-Farisi¹⁶⁰ gibi benzeri örnekler, dünyanın aslı ihtiyaçları gidermenin yanı sıra, âhiret hazırlığı için bir vesile yeri olduğunu anlatmaktadır.

3.1.2. Sûfî Kavramı ile Sahâbe İlişkisi

Kur'ân ve hadîslerde zikredilmeyen sûfî kavramı, hicri ikinci asırdan itibaren yaygın bir kullanım alanı bulmuştur.¹⁶¹ “Hz. Peygamber devrine yetişen ve onu görme bahtiyarlığına eren kimselere “Sahâbî” adı verildiğinden, o dönemde zühd ve takvâ ile temâyüz eden şahsiyetlere bir başka ad verilmesine ihtiyaç duyulmamıştır”¹⁶². Sûfî kelimesinin menşei¹⁶³ ve unvan olarak kullanılmasının sebebi konusunda çok farklı

¹⁵⁶ Tek, *Tarihi Süreçte Tasavvuf ve Tarikatlar*, 165.

¹⁵⁷ Bkz. İsfahânî, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 397.

¹⁵⁸ Sezai Küçük-Zahid Enes Çakar, “Zühd Döneminde Basra ve Horasanlı Zahid/Sufilerin Kesb ve Tevekkül Anlayışı”, *Akademik Platform İslami Araştırmalar Dergisi*, C.4 S.2 (2020): 188-208.

¹⁵⁹ İmâm Gazâli, *İhyâu Ulûmi'd-dîn*, 3/180.

¹⁶⁰ Münâvî, *el-Kevâkibü'd-dürriyye*, 1/177.

¹⁶¹ Çakmaklıoğlu, *Tasavvuf*, 97.

¹⁶² Yıldırım, *İlk Dönem Zâhidleri ve Zühd Anlayışları*, 32.

¹⁶³ Ömer Yılmaz, *Geçmişten Günümüze Tasavvuf ve Tarikatlar*, 3bs. (Ankara:Akçağ Yayınları, 2019), 39, 40. Kendilerini hizmete adayan, Benî Sûfe kabilesinin “sûfe”sinden, ilk sırada olmayı ifade eden “saff-ı evvel” kelimesinden, temizliği ifade için kullanılan “safâ” ve “safvet” kelimelerinden, sıfatlara işaret için “sıfat” kelimesinden, ense saçı

yorumlar yapılmıştır. Bunlar içerisinde sahâbe ile alâkalı olanları, “Sûf” ve “Ehl-i Suffe”dir. Sûfiler, başta ehl-i Suffe olmak üzere sahâbeyi kendilerine model almışlardır. Ashâb-ı suffe’nin yün giymeleri, ilim ve hizmet ehli olup, daimî talebe olmaları ve fakr’ı benimsemeleri sebebiyle, üstün ahlâki değerlerle bezenmiş bir insan olmak hedefini ulaşmak isteyenlere birer ayna olmuştur. Ashâb-ı suffe’nin dini yaşamadaki hassasiyetlerinin, sûfî anlayış ile örtüşmesinden yola çıkarak bu ünvanın kullanıldığı söylenmektedir. “Ey Suffe ashâbı! Sizden sonra, ümmetinden sizin sıfatınız üzere bâki kalan, fakr hallerine râzı olan kimseler, cennette bana arkadaş olanlardandır”¹⁶⁴ hadîsi, bu düşünceye örnek teşkil eder. Hücvîrî bu hadîse istinâden, ehl-i Suffe’de temâyüz eden ahlâki vasıfları şîâr edinen sûfilerin, cennette peygambere arkadaş olacağı müjdesini vermektedir.¹⁶⁵ Müellif, Ashâb-ı suffe’yi dost edinenlere, yün giyenlere, namazda ilk safta duranlara (saff-ı Evvel) ithâfen, sûfî kelimesinin zikredildiğini aktarmaktadır.¹⁶⁶ Hücvîrî, sûfî kelimesinin türemiş bir kelime olamayacağını söylemiştir.¹⁶⁷ Kuşeyrî, suffe’ye nispetle sûfî denmesini, Arapça kaidelerine uymadığı gerekçesiyle kabul etmez.¹⁶⁸ Suffe ile sûfî kelimelerinin Arapça grameri ve sarf kaideleri bakımından, ortak bir yönü olmamasına rağmen, şekli anlamda bir benzeşmenin olduğu şeklinde değerlendirilmiştir. Sühreverdî de böyle bir düşüncenin, Arapça türetiliş esaslarına uymaz ise de anlam bakımından doğru olduğunu, sûfilerin halinin suffe ehlinin hâlini hatırlattığını, ribât ve tekkelerdeki yaşantılarının onlardan kalma geleneği yaşatmak üzere olduğunu ifâde etmektedir.¹⁶⁹

manasına gelen “sûfetü’l-kafa” kelimesinden, çöl bitkisi “sufâne”den, hayatlarını ibâdet, zikir ve ilim ile geçiren “ashâb-ı suffe”nin “Suffe”sinden, yün mânâsına gelen “sûf” kelimesinden geldiği gibi görüşler öne sürülmüştür.

¹⁶⁴ Hücvîrî, *Hakikat Bilgisi Keşfu’l Mahcûb*, çev. Süleyman Uludağ, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2016), 146.

¹⁶⁵ A.g.e., 146.

¹⁶⁶ Hücvîrî, *Hakikat Bilgisi Keşfu’l Mahcûb*, 95.

¹⁶⁷ A.g.e., 98.

¹⁶⁸ Bkz. Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyrî Risâlesi*, 367.

¹⁶⁹ Ebû Hafs Şihâbüddîn Ömer b. Muhammed b. Abdillâh b. Ammûye el-Kureşî el-Bekrî es-Sühreverdî, *Avârifü’l-Ma’ârif*, 1bs (Kahire: Mektebetü’s-Sekafetü’d-Diniyye, 2006), 72-

Suffe ehlini rehber edinen sûfiler, onların yaşayış ve anlayışlarının mîrasçılarıdır.¹⁷⁰ Bu sebeple onlara “ehl-i Suffe’nin bakıyyesi”¹⁷¹ de denilmiştir. Kelâbâzî, sûfilerin, suffice ehlinin davranışlarıyla özdeşleşen niteliklere hâiz olmalarının, sûfiyye ismine dayanak teşkil ettiğini ileri sürmektedir.¹⁷²

Serrâc, Kur’ân-ı Kerîm’de, Hz. Îsâ’nın arkadaşlarına giydikleri beyaz giysiler nedeniyle “havârilere” olarak anılmasını delil göstererek, birçok Peygamber ve sahâbenin tercihi ve adeti olduğu üzere giydikleri yün elbise nedeniyle “yün” anlamındaki “sûf” kelimesinden gelmiş olduğu görüşünü uygun bulur.¹⁷³ Yün giyme anlamındaki “sûf” kelimesiyle ilişkilendirilmesi havârilere ahlâki özellikleriyle seçkin insanlar oluşu, giydikleri kıyafete nispetle, Kur’ân’da yer alması¹⁷⁴, Hz. Peygamber’in sahâbenin ve geçmiş nesillerdeki âbid kişilerin ortak vasfı olarak değerlendirilmesinin sonucudur. Yönünü dünyâya değil, bekâyâ çevirenlerin, tevâzu ve fakr’ın alâmeti olarak sayılmıştır.

3.1.3. Sûfilerin Sahâbe Tasavvuru

Asr-ı Saadet döneminin hakikatini ve temsil ettiği ruhu, gelecek nesile taşıma görevini üstlenen, sûfiler olmuştur. “Tasavvuf, İslâm toplumlarının yüz yüze geldiği yeni zaman ve mekâna karşı, Asr-ı saâdet’ten itibaren devam edegelen tarihi ve geleneği benimsemek demektir”¹⁷⁵. Sûfiler için “Referans” dönemi olarak görülen bu zaman

73; Şehâbeddin Sühreverdî, *Avârifü’l Maârif Tasavvufun Esasları*, haz. H. Kâmil Yılmaz-İrfan Gündüz, (İstanbul: İber Yayınları, 2022), 1/166-168.

¹⁷⁰ Bkz. Kelâbâzî, *Doğuş Devrinde Tasavvuf Ta’arruf*, çev. Süleyman Uludağ. 5bs. (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2016), 61.

¹⁷¹ Ebû Nasr Serrâc, *el-Lüma’*, (İslam Tasavvufu), çev. Hasan Kâmil Yılmaz, (İstanbul: Erkam Yayınları, 2016), 26.

¹⁷² Ebu Bekir Muhammed b. İshak el-Buhari Kelâbâzî, *Kitabü’t-ta’arruf li-mezhebi ehli’t-tasavvuf (ar.)*, 2bs. (Kahire: Mektebeti Hancı, 1994), 7.

¹⁷³ Ebû Nasr es-Serrâc, *el-Lüma’*, thk: Dr. Abdulhalim Mahmud, (Kahire: Daru’l-Kutubi’l-Hadîsiyye, 1960), 41,42.

¹⁷⁴ Mâide, 5/116.

¹⁷⁵ Demirli, *Şair Sûfiler*, 217.

diliminde tasavvufun argümanı, ashâbın hayatı gibi bir hayatı yaşamak olmuştur.¹⁷⁶ Asr-ı saâdet'e özlem duyan sûfilere tarafından, o dönemin maneviyatını aktarmayı amaç edinen, sahâbenin ahlakî yönlerinin, zühdi hal ve anlayışlarının idrâk edilmesini sağlamak için tasavvufî eserler yazılmıştır. Bu eserlerle, sahâbenin rehberlik vazifesini üstlenerek, ahlâkın ve maneviyatın yayılmasında, derinleşmesinde katkı sağlamışlardır. Onlardan gelen nakilleri, kendi anlayış ve görüşlerini oluşturmada, merkezî konuma yerleştirmişlerdir. Sahâbe üzerinden verdikleri örneklerde, geneli zühd eksenli nasihatleri dikkat çekmektedir.

Kaynağını, Kur'ân ve hadîslerden alan, tasavvuf ve zühd telakkîsi, birçok âlim tarafından tasdik görmüş ve savunulmuştur.¹⁷⁷ Kelâbâzî, Kuşeyrî, Hücvirî, Serrâc, Ebû Tâlib el-Mekkî, Sülemî, Hücvirî, İsfahânî, Gazzâlî, yazdıkları eserlerle, İslâm tasavvufunun yapı taşları ve temsilcileri olarak anılmaktadır.¹⁷⁸ Özellikle meşhur zâhid sahâbîlere yer veren eserleriyle, Müslümanların dünyâ ve âhiretlerini âbad edebilmelerinin çaresinin, İslâm'da, Kur'ân'da, Hz. Peygamber ve sahâbenin yaşayışında olduğunu vurgulamışlar, tasavvufun kişi ve toplum yaşamındaki ehemmiyetini ve lüzûmunu işlemişlerdir. İslâm'ın aslî konularını îzah ederken, dini hükümlerin ahlâkî ve tasavvufî yönlerini ele almışlardır.¹⁷⁹ Sahâbenin ilâhî emre ve sünnete dair tatbikatlarının, tasavvufun meşrûluğunu ve özünü ortaya koymada, mühim bir konumda oldukları düşüncesini taşımaktadırlar.¹⁸⁰

Sahâbe-i kirâm içerisinde, zâhid yaşantılarıyla sûfilere kılavuz olan birçok sahâbî bulunmaktadır. Onların, ümmete çırağ olan örnekliklerini eserlerine taşıyan sûfiler sahâbeyi saygı ve duâyla¹⁸¹, sahâbe-i kirâm veya ashâb-ı kirâm hitâbıyla zikrederek

¹⁷⁶ Bkz. A.g.e., 217.

¹⁷⁷ Bkz. A.g.e., 298.

¹⁷⁸ Bkz. Süleyman Uludağ, *İnsan ve Tasavvuf*, (İstanbul: Mavi Yayıncılık, 2001), 295, 298.

¹⁷⁹ Bkz. A.g.e., 8.

¹⁸⁰ Bkz. Hacı Bayram Başer, *Ebû Nasr Serrâc Et-Tûsî'nin Tasavvuf Anlayışı* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 47.

¹⁸¹ İsimlerini anarken “Radıyallâhü Anh” ifâdesini kullanırlar.

güzel vasıflarla anarlar.¹⁸² Onlar, Resûllullah’a olduğu kadar, Ehl-i beyt’e ve sahâbeye selam göndermeyi ihmal etmezler.¹⁸³ Ehl-i beyt’e ve sahâbe-i kirâm’a olan muhabbetleri aynı derecededir.¹⁸⁴ Onlara göre, Resûllullah’ın “Kurtuluşa eren fırka”¹⁸⁵ tarifine uyan, sahâbenin dâhil olduğu yol ve hali temsil edenlerin topluluğu Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat’tır”¹⁸⁶. Ehl-i sünnet olmanın nişanı, sahâbeyi nebevî sünnetin gerçek vârisleri ve bu sünneti sonraki nesillere öğreten muallimler olduğu hakîkatine binâen, onlara duyulan saygı ve muhabbet üzerine inşa edilmiştir.¹⁸⁷ Sahâbe, sûfîlerin kılavuzları, dini yaşama ve uygulama da önderleridir.¹⁸⁸ Hayra anahtar, şerre kilit¹⁸⁹, takvâ sâhibi¹⁹⁰, peygamberin nuruyla tenevvür eden, basîretli, akıllı¹⁹¹, mübârek¹⁹², temiz ahlâklı, cömert¹⁹³, halkın önderleri¹⁹⁴, kendilerine hürmet edilen, rehber”¹⁹⁵,

¹⁸² İmâm Gazâlî, *İhyâu Ulûmi'd-dîn*; Mevlâna, *Mesnevi*; Hücvîrî, *Keşfu'l-mahcûb*; Münâvî, *el-Kevâkibü'd-dürriyye*.

¹⁸³ İmâm Gazâlî, *İhyâu Ulûmi'd-dîn* 3/15; İmâm Rabbânî, *Mektûbât-ı Rabbânî*, çev. Abdülkadir Akçiçek, (İstanbul: Çelik Yayınevi, 1977), 2/1060.

¹⁸⁴ Bkz. Gazzâlî, *İhyâu Ulûmi'd-dîn*; Mevlâna, *Mesnevi*; Hücvîrî, *Keşfu'l-mahcûb*; Münâvî, *el-Kevâkibü'd-dürriyye*; İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ*.

¹⁸⁵ Tirmizi, “İmân”, 18.

¹⁸⁶ Bkz. İmâm Gazâlî, *İhyâu Ulûmu'd-dîn*, 3/537; Bkz. İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbâtü's-şerife (ar.)*, 1/93.

¹⁸⁷ Bkz. İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât-ı Rabbânî*, 2/1030, 1/670.

¹⁸⁸ Bkz. Hücvîrî, *Keşfu'l Mahcûb Hakikat Bilgisi*, 131; İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbâtü's-şerife (ar.)*, 1/93.

¹⁸⁹ İmâm Gazâlî, *İhyâu Ulûmi'd-dîn*, 1/527.

¹⁹⁰ A.g.e., 2/119.

¹⁹¹ A.g.e., 2/189.

¹⁹² A.g.e., 2/ 393, 5/225, 8/256.

¹⁹³ A.g.e., 2/513.

¹⁹⁴ A.g.e., 2/225, 7/149.

¹⁹⁵ A.g.e., 4/107, 7/149.

kılavuzlukta, karanlıkları aydınlığa çeviren¹⁹⁶ yıldızlar gibidirler.¹⁹⁷ Hz. Peygamber'in, hayatının ve ahlâkının yolundan giden¹⁹⁸ dinî emirleri yerleştirmekte, ona yâverlik eden¹⁹⁹, İslâm dâvâsının muhâfızları²⁰⁰, bâtılın kaynağını kurutan, hidâyete eren²⁰¹, sâf²⁰², her açıdan pâk²⁰³, bühtan ve hâinlikten uzak²⁰⁴, Rablerinin hükümlerine boyun eğen²⁰⁵ Allah'ın rızâsına erişen²⁰⁶, Allah'a dost olan seçilmişler²⁰⁷, dünyânın süsüne ve şeytanın hilelerine aldanmayan²⁰⁸ gibi birçok üstün özelliklerini zikretmektedirler.

Hz. Peygamber'e yoldaş-arkadaş, ilklerden olmanın fazîletine eşdeğer başka bir fazîlet bulunmamaktadır. Onların az infâk ile elde ettikleri derecelere dâhi ulaşamaz.²⁰⁹ Resûlullah'ı sevmekle ve sahâbeyi sevmek arasında ayrılmaz bir bağ olduğunu savunmuşlardır.²¹⁰ Ehl-i sünnet âlimlerinin ve sûfîlerin, Hak katında övülmüş şahsiyetler karşısında bakış açıları nettir. Sahâbenin hata ve kusurları araştırılmaz. Fazîletleriyle, saygı ve ihtirâma layıktırlar. Onları hayırla yad etmek, sûizan beslememek, haklarında olumsuz konuşmamak gerekir. Çünkü, nübüvvet nuru onları

¹⁹⁶ A.g.e., 5/139.

¹⁹⁷ A.g.e., 8/33.

¹⁹⁸ A.g.e., 4/107.

¹⁹⁹ A.g.e., 6/12, 3/173.

²⁰⁰ A.g.e., 4/225.

²⁰¹ A.g.e., 7/599.

²⁰² A.g.e., 4/313.

²⁰³ A.g.e., 4/441, 5/139, 7/ 175.

²⁰⁴ A.g.e., 6/195.

²⁰⁵ A.g.e., 6/85.

²⁰⁶ A.g.e., 5/459.

²⁰⁷ A.g.e., 6/339.

²⁰⁸ A.g.e., 6/451.

²⁰⁹ Bkz. İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbat-ı Rabbânî*, 1/464.

²¹⁰ A.g.e., 2/1177.

birçok yanlıştan koruyarak, istikâmet üzere kılmıştır.²¹¹ Kur'ân'ı ve hükümlerini bize nakleden sahâbe-i kirâma karşı, yapılan saygısızlığın aslında Kur'ân ve hükümlerine saygısızlık anlamına geldiğini,²¹² sahâbenin aralarında cereyan eden ihtilâflar hakkında da tartışmalara girmemenin en doğrusu olduğunu ifâde ederler.²¹³ Sahâbenin kimi fazîlet, kimi ilim yönünden diğerlerinden üstündür ve onlara hürmetle tâzim edilmesi gerekmektedir.²¹⁴ Hz. Peygamber'in "Kader konusunda olduğu gibi, ashâbdan da bahsedilince sükût edilmesi"²¹⁵ isteği, Müslümanlarca önemli bir kabul olmalıdır. Kur'ân-ı Kerim'de olduğu gibi, Resûllullah da sahâbeyi övmüş, ancak bu övgüler onlara bir zarar vermemiştir. Çünkü onlar da kibir ve ucb'tan eser yoktur.²¹⁶ Bu övgülerle kibre, kendini beğenmeye veyahut tembelliğe düşürmeyecek kadar, âli şahsiyetlerdir. Cennetle müjdelenmiş olmaları dahî mevcut hâllerinde hiçbir değişme meydana getirmemiş, Allah'ın rızâsına hilâf teşkil edecek davranışlarda bulunma kaygısı ile yaşamışlardır.²¹⁷ Hz. Peygamber'in "Öncekilerin ve sonrakilerin ilmini öğrendim" hadîsi, onun hilâfetine ve ilmine varis olmaları sebebiyle, sahâbenin de kendilerinden önce ve sonrakilerin ilmine, derecelerine göre vâris olduklarını düşünmemizi mümkün kılmaktadır.²¹⁸

Bir Müslüman için, Kur'ân'ın hükümleriyle âmel etmenin önemini, sahâbenin Kur'ân merkezli yaşantıları üzerinden örnek ve rivâyetlerle açıklayarak, onların sadâkat, adâlet, hayâ, cesaret, ilim, yüksek ahlâk ekseninde, ibâdet ve itâat ile sürdürdükleri zâhidâne yaşamlarının, tasavvuftaki konumlarına ve değerlerine yer verirler.

²¹¹ A.g.e., 1/329.

²¹² İmâm-ı Rabbânî, *Mektubâtü's-şerife* (ar.), 1/68.

²¹³ Bkz. A.g.e., 1/231.

²¹⁴ el-Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb* (Kalplerin Azığı), 3/525.

²¹⁵ İmâm Gazâlî, *İhyâu Ulûmi'd-dîn*, 1/204. Bkz. Tirmizî, "Menâkıb", 58/3862.

²¹⁶ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî, *İhyâ-u ulûmu'd-dîn*, 1bs. (Suudi Arabistan: Darû'l Minhac, 2011), 5/569.

²¹⁷ Bkz. Kelâbâzî, *et-Ta'arruf li-mezhebi ehli't-taşavvuf* (ar.), 48-49.

²¹⁸ İbn Arabî, *Fütûhât-ı Mekkîyye*, çev. Ekrem Demirli, (İstanbul: Litera Yayınları, 2017), 10/96.

Sahâbenin izlerini takip edenlerin selâmete ereceğini, tersi istikâmette yol alanların ziyânda olacağı mesajını veren sûfî müellifler, dini yaşantının hafife alınıp, sapmaların görüldüğü zamanda, onların şariat ve takvâ ile bezenmiş yoluna olan özlemlerini dile getirmişlerdir.²¹⁹

3.1.4. Ashâb-ı Suffe

Tasavvuf ilminde Hz. Peygamber'den sonra zühd, takvâ ve manevî hayatın ilk temsilcileri olarak suffice ehli görülmektedir. Onlar, Mescid-i Nebi'deki sofada ikâmet eden, “adyafü'l-müminin” adıyla da anılan, tasavvufî anlayış ve yaşamın nüvelerinin, ilk olarak onların hayatından zuhûr ettiği kabul edilen topluluktur.²²⁰ Ashâb-ı suffice'nin tebettül ve dünyayı terk hali, sûfîlerin yaşayış ve anlayışı ile ilişkilendirilmiş, sûfî kavramının “suffe” kökünden geldiği öne sürülmüştür. Bünyesinde daha çok fakir ve kimsesizlerin bulunduğu suffice ehli, kazançlara sevinmeyen, kayıplara üzülmeyen, aza kanâat eden, fakr halini bir tercih haline getiren şerefli bir zümredir.²²¹ Fakirlik sıfatlarıyla Allah'ın övdüğü ehl-i Suffe'nin bu iltifâta, Allah'ın rızâsını kazanma yolunda, dünyâyı değersiz görmelerinden dolayı layık olduklarını söyleyen el-Mekkî, onları ümmet içinde üstün kılan vasıflarının bu olduğu görüşündedir.²²² Zahîdane yaşayışlarının özünü, fakr halinin teşkil ettiği görülmektedir. Tasavvuf literatüründe fakr, “Dünyadan yakayı kurtarmak, kalbi şikâyet etmekten kurtarmaktır”²²³. “Hz. Peygamber'e ait yüce bir haslet” olan fakrı gerçekleştirmek, ilahî ikramlara muhatap olmak demektir”²²⁴. Ashâb-ı suffice de Hz. Peygamber'in sohbetinde tam bir kalbî

²¹⁹ Mevlânâ, *Mesnevi*, çev. Adnan Karaismailoğlu, 3 bs. (Ankara: Akçağ Yayınları, 2007), 6/786; Bkz. el-Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb (Kalplerin Azığı)*, 2/370.

²²⁰ Bkz. Hasan Kâmil Yılmaz, *Tasavvufî Bakış*, (İstanbul: Erkam Yayınları 2011), 73, 75, 80.

²²¹ Bkz. İsfahânî, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 395.

²²² el-Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb*, 2/52.

²²³ İbn Acîbe, *Sûfîlerin El Kitabı mi'racu't-teşevvûf ilâ hakâiki't-tasavvuf*, trc. Ahmet Murat Özel, (İstanbul: Ketebe Yayınları, 2022), 40.

²²⁴ Ahmet Murat Özel, *İbn Atâullah el-İskenderî Hayatı Eserleri ve Görüşleri*, (İstanbul: İnsan Yayınları), 313.

bağlılıkla yer alarak, ondan öğrendikleriyle amel ederek, fakirliğe sabrederek, hiçbir neslin veya kişinin ulaşamayacağı mânevî makamlara ulaşmışlar, ilahî ikrâmlara nâil olmuşlardır.²²⁵ Hz. Hasan ve Abdullah b. Cafer (ö. 80/699-700), ashâb-ı suffe ile birlikte olmayı yüce bir mertebe, onlardan ayrı geçen zamanı bir eksiklik olarak görmüşlerdir.²²⁶

İsfahânî, nişâneleri sıdk ve doğruluk²²⁷ olan suffe ehlinin sadece ilim ve irfanla uğraştığından bahsetmektedir²²⁸. Tüm meşguliyetleri Kur'ân-ı anlamak ve öğrenmek, ibâdetlerle hal ve yaşamlarıyla Allah'ın rızasını kazanmaya çalışmak olan ehli Suffe'nin, sevinçlerinin merkezini Allah ve Resûlü ile geçirdikleri zaman, hüznlerini ibâdetler konusunda kaçırdıkları sevap fırsatları teşkil etmiştir²²⁹. Tefsir'de fıkıh'ta hadis ve tasavvuf ilminde otorite sayılan birçok sahâbenin, ehli Suffe'den çıktığı görülmektedir.²³⁰ İslâmî ilimlerin teşekkül ve gelişiminde doğrudan etkileri olmuştur.²³¹ Ebû Hüreyre, Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Mes'ud Selmân-ı Farisî, Abdullah b. Mes'ud, Ebû Zer, Mus'ab b. Umeyr (ö. 3/625), Bilâl-i Habeşî (ö. 20/641) gibi çeşitli yönleriyle meşhur olmuş sahâbiler, ashâb-ı suffe'dendir.²³²

İlimle iştigal olan ashâb-ı suffe'nin mâişetlerini bizzat Resûlullah, Beytülmal ve sahâbenin zenginleri tarafından sağlanmaktaydı²³³. Bu sebeple Müslümanların

²²⁵ İsfahânî, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 1/398. “İyiler zümresine yerleştirildiler, Naim bahçelerinde misafir edildiler ve tesnim özünden içirildiler”.

²²⁶ A.g.e. 1/ 448.

²²⁷ İsfahânî, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 1/397.

²²⁸ A.g.e.,1/395.

²²⁹ A.g.e.,1/395.

²³⁰ Mustafa Baktır, “Suffe”, *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37:470.

²³¹ Akif Köten, *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet'te İslâm*, ed. Vecdi Akyüz. 2 bs. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007), 3/280-283.

²³² Mustafa Baktır, *İslam'da ilk eğitim müessesesi Ashâb-ı Suffa*, (İstanbul: Timaş Yayınları, 1990), 48-128.

²³³ Köten, *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet'te İslâm*, 3/270.

misafirleri olarak anılmışlardır.²³⁴Gündüzleri topladıkları odunları satarak geçimlerini sağlayan sahâbîlerin varlığı da bilinmektedir.²³⁵

İsâr, sahâbe-i kirâm'a mertebe kazandıran önemli hasletlerden biri olmuştur. “Kendileri son derece ihtiyaç içinde bulunsalar bile onları kendilerine tercih ederler” âyetinin muhatabı olan sahâbenin bu önemli hasletine Gazzâli, ashâb-ı suffe'den örnek vermektedir. Ashâb-ı suffe ehlinin birine verilen yiyeceğin, kendisi aç olmasına rağmen, diğer aç olan arkadaşına vermesi, onun da yine aç olan bir diğer arkadaşına vermesiyle, dönüp dolaşan yiyeceğin ilk verene gelmesi hadisesini anlatarak, cömertliğin zirvesi olan isârın tanımını ve izahını onlar üzerinden vermektedir²³⁶. Mide şehvetini kırmada, sahâbenin temsiliyetinden bahsederek, suffe ehlinin az yemek yediğini, sahâbenin midesinin üçte birini dolduracak kadar beslendiğini, bunun âhiret hedefine ulaştıran yolları teshil etmek arzusunu taşımalarından kaynaklandığını ifade etmektedir.²³⁷ İsfahânî, aşırı açlık sebebiyle karınlarına taş bağladıklarını²³⁸, açlığın tesiriyle namazda kıyamda iken düşer gibi olduklarını²³⁹ ikinci bir elbise veya ikinci bir yemeklerinin bulunmadığını söylemektedir²⁴⁰. Ashâb-ı suffe'nin Allah'ın rızasına kavuşmada kararlılık, sebât ve sabırla, kemâle ermiş imânları sayesinde, hiçbir hal ve durumda fütura düşmediklerine işaret etmektedir.

Bu topluluk sufilere, ağır imtihanlardan ve acılardan geçilse dahi, teslimiyet esâslı Allah sevgisinin sonunun sevinç olduğunu göstermişlerdir. Tasavvufun kişinin kendini tefekküre alıştırarak, Kur'an sünnet ve hikmetle olaylara bakabilmesi olduğunu anlatmışlar, Allah ve Resûl sevgisinin dünyevî kıymetlerden daha üstün olduğunu kanıtlamışlardır. Yaşayış, tavsiye ve hikmetli sözleri ile Allah'ın kaza ve hükmüne râzı

²³⁴ Baktır, *İslam'da ilk eğitim müessesesi Ashâb-ı Suffa*, 26.

²³⁵ Mevlâna Şiblî-Süleyman Nedvî, *İslâm Tarihi Asr-ı Saâdet*, trc Ömer Rıza Doğrul, (İstanbul: Kapı yayınları, 2019), 223.

²³⁶ İmâm Gazâlî, *İhyâ-u Ulûmi'd-dîn*, 1/308-309.

²³⁷ A.g.e., 5/ 252-253.

²³⁸ İsfahânî, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 1/397.

²³⁹ A.g.e., 1/397.

²⁴⁰ A.g.e., 1/397.

olma, dünyanın hile ve tuzaklarından uzak durma gibi tavır ve anlayışları, tasavvuf ilmine kaynaklık eden anlayış olmuş, sonraki nesillere örneklik teşkil etmiştir.

Sülemî de *Kitâb'u Mehâsini't-Tasavvuf* adlı eserinde sûfilerin yaşam tarzını, Allâh Resûlü'nün izinden giden ehl-i Suffe'dan aldığını ifade etmektedir.²⁴¹

3.2. Tasavvuf Klasiklerinde Sahâbe Algısı

Tasavvuf klasikleri müelliflerinin yaklaşımları, tasavvufî hayatın ilk basamağının, Hz. Peygamber ve sahâbe dönemi olduğu yönündedir. Klasiklerde tasavvufun, Hz. Peygamber'in ve sahâbenin hayatında, zühd esâslı olarak mevcut olduğu zikredilerek, tasavvufî prensip ve kavramların birçoğunun kaynağının asr-ı saâdette var olduğuna işâret edilmiştir. Sahâbenin söz ve davranışlarından verdikleri örneklerle kurtuluşun, onların yoluna sarılmakla mümkün olacağını savunmuşlardır. Tasavvuf ilmine konu olan zühd esâslı vasıflarını²⁴² bela gelecek korkusu taşıyan, sıkıntı halinde yeis'e düşen, şükürden gâfil, servet peşinde koşan îmân zafiyeti gösteren zamâne insanının hâlleriyle kıyas yapmaktadırlar. Dolayısıyla, kendi iç ve dış dünyamızı gözden geçirip, mukayese yapmamızı, âhiret gerçeğini unutmamamızı, âkıbetimizi düşünmemizi sağlamaktadırlar.²⁴³

Tasavvuf klasiklerinde, Hz. Ebû Bekir'in diğer sahâbîlerden farklı olarak, makam, mertebe ve fazîlet yönünden üstünlüğüne dikkat çekilmektedir. Tezimizde yer alan diğer on sahâbinin de zühd ve tâkvada mümtaz şahsiyetler oluşlarına, hakikat ehline önderlik eden vasıflarına değinilmektedir.

²⁴¹ Sülemî, Ebû Abdîrahmân Muhammed b. el-Hüseyn b. Muhammed. "*Kitâbü mehâsini't-tasavvuf*". thk. Kenneth Honerkamp. Mecmûa-i Âsâr-ı Ebû Abdîrahmân Sülemî. nşr. Nasrullah Pûrcevâdî-Muhammed Sûrî. (Tahran-Berlin: Müessese-i Pizhûhişî-i Hikmet ve Felsefe-i İran ve Müessese-i Mütâlaât-i İslâmî-i Dânişgâh-i Âzâd-i Birlîn, 1388 hş./2009), 130.

²⁴² Bkz. İmâm Gazâlî, *İhyâu Ulûmu'd-dîn*, 6/177-182.

²⁴³ Bkz. A.g.e., 6/177-182; Bkz. el-Mekkî, *Kûtü'l-kulûb (Kalplerin Azığı)*, 2/370, 4/637,641, 643, 645.

3.2.1. Hz. Ebû Bekir

İslâm tarihinde siyasî başarısı, ilmî kişiliği ve üstün faziletleriyle müstesna bir şahsiyet olan Hz. Ebû Bekir, tasavvuf ilminde de birçok yönüyle sembolleşmiş bir isimdir. Tasavvuf ilminde sahâbe söz konusu olunca, efdâliyet bakımından ilk olarak ondan bahsedilmektedir. Sûfî müellifler, Hz. Muhammed'in dâvâ arkadaşı, sehâvet, sadâkat, siddîk, müttakî sıfatlarını alan Hz. Ebû Bekir'i, her devrin Müslümanlarına ışık tutan örnek bir şahsiyet olarak tâzim etmişlerdir.²⁴⁴ “Kalbe yolculuğu, içe bakış sanatını, mânevî gelişim çabasını esas alan sûfiler, firâset ve basîretin keskinliğini, keşf ve ilhâm duygusunu Hz. Ebû Bekir ile özdeşleştirmişlerdir”²⁴⁵. Edebi²⁴⁶ ve hayâsî²⁴⁷ ile de alî bir şahsiyet olan Hz. Ebû Bekir'in, peygamberler hariç, insanların en fazîletlisi olduğu yönünde âlimlerin ittifakı vardır.²⁴⁸ Sûfiler, cömertlik, zühd, îsar ve vera' gibi üstün vasıfları sebebiyle ona tâbi olmuşlar, fütüvvet ruhunu Ebû Bekir'den almışlardır.²⁴⁹ Hz. Ebû Bekir, harâma düşme endişesinden helâli ve mübahı terketmesi²⁵⁰ sebebiyle dini uygulamada, azîmetle hareket etmenin mihveridir.

Sahâbîlerin hayatıyla başlayan bazı sûfî tabakât kitaplarında da ilk olarak, Hz. Ebû Bekir'e yer verdikleri görülür.²⁵¹ Bu da Hz. Ebû Bekir başta olmak üzere, Hulefâ-î Râşidin'in sahâbîler içerisinde, sûfîlerin öncüsü olduğu anlamına gelir. Bu anlamda Serrâc'ın, “Bu ümmet içinde sûfîyye lisanıyla ve işâretle ilk konuşan Ebû

²⁴⁴ Bkz. Ebu Nuaym Ahmed b. Abdullah b. İshâk el-İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ*, (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, tsz.), 1/28.

²⁴⁵ Kadir Özköse, “Tasavvuf Kaynaklarında Hz. Ebû Bekir”, ed. Ali Aksu, *Sivas Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, (2019): 254.

²⁴⁶ Bkz. İbn Arabî, *Fütûhât-ı Mekkîyye*, 9/384. “İbn Arabî'ye göre, Hz. Ebû Bekir'in, “Ailene ne bıraktın” sorusuna, Allâh ve Resûl'ünü bıraktım” demesindeki, Resûl'ü'nü ifâdesi onun edebinin yüceliğini göstermektedir.”

²⁴⁷ Sühreverdî, *Avârifü'l Maârif Tasavvufun Esasları*, 2/553,

²⁴⁸ İmâm-ı Rabbânî, *Mektubâtü's-şerife (ar.)*, 1/172.

²⁴⁹ Bkz. Kadir Özköse, “Tasavvuf Kaynaklarında Hz. Ebû Bekir”, 246.

²⁵⁰ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 203.

²⁵¹ İsfahânî, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 1/52; Münâvî, *el-Kevâkibü'd-dürriyye*, 1/110, vd.

Bekir'dir"²⁵², tespiti dikkate değerdir. Sûfîler, yaşadıkları manevi hâlleri gizlemek, iç dünyalarının anlaşılmasından sakınmak için, gâybî sır ve hakikatleri, oluşturdıkları dil ile aktarmışlardır.²⁵³ "Tasavvuf'ta işâret, Allah'ın kullarına verdiği fehm kabiliyeti olarak da tarif edilir"²⁵⁴. Serrac'ın dikkat çektiği bu mevzuya dair, bütün malını infâk ettiğinde Hz. Peygamber'in çoluk çocuğuna ne bıraktın sorusuna, "Allah ve Resûlü'nü" bıraktım cevabını vermesi bir örnektir.²⁵⁵

Sûfîler, Hz Ebû Bekir'in sahâbenin en büyüğü ve en fazîletlisi olarak görülmesinin sebebini, "Sıddîkiyet" mertebesine²⁵⁶, takvâ ve edebinin kaynağı mârifetullahı kuşanması olarak değerlendirmektedirler.²⁵⁷ Üstünlüğünün Resûlullah'ın kalbine akıttığı sırdan dolayı olduğunu söyleyen sûfîler, bu sırrı mârifetinin büyüklüğü ile ilişkilendirmektedirler.²⁵⁸ Onlara göre, tüm varlığını Allah için infâk eden Hz. Ebû Bekir, Allah'a ulaşma yolunda "Sâdık" olduğunu göstermiştir.²⁵⁹ O, peygamberlik ile velilik mertebesinin en üst basamağı arasında olan Sıddîkiyet makamının temsilcisi olup, bu makama en layık ve en yakışandır.²⁶⁰ Onun sıddîklık makamı, vahye ve vahyin görünür halî olan sünnet-i nebiye tüm benliğiyle tâbî olup, bu uğurda sahip olunan her şeyi infâk etmenin, hakikate ve hikmete, şeksiz şüphesiz teslim olmanın ve

²⁵²Serrâc, *el-Lüma'*(ar.),168; Serrâc, *el-Lüma' İslâm Tasavvufu*,141. İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât-ı Rabbânî*, 1/439.

²⁵³ Abdullah Kartal, "Çağdaş Araştırmalarda Tasavvufun Kavramsal Sorunları: Bir İlmi Kendi Metinleri Bağlamında Anlamak", *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, C.19 S.2 (2006): 341.

²⁵⁴Ferhat Gökçe, "Tasavvufî/İrfânî Yorum Dair Temel Kavramlar ve İşârî Hadis Yorumlarının Kabul Edilme Şartları", *İslâmî İlimlerde İşârî Yorum ve Te'vil Geleneği*, ed. Hasan Yerkazan, (Ankara: Sonçağ Akademi, 2020): 36.

²⁵⁵ Serrâc, *el-Lüma' İslâm Tasavvufu*, 141.

²⁵⁶ Hücvîrî, *Keşfu'l Mahcûb Hakikat Bilgisi*, 133.

²⁵⁷ Serrâc, *el-Lüma' İslâm Tasavvufu*, 131.

²⁵⁸ Serrâc, *el-Lüma' İslâm Tasavvufu*, 143; Hargûşi, *Tehzîbü'l-Esrâr*, 201; İmâm Gazâlî, *İhyâu Ulûmi'd-dîn*, 1/189; Kelâbâzî, *Kitabü't-ta'arruf li-Mezhebi Ehli't-Tasavvuf* (ar.), 50-51.

²⁵⁹ Gazzâlî, *İhyâ-u ulûmi'd-dîn* (ar.), 5/32; Bkz. İmâm Gazâlî, *İhyâu ulûmi'd-dîn*, 2/138.

²⁶⁰ Mevlânâ, *Mesnevî*, 2/196.

hayatın sonuna kadar bu teslimiyete uygun olarak yaşama halidir. En zorlu imtihanlarda bile sarsılmayan îmânı, muhabbeti, Resûl'e ve nebevi dâvâyâ gösterdiği sadâkat, itâat ve istikâmeti²⁶¹, onu Allah ve Resûlü'ne dost eylemiştir.²⁶²

“Tevhid hususunda en şerefli kelime, Ebû Bekir'in sözüdür”²⁶³. Tevhid akîdelerine tam ittibâsı ile gerçekleşen istikâmet hali, onun kerâmeti olarak görülebilir.²⁶⁴ Cömertliği, harâmlara karşı hassasiyeti, şüpheli olanlara karşı koyduğu mesafeyi, diline sahip olma gayreti²⁶⁵ ile takvâ ve vera' da üstünlüğü, âbid ve zâhidliği, sûfilerin ulvî mertebelere ulaşma hedeflerine, model olmuştur. Altı gün aç durabilmesi, bunu âhiret azığı kazanma niyeti ile yapması sebebiyle, sûfilerce açlık ve zühd arasında bir bağ kurulmuş, açlık zühdü tamamlayan bir öge olarak görülmüştür.²⁶⁶

Muhabbetin nişânesi benzersiz dostluğu ile bir tasavvuf kavramı olan “Fenâ-fi'r-resûl” makamının Hz. Ebu Bekir'de tecelli ettiğini görmekteyiz. el-Mekkî, eseri *Kûtu'l-kulûb*'da, Hz. Peygamber'de fânî olan Hz. Ebû Bekir'in, ona olan ihtirâmı ve muhabbetine ilişkin olarak, babasının Müslüman olacağına, Resul'ün amcasının Müslüman olmasının ona daha sevimli geleceğini söylemesi hadîsesini, misâl verir. Dostunun sevdiğini, kendi sevdiğine üstün tutmanın yüceliğini ortaya koyar.²⁶⁷ Yüce

²⁶¹ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 288.

²⁶² İbn'ül Arâbî, *el-Fütûhâtü'l Mekkîyye (ar.)*, 5/410.

²⁶³ “Mahlukata kendini bilmeye, bilmekten aciz kalmaktan başka yok yaratmayan Allâh ne yücedir.” A.g.e., 388; Hargûşi, *Tehzîbü'l-Esrâr*, 202.

²⁶⁴ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 288.

²⁶⁵ Kuşeyrî, *er-Risâle*, 214; İmâm Gazâlî, *İhyâu Ulûmi'd-dîn*, 5/98; Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî, *Sıfatü's-safve*, thk. Ahmed b. Ali, (Kahire: Daru'l-Hadis, 2009, 1/96.

²⁶⁶ Bkz. Sultan Adanır, *İlk Dönem Sûfilerinde Bir Nefs Terbiye Yöntemi Olarak Açlık* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2016), 96.

²⁶⁷ Bkz. el-Mekkî, *Kûtu'l-Kulûb (Kalplerin Azığı)*, 3/528; Ebû Tâlib Muhammed b. Alî b. Atıyye el-Mekkî el-Acemî, *Kûtu'l-kulûb fî muameleti'l-mahbub ve-vasfu-tariki'l-murid ila-makami't-tevhid*, thk: Dr. Mahmud İbrahim Muhammed er-Ridvani, (Kahire: Mektebet'i-Dari't-Türas, 2001), 3/1273.

Allah'ın Hz. İbrahim ve Resûlullah'a tahsis ettiği, ortaklığı olmayan, özel dostluk makamı olarak nitelendirdiği hullet makamında, Hz. Peygamber'e ortaklık edecek biri olsaydı, ümmet içinde buna en yakışanın, Ebû Bekir es-Sıddık olduğunu²⁶⁸ söylemektedir. Ancak fazîletleri sebebiyle, Hz. Ali ile birlikte kardeşlik makamındadır.²⁶⁹ Görüşlerini, âyet ve hadîslerin yanı sıra, en şerefli nesil²⁷⁰ olarak yücelttiği sahâbe-i kirâm'ın sözlerine dayandıran el-Mekkî, Ricâlü'l-Gayb'a dair görüşlerini aktarırken, Hz. Ebû Bekir'in makamının ve imânının âli oluşuna dikkat çeker: Her birinin, sahâbeden bir taifeyi temsil ettiği kutup, yedi evlad, kırk, yetmiş, yaklaşık üç yüz abdalın, tümünün imânı, Muhammedî hakîkatin kendisinde tecelli ettiği, Hz. Ebû Bekir'in imânı gibidir.²⁷¹ Hz. Ebû Bekir kutup, Hz. Ömer, Hz. Osmân ve Hz. Ali, üçler makamı, cennetle müjdelenmiş yedi veya on sahâbenin evtâd, Bedir ashâbı ise abdallar makamındadır.²⁷²

Ümmet olarak, işlenen birçok günaha rağmen, cennetin ayaklarımıza serilmiş gibi davranılması karşısında, sahâbenin ve Hz. Ebû Bekir'in, Allah'ın huzurunda hesap verme²⁷³, Allah'tan uzak kalma gibi, ilahî korku ile kaplanmış kalplerinden yansıyan sözlerinden örnekler verir. Büyük küçük demeden günah bataklığına batanların, cennetle müjdelenmiş havasında yaşadığı devrinde, boşa kürek çekildiğini, bundan dolayı üzüntüsünü ve sitemini dile getirmektedir.²⁷⁴

Resûlullah, “Güneş, peygamberler hariç, Ebû Bekir'den daha fazîletli bir insan üzerine doğup batmamıştır”²⁷⁵ gibi birçok hadîsinde onu övmüş, imânın büyüklüğüne işaret

²⁶⁸ Bkz. el-Mekkî, *Kûtu'l-kulûb fî muameleti'l-mahbub (ar.)*, 2/1154-1155.

²⁶⁹ Bkz. A.g.e., 2/1155.

²⁷⁰ Bkz. el-Mekkî, *Kûtu'l-Kulûb (Kalplerin Azığı)*, 3/526.

²⁷¹ Bkz. A.g.e., 3/328.

²⁷² A.g.e., 3/329.

²⁷³ A.g.e., 2/369. Hz. Ebû Bekir'in bu korkular nedeniyle, insan olarak yaratılmayıp, bir kuş olmak istediğini dile getirmektedir.

²⁷⁴ Bkz. el-Mekkî, *Kûtu'l-Kulûb (Kalplerin Azığı)*, 2/370, 4/637,4/641,4/ 643, 4/645.

²⁷⁵ Heysemî, “*Mecmau'z-Zevâid*”, 9/44.

etmiştir.²⁷⁶ Hz. Ebû Bekir'i, Allah'ın dost edindiklerinden olup, kalbinde Allah'ı tâzim hissini yerleştirdiğini söyleyen Kelâbâzî, Allah'ın ezelden kendisi için seçtiği kimselerin ve dost edindiği kulların, kalbine ilhâmı ihsân etmesiyle, keşif ve müşâhede hallerinin gerçekleştiğini ifâde eder.²⁷⁷ Allah'ın nuru ile saflaşan kalplerin, ferâset sâhibi olduklarını, hislerinin doğru olduğunu²⁷⁸, Hz. Ömer²⁷⁹ ve Hz. Ebû Bekir örneğiyle verir.²⁸⁰ Onların, cennette bulundukları mertebeden nurlarının, aşağı mertebelerden görüleceğinden bahsederek, makamlarının ulvî oluşuna değinir.²⁸¹

İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ* adlı eserine, Hz. Ebû Bekir'le başlamaktadır. Gölgesi bile olunamayan, fazîletine kimsenin erişemediği²⁸², savaşta, barışta, kabirde dahi, her dâim yanında yer alan yol arkadaşı, Kur'ân-ı Kerim'de Allah'ın ismini hayırla andıklarından, dünyevî faydalardan vazgeçip, hep Hakla beraber olmayı tercih eden bir şahsiyet olarak tavsif etmektedir. O, birçok ilkleri gerçekleştiren, kişiliktir.²⁸³ “İçinizden fetihten önce mallarını Allah yolunda harcayanlar başkalarıyla eşit değildir” âyetinin onun için indiğini söyler.²⁸⁴ Çünkü, birçok konuda olduğu gibi sehâvette de öncüdür. Hz. Ebû Bekir'in, Allah'a verdiği söze, vefa gösterme gayretinin tasavvuftaki karşılığının, “Kulun kendini tek ve Samed olan Allah'a vermesi”²⁸⁵ olarak yorumlamaktadır.

²⁷⁶ Ahmed b. Hanbel, “Müsned”, 5/259.

²⁷⁷ Kelâbâzî, *Kitabü't-ta'arruf li-mezhebi ehli't-tasavvuf (ar.)*, 51.

²⁷⁸ A.g.e., 62.

²⁷⁹ Münâvî, *el-Kevâkibü'd-dürriyye*, 1/119.

²⁸⁰ Kelâbâzî, *Kitabü't-ta'arruf li-mezhebi ehli't-tasavvuf (ar.)*, 8.

²⁸¹ A.g.e., 128.

²⁸² İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ (ar.)*, 1/28.

²⁸³ A.g.e., 1/28. İlk Müslüman, ilk halîfe, ilk defa malını Allâh yolunda infâk eden, Kur'ân'ı ilk kitap haline getiren, vb.

²⁸⁴ Hadid, 57/10.

²⁸⁵ İsfahânî, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 1/52.

Hücvîrî ise, *Keşfu'l-mahcûb*'da, Hz. Ebû Bekir'i, Resûlullah'tan sonra Râşid halîfelerin ilki olarak, zâhir ve bâtın ilimlerine de vâkıf,²⁸⁶ Müslümanların yönetimini yüklenen, kalbini mâsivâdan uzaklaştırarak, tamamen Hakk'a döndürenlerin önderi ve kılavuzu²⁸⁷, sahâbe-i kirâm'ın en büyüğü, fazîlet açısından kimsenin onun derecesine ulaşamadığı, insanların en üstünü²⁸⁸ olarak zikretmektedir. Hücvîrî'ye göre, nefsin yıkım ve tuzaklarından berî, kerâmet ehlidir. Meşâyih, nâkil ve rivâyetlerinin azlığı nedeniyle, müşâhede ehlinin lideri²⁸⁹ olarak görmüştür. Münâcaatta bulunduğu makama çok yakın olduğundan, gece namazda iken alçak sesle Kur'ân okumasını, "Müşâhede makamının ehli oluşuna" delil olarak göstermektedir.²⁹⁰ Dünyâ'ya meyletmenin, nefse aldanmanın, yüce Allah'tan gâfil kalmak neticesini doğurduğundan bahseden Hücvîrî²⁹¹ "Dünyânın ve dünyâyâ ait olan şeylerin, hatırı onunla meşgul etmeyi icâp ettirecek kadar değeri olmadığını söyleyen"²⁹² bu bilinçle yaşayarak ömrünü tamamlayan, zenginliğine rağmen Resûlullah gibi, ihtiyâri fakirliği yeğleyen Hz. Ebû Bekir'in, "İlahî dünyâyı benim için yay ve beni onda zâhid kıl"²⁹³ niyâtını, bu tercihinin göstergesi olarak değerlendirmektedir. Duâsındaki niyetinin, şükür infâk ve sabr makamını elde ederek, ihtiyâri fakr içinde olma arzusu²⁹⁴ şeklinde îzah eder. Hücvîrî'ye göre, halîfe seçilerek minbere çıktığında gelecek her uyarıya açık olduğunu söylemesi, görevin getirdiği sorumluluk ve emânet yükünün ağırlığı nedeniyledir. Bunu da "Halîfelikte bana rahatlık yoktur." sözüyle dile getirmiştir.²⁹⁵ Halîfeliği zâhidane yaşantısına mâni olmamış, tevâzu, merhamet, takvâ ile

²⁸⁶ Bkz. Hücvîrî, *Hakikat Bilgisi Keşfu'l Mahcûb*, 131.

²⁸⁷ Bkz. A.g.e., 131.

²⁸⁸ Bkz. A.g.e., 133.

²⁸⁹ A.g.e., 131.

²⁹⁰ Bkz. A.g.e., 131.

²⁹¹ Bkz. A.g.e., 131.

²⁹² A.g.e., 132.

²⁹³ A.g.e., 132.

²⁹⁴ Bkz. A.g.e., 132.

²⁹⁵ Bkz. A.g.e., 133.

bütünleşmiş yaşantısıyla, İslâm'ın muhâfaza ve yayılmasında, dâvâsının bayraktarı olmuştur. Allah'ın rızasını, Peygamber'in hoşnutluğu kazanmada gösterdiği gayret, özveri ve sıkıntılar neticesinde Allah, onu sıdkın kemâline ulaştırmış, Hakk'ı müşâhede ile ikrâmlanmıştır.²⁹⁶ Hz. Ebû Bekir'in, Allah'tan kalbine gelen feyz veya ilhâmı karşısında, teslimiyet hali içinde bulunduğu durumu aktaran Hücvîrî, dünyevî olan her şeyi boşayan, dinî vecibelerinde ve yaşantısında istikâmet üzere kalarak yerini sağlam tutan, kendinde varlık görmeyen, sûfilerin ona tâbi olduğunu, Ümmet-i Muhammed'in özellikle de tasavvuf ehlinin öncüsü olduğunu dile getirmektedir.²⁹⁷

Münâvî'nin de sıddık vasfına vurgu yaptığı²⁹⁸, *el-Kevâkibü'd-dürriyye* adlı eserinde Hz. Ebû Bekir, Resûlullah'tan sonra Allah'ı en iyi bilip tanıyan ve haşyet sâhibidir.²⁹⁹ Harâmlara karşı hassasiyeti, şüpheli olanlara karşı koyduğu mesafe ile,³⁰⁰ zühd ve vera' da zirvedir. Cömertliği merhametinin çokluğu, sebâtı, mîraç gecesine dair gösterdiği tavır, İslâm yoluna fedakârlığı ve adanmışlığı ile, dinin en yüksek makamların sâhibidir. Câhiliye devrinde iken, dönemin adet ve alışkanlıklarından uzak duran,³⁰¹ Resûlullah'ın, "Abdullah" ismiyle çağırdığı, yüzünün güzelliği sebebiyle "Atik" olarak lakâplandırılan³⁰², "Hz. Hatice'den sonra ilk Müslüman, Resûlullah'la ilk namaz kılan, mağaradaki yoldaş, Kur'ân'ı Kerim'i ilk toplayan, mağarada ikinin

²⁹⁶ Bkz. A.g.e., 133.

²⁹⁷ Bkz. A.g.e., 133.

²⁹⁸ Bkz. A.g.e., 1/110.

²⁹⁹ Bkz. Muhammed Abdürreâf Münâvî, *el-Kevâkibü'd-dürriyye fî terâcimi's-sâdeti's sûfiyye*, (Beyrouth: Dar Al-Kotob Al-ilmiyah, 1248-2008), 1/112, 115; Ebü'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-safve, Resûlullah (sav) Ashabı ve Belde Belde Allah Dostları Hayatı ve Faziletleri*, terc. Abdülvehhab Öztürk, (İstanbul: Kahraman Yayınları, 2016), 111.

³⁰⁰ Münâvî, *el-Kevâkibü'd-dürriyye*, 1/114.

³⁰¹ Bkz. A.g.e., 1/111.

³⁰² A.g.e., 1/110. İbn'ül Cevzî, *Sıfatü's-safve*, 103.

ikincisidir”³⁰³. “Hayırlıların efendisi, yüzü, nesebi güzel, ahlâkı temiz”,³⁰⁴ merhametinin çokluğundan takvâsının kemâlinden dolayı “Evvah”³⁰⁵ olan, hem sözde, hem fiilde sahâbenin en cesurudur.³⁰⁶ Musîbetler karşısında dirâyeti ile meşhurdur.³⁰⁷ İnsanların en keskin görüşlüsü, akıl bakımından sahâbenin en kâmilidir.³⁰⁸ Killet-i taâm, killeti menâm, killet-i kelâm³⁰⁹ bir şahsiyettir. Saydığı bu vasıflarla, sûfiler nezdindeki kıymetini ortaya koymaktadır. Münâvî, “Mârifetin özünü tadan kimse, geriye kalan her şeyden uzak kalır”³¹⁰, sözlerini bu konudaki derin bilgisine örnek olarak sunar. Medhetmenin âfetlerini çok iyi bilen Hz. Ebû Bekir’in şu niyâzını önemli bulur: “Ey Allahım! Nefsimi sen onlardan daha iyi bilirsin. Beni onların düşündüğünden daha iyi duruma getir. Onların bilmediği hatalarımı bağışla. Onların, hakkımda söyledikleri övgülerinden dolayı beni sorguya çekme”³¹¹.

Münâvî, Hz. Peygamber’in etrafındakilere “Sizin en hayırlınızı imâmınız kılın”, İbn-i Mes’ûd’un “Resûllullah kendisinden sonra en hayırlınızı bize imâm olarak kıldı” sözlerinden yola çıkarak, Hz. Ebû Bekir’in sahâbe nezdindeki en hayırlı kimse oluşuna dikkat çekmektedir. İmâm Şafîî ve Hz. Ali’nin³¹² şâhitliğiyle, Resûlullah’tan sonra Ebû Bekir’in hilâfetine açık bir işâret olduğunu ispatlamaktadır.³¹³ Halîfetullah sıfatını

³⁰³ Münâvî, *el-Kevâkibü’-d-dürriyye*, 1/111; İsfahânî, *Hilyetü’l-evliyâ ve tabakâtü’l-asfiyâ* (ar.), 1/28.

³⁰⁴ Münâvî, *el-Kevâkibü’-d-dürriyye*, 1/113.

³⁰⁵ A.g.e., 1/113. “Tazarru ile çok duâ eden.”

³⁰⁶ A.g.e., 1/114.

³⁰⁷ A.g.e., 1/114.

³⁰⁸ A.g.e., 1/115.

³⁰⁹ Bkz. Münâvî, *el-Kevâkibü’-d-dürriyye*, 1/115.

³¹⁰ A.g.e., 1/115.

³¹¹ A.g.e., 1/116.

³¹² A.g.e., 1/110. Hz. Peygamber’den sonra en hayırlı kişinin, Hz. Ebû Bekir olduğunu söylemişlerdir.

³¹³ Bkz. A.g.e., 1/110.

kabul etmeyen Ebû Bekir'in, kendisini Hz. Peygamber'in halîfesi olarak isimlendirdiğini söyler. Allah'ın halîfesi değil, Allah Resûlü'nün halîfesi olduğu söylemesi,³¹⁴ tasavvufta "istiğna" olgusuna işaret etmektedir. "Habîbim Resûlullah, bana insanlardan bir şey istemememi emretti"³¹⁵ sözü de fakr ve istiğnâ makamında olmasından kaynaklanmaktadır. İslâm kardeşliğinin canlı bir timsâli oluşunu ve Hz. Peygamber nezdindeki değerini, Resûlullah'ın, "Eğer ümmetimden bir hâlil edinseydim, muhakkakki Ebû Bekir'i edinirdim, fakat o kardeşim ve sahâbem yemin olsun ki, Allah sizin sâhibinizi hâlil edinmiştir"³¹⁶ hadîsine dayandırarak açıklamaktadır. Münâvî cömertliği,³¹⁷ asâleti ve infâktaki öncülüğüyle Hz. İbrâhim'e çok benzediğine atıfta bulunur. Tasavvufun peygamberin getirdiği hakîkate teslim olduktan sonra, onun ahlâkıyla ahlâklanarak, onun vârisi ve halîfesi olmaya liyâkat kazanmak olduğunu anlatarak, Hz. Ebû Bekir'in, İbrâhimî ve Muhammedî vâris olarak kendi hayatında yüksek İslâmî hakîkatleri tahakkuk ettirdiğini göstermektedir. Hz. Ebû Bekir'in şahsında tecelli eden özelliklerden şu tasavvufî tarifi yapar: Tasavvuf, "Meliklerin melikine giden yolda ciddi olmaktır. Nefsine hoş gelmeyen kendisine zararlı gibi görünen şeylere yönelerek, asıl mutluluğa kavuşmaktır"³¹⁸.

Gazzâlî, *İhyâ-u ulûmi'd-dîn* adlı eserinde Sıddîk³¹⁹ hitâbıyla zikrettiği Hz. Ebû Bekir'i, kendisine kötü söz söyleyenlere kızmayıp aldırmayan, mârifetullah sâhibi, nefisle cihâd halinde, kalbi daima Allah ile meşgul, yönünü âhirete çevirmiş yüksek şahsiyetini, ahlâkını kemâle erdirmek isteyenlere örnek olarak sunmaktadır.³²⁰ Eserinde, sahâbe-i kirâm'ın ve insanların en üstünü yapan sıddîk vasfını, sarsılmaz îmânını, ibâdeti, vera' ve takvâsı ile ahlâkî olgunluğunu konu eder. Gazzâlî'ye göre, Hz. Peygamber'in, "Ümmetinden bütün insanların imânı, terazinin bir kefesine, Ebû

³¹⁴ Bkz. A.ge., 1/110-111.

³¹⁵ A.g.e., 1/112; İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-safve*, 111; Müslîm, "Zekât" 106.

³¹⁶ Münâvî, *el-Kevâkibü'd-dürriyye*, 1/112; Müslim, "Fezâilü's sahâbe", 6,7.

³¹⁷ A.g.e., 1/112.

³¹⁸ A.g.e., 1/114.

³¹⁹ İmâm Gazâlî, *İhyâu Ulûmi'd-dîn*, 5/345.

³²⁰ A.g.e., 5/ 477; Gazzâlî, *İhyâ-u ulûmu'd-dîn (ar.)*, 5/611.

Bekir'in îmânı öbür kefesine koyulsa, Ebû Bekir'in îmânı ağır basar” sözleri, Ebû Bekir'in îmânına şahitlik niteliğindedir³²¹. “Güzel ahlâkın tüm şûbeleri onda cem olmuş, ümmetinin tümünün îmânı gibi bir îmânı, Allah, Hz. Ebû Bekir'e nasip etmiştir”³²². İmâm-ı Rabbânî bu konuda, Ebû Bekir'in îmânının üstün gelmesini, îmân edilenin üstünlüğüne bağlamaktadır.³²³ Gazzâlî, ilahî aşkın membaina ulaşan, Resûl'un kemâl ve cemâlinin aynası olup, tüm meşguliyeti, Cenab-ı Hakk'ın rızası olan Hz. Ebû Bekir'in, Allah'a sevgisini, sevgilerin en üstün mertebesi olarak görmektedir.³²⁴ Sevdiği uğruna diğer sevdiklerinden vazgeçen, tüm varlığını Allah yolunda infâk eden, Allah'ın ondan, onun Allah'tan râzı olduğu, takvâ ehli olarak zikreder.³²⁵ Gazzâlî'ye göre, Allah'ın kalbine koyduğu nûrânî sır, onu fazîletli kılan özelliklerden biridir.³²⁶ Helâl olmayan yollardan elde edilerek ikrâm edilen süttten içtiğinde, fikhî olarak sorumlu olmadığını bilmesine rağmen, olabildiğince midesini boşaltması ve tövbe etmesini, bu kalbteki sırdan dolayı olduğu kanâatindedir.³²⁷ Bu meselden yola çıkarak, tövbenin önemine işâret etmektedir. Hz. Ömer'in “Ebû Bekir'in bir gecesi ve bir gün, Ömer ve Ömer'in bütün aile efrâdından hepsinin amellerinden hayırlı” sözlerindeki mânâyı açıklar. Gecedan kastının Hira mağarasındaki vakıa, gündüzden kastının da Ridde olaylarında esnâsında gösterdiği kararlılık ve tavizsizlik³²⁸ olduğu bilgisini verir. Bu vasıfları onu, Hz. Peygamber'den sonraki en yüce makamda kılmıştır. Sevr mağarasında Rasûllullah'ın canını, kendi canının önüne geçirerek, îsârda zirveleşmiştir. Hz. Peygamber'de ona dua ile

³²¹ İmâm Gazâlî, *İhyâu Ulûmi'd-dîn*, 1/260, 3/162.

³²² A.g.e., 8/167.

³²³ İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbâtü's-şerife (ar.)*, 1/235.

³²⁴ İmâm Gazâlî, *İhyâu Ulûmi'd-dîn*, 3/438.

³²⁵ A.g.e., 3/438.

³²⁶ Bkz. A.g.e., 1/260, 7/36.

³²⁷ A.g.e., 7/ 36, 3/252.

³²⁸ A.g.e., 4/406; Gazzâlî, *İhyâ-u ulûmi'd-dîn (ar.)*, 4/666.

mukabelede bulunmuş, Allah'tan kıyamet gününde onu kendi derecesine çıkarması için ettiği niyazının kabul edildiği, vahiyle kendisine bildirilmiştir³²⁹.

Hız. Ebû Bekir, Resûlullah'tan aldığı feyizlerle Kur'ân-ı Kerim'in mânâsına ve hakîkatine nail olup, hüküm çıkarmada mahâret sâhibi olmuştur. Kur'ân okuduğunda gözyaşlarını hâkim olamayan Hız. Ebû Bekir'in, Kur'ân okuyuşu ile dinleyenlerin kalplerinin yumuşatması, Kureyslileri de endişeye sevkmiştir.³³⁰ Bu durumu, Kur'ân merkezli yaşantıyı hedefleyen sûfilere ayna olmuştur.³³¹ Sıddıklara ve mukarrebilere has, kızgın olduğu halde, karşısındakine eski iyi niyeti sürdürmek, şeytanı daha çok kahretmek için daha fazla yardımda bulunmak, merhametli olmak gibi meziyetler, Hız. Ebû Bekir'de bulunmaktadır. Bu vasıflarını şu olay, en iyi tanımlamaktadır:

İfk hadîsesinde, Hız. Ayşe'nin dedikodusunu yapan, öncesinde de hep yardım ettiği Mıstah'a, bu davranışına karşılık bir daha yardım etmeyeceğine dair yemin etmesi üzerine, Nûr suresi yirmi ikinci âyet nâzil olmuş, bunun üzerine Hız. Ebû Bekir yardım etmeyi sürdüreceğini söylemiştir. Müellif, onu üstün kılan fazîletlerden birini daha şöyle açıklamaktadır:³³²

Hız. Ebû Bekir'in tevekkülü, ticaret yapma şartlarını ihsân edenin, Allah olduğunu bilmesi, kendi alın teri ile kazandığının onu mutlu etmesi, başkası kazanç elde ettiğinde sevinmesi, ihtiyacı kadarına kanâat etmesi ile gerçekleşmektedir.³³³ Gazzâlî, böylelikle zühdî yaşantının bir parçası olan tevekkülün kazanç elde etmeye mâni olmadığını, zâhitlik olmadan tevekkül olamayacağını, kazanç elde ederken de tevekkül edilebileceğinin îzahını yapmaktadır.

Ruhun gıdası, müttakîlerin göz aydınlığı olan namazı kılan kişinin, tekbirden selâm verinceye kadar ki aşamada, Cenâb-ı Hakk'ın huzurunda olduğunun şuûrunu taşıması gerektiği yönünde mesajlar veren Gazzâlî, Hız. Ebû Bekir'in, namazı

³²⁹ İbn'ül Cevzî, *Sıfatü's-safve*, 106.

³³⁰ İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ* (ar.), 1/29-30.

³³¹ Özköse, "Tasavvuf Kaynaklarında Hız. Ebû Bekir, 245.

³³² Bkz. İmâm Gazzâlî, *İhyâu Ulûmu'd-dîn* 5/506.

³³³ Bkz., A.g.e., 7/661.

esnasında, haşyetinden dolayı bir direk gibi ³³⁴ duruşundan misâlîle, kurtuluş ipi olan namaza huşû ile sarılmamızı istemektedir. Bir söz söyleyeceği zaman iyice düşünen, ölçüp tartan, gereksiz söz söylememek için ağzında küçük bir taş bulunduran Hz. Ebû Bekir'e, mâlâyânî işlerle uğraşıp, şer'î çizgiden ayrılanların ona dost olabileceklerini sanmalarına, hayret etmektedir.³³⁵ Hilâfetinin halkın teveccühü ve biâtıyla³³⁶ olduğu fikrini benimsemektedir. "Namazınızın tam olmasını isterseniz imâmlığa en hayırlınızı geçirin"³³⁷, hadîsine istinâden, sahâbenin bu sözü kanıt kabul ederek,³³⁸ Hz. Ebû Bekir'i halîfe tayin ettiklerini aktarır. Devamında sahâbî'nin şu sözlerine yer verir: "Baktık ki namaz dinimizin direğidir, dinimiz için Resûl-i Ekrem'in tercih ederek imâmlığa geçirdiği bu zatı (Hz. Ebû Bekir'i) biz de dünyâlığımız için önder seçtik."³³⁹

Cömertliği takvâda, zenginliği ilimde mârifette sarsılmaz imânda, şerefi alçak gönüllü olmada bulduğunu söyleyen Hz. Ebû Bekir'in, ³⁴⁰ ölüm döşeginde iken öğüt isteyen Selmân el Farisî'ye "İhtiyacınızdan fazlasını almayınız"³⁴¹ demesi, mânevî hayatın temelini oluşturan Allah sevgisinden, insanı ayrı düşüren en önemli engelin, dünyâ malını sevmek olduğunu vurgulamaktadır. Resûl'ün de sünneti olan, tedavi olma eylemini reddetmeyi bir noksanlık gören Gazzâlî, bu konuda istisnâî olarak, Hz. Ebû Bekir'in tedaviyi terk etme sebebinin, keşif ve kerâmet sâhibi oluşu, ömrünün devam etmeyeceğini bilmesine bağlamaktadır. Hanımın hamile olduğunu, vefatından sonra

³³⁴ Bkz. İmâm Gazâlî, *İhyâu Ulûmu'd-dîn*, 1/593; el-Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb (Kalplerin Azığı)*, 1/141.

³³⁵ Bkz. İmâm Gazâlî, *İhyâu Ulûmu'd-dîn*, 5/98.

³³⁶ İmâm Gazâlî, *İhyâu Ulûmu'd-dîn*, 1/ 431; Gazzâlî, *İhyâ-u ulûmî'd-dîn (ar.)*,1/421.

³³⁷ Dârekutnî "Sünen", 152/2

³³⁸ Bkz. İmâm Gazâlî, *İhyâu Ulûmî'd-dîn*, 2/18.

³³⁹ A.g.e., 2/18.

³⁴⁰ Bkz. A.g.e., 6/363.

³⁴¹ A.g.e., 8/456.

Hız. Ayşe'ye bir kız kardeş geleceği haberini vermesini de³⁴² kerâmetleri arasında saymaktadır.

İbn Arabî'ye göre, Hız. Ebû Bekir bir insanın ulaşabileceği en yüksek makama sahiptir. Altında, diğler bütün makamların yer aldığı bu merteye, keşiflerin en üstünü olarak tâbir edilir. Derecesinin bu yüksekliğine bizzat Hız. Peygamber şahittir.³⁴³ Bu makamda, âlem-i şehâdeti, âlem-i gaybın işâretleri olarak okumuş ancak ölümden sonra bütünüyü anlaşılabilecek hakikatleri, ölmenden önce âlem-i şehâdet ile tecrübe etmiştir.³⁴⁴ “Gördüğü her şeyden önce Allah'ı gören müşâhade ehlidir”.³⁴⁵ Varlığın hükümlerini, Allah'tan başkasına izâfe etmez, her türlü izâfeyi reddeder. İbn Arabî, o her neyi müşâhade ettiyse, Allah'ın onun öncesinde gördüğü şekliyledir, diye açıklar.³⁴⁶ İnsan nefsinin ayna olarak gören İbn Arabî, nefis aynasında eşya nasıl sudûr etmiş ve Allah katından nasıl varlığa gelmiştir?'i görmek, Allah'ın Hız. Ebû Bekir'e attettiğı makamın hâli olarak değerlendirir.³⁴⁷ Bu makamda Allah onun gözü olmuş, bu sebeple her şeyin öncesinde, sadece Allah'ı görmüştür.³⁴⁸ Ondaki bu hâli, kâmil imâna sahip olmasına bağlar.³⁴⁹ Bu konudaki açıklamalarına yer yer devam eden³⁵⁰ İbn Arabî'nin şu tespiti de ilgi çekicidir:

“Allah, namazın en fazîletli işini secde, en fazîletli sözünü Kur'ân okuyarak, Allah'ı zikretmek saymıştır. Kalp için ise bizzat kendisini belirlemiştir”³⁵¹. Kalbe sadece

³⁴² Bkz. A.g.e., 7/700; İbn'ül Cevzî, *Sıfatü's-safve*, 117.

³⁴³ İbn Arâbî, *Fütûhât-ı Mekkiyye*, 11/144.

³⁴⁴ Bkz. A.g.e., 11/144.

³⁴⁵ A.g.e., 9/290, 5/50; İbnü'l-Arabî, *el-Fütûhâtu'l-Mekkiyye*, thk: Ahmed Şemseddin, (Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, tsz), 2/336.

³⁴⁶ A.g.e., 12/177; A.g.e., (ar.), 5/321.

³⁴⁷ A.g.e., 12/217; A.g.e., (ar.), 3/311.

³⁴⁸ İbn Arâbî, *Fütûhât-ı Mekkiyye*, 9/158.

³⁴⁹ Bkz. A.g.e., 11/344.

³⁵⁰ A.g.e., 3/309, 9/128, 11/248, 13/333, 15/101, 15/142, 14/315, 14/355.

³⁵¹ A.g.e., 12/380.

Allah’a secde etmesini emretmiştir. İbn Arabî bu noktada, kalbin keşfe bağlı olarak secde ettiği takdirde, başını kaldırmaksızın, dünyâ ve âhirette secdesinin devam edeceğini ifâde eder. Bu hâl üzerine bulunanlar, Hz. Ebû Bekir’in hâli gibi, gördüğü her şeyden önce Allah’ı görecektir.³⁵² Hz. Ebû Bekir’in bu mertebesini, “Rabbinden bir delil (beyyine) üzerinde olan ve ardından O’ndan bir şâhidin takip ettiği kimse” âyetinin işâret ettiği mertebe ile ilişkili olduğu şeklinde yorumlar.³⁵³ Eserinde birkaç kez dile getirdiği³⁵⁴, Hz. Ebû Bekir’in “İdrâke ulaşmaktan acizlik, bir idrâktır” sözünü söylemesinin sebebini, onun “Mârifetin son raddesi olan”³⁵⁵ “Hayret” makamında oluşuyla ilişkilendirmektedir. Hz. Ebû Bekir, Hakk’ta hayrete ermiş ve Allah’a vâsıl olmuştur.³⁵⁶ İbn Arabî, “Hakk’ın idrâk edilemeyişinin yetersizliğine, Hakk’ı akıl yoluyla algılayamamak sebep olur”, düşüncesindedir. Ancak “Hakk’ın cömertliği, ihsânı ve bağışıyla, idrâk gerçekleşir”³⁵⁷.

Hz. Osmân’ın “Gördüğüm her şeyden sonra Allah’ı gördüm”, sözlerini kıyâs yaparak, sahâbe arasında derece farkları olduğunu, dolaylı yoldan göstermektedir.³⁵⁸ Hz. Ebû Bekir’in malının tamamını, Hz. Ömer’in malının yarısını infâk etmesine karşılık, Hz. Peygamber’in “Aranızdaki fark, sözlerinizin arasındaki farktır”³⁵⁹ şeklinde buyurması, Hz. Ebû Bekir’deki mertebe yüksekliğine delâlet eder. Bu, Allah dışındaki her şeyden

³⁵² Bkz. A.g.e., 12/380, 381.

³⁵³ Hud, 11/17.

³⁵⁴ İbn Arabî, *Fütûhât-ı Mekkîyye*, 1/247,13/182, 13/333, 14/401,15/100, 17/186.

³⁵⁵ Bkz. Erhan Yetik, “Mârifet” *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17:60.

³⁵⁶ İbnü’l-Arabî, *el-Fütûhâtü’l-Mekkiyye* (ar.), 7/62.

³⁵⁷ İbn Arabî, *Fütûhât-ı Mekkîyye*, 1/247, 248.

³⁵⁸ Bkz. İbnü’l-Arabî, *el-Fütûhâtü’l-Mekkiyye* (ar.), 2/336.

³⁵⁹ İbn Arabî, *Fütûhât-ı Mekkîyye*, 9/385, 2/137; İbnü’l-Arabî, *el-Fütûhâtü’l-Mekkiyye* (ar.), 4/265.

yüz çevirerek, Allah katında daha hayırlı ve daha kalıcı işler yaptığının ispatıdır.³⁶⁰ Aslında Hz. Ebû Bekir, makamının gereğini yapmıştır.³⁶¹

İbn Arabî, Mîraç gecesi, Hz. Peygamber'e Ebû Bekir'in sesiyle seslenildiğini söyler.³⁶² Bu, Hz. Ebû Bekir'in tevhid şuûrunun derecesini ve yüksekliğini anlamayı mümkün kılmaktadır. O gecede, Hz. Peygamber'in yaşadığı ürküntü karşısında, Hz. Ebû Bekir'in sesiyle seslenilmesi ve onun sesiyle kalbinin yatıştırılmasını" aynı özden yaratılmış olmalarına delil kılar.³⁶³ Onlar mağarada iken, Resûlullah, arkadaşına "Üzülme Allah bizimle beraberdir"³⁶⁴ diyerek tesellide bulunmuş, "Böylelikle her ikisinin sözü Allah'ın kelâmı olmuştur"³⁶⁵. Hz. Ebû Bekir'in üstünlüğünü, yakîn makamıyla da açıklar: Sıddıklık ve nebîlik arasında yer alan bu makam, efrâdla alâkalıdır. Kalbine konulan sırrı açıklayan, şerîat nebîliğin altında, sıddıklığın üstünde bulunan bir makamdır. Kalbindeki bu sır onu sıddıkların üstünü kılmıştır.³⁶⁶ Melamiliği, âlâ bir makam olarak gören İbn Arabî'nin, bu söyleminin dayanağı, Hz. Peygamber ve Hz. Ebû Bekir'in makamı olmasından kaynaklanmaktadır.³⁶⁷ Sonu cennete varan, her amel söz ve davranışın onun yolu olduğu söylemektedir. Cennetin bütün kapılarının onun için açılarak, her kapısından girebilecek bahtiyarlık ile müjdelenen Hz. Ebû Bekir'in, birçok ameli, aynı zamanda yapabilme kabiliyetine sahip olduğundan bahsetmektedir.³⁶⁸

³⁶⁰ A.g.e., 9/384; A.g.e., 10/104 (ar.).

³⁶¹ Bkz. İmâm Gazâlî, *İhyâu Ulûmi'd-dîn*, 2/138.

³⁶² İbn Arabî, *Fütûhât-ı Mekkîyye*, 11/84; İbnü'l-Arabî, *el-Fütuhâtu'l-Mekkiyye* (ar.), 5/79.

³⁶³ Bkz. İbn Arabî, *Fütûhât-ı Mekkîyye*, 1/224.

³⁶⁴ Tenvbe, 9/ 40.

³⁶⁵ İbn Arabî, *Fütûhât-ı Mekkîyye*, 1/224; İbnü'l-Arabî, *el-Fütuhâtu'l-Mekkiyye* (ar.),2/348.

³⁶⁶ İbn Arabî, *Fütûhât-ı Mekkîyye*, 6/164.

³⁶⁷ A.g.e., 11/33.

³⁶⁸ A.g.e., 13/348; Müslim, "Zekât", 85, 86.

Hargûşı, Allah Resulü'nün ölümü ile ızdırap çekenleri yatıştırmasından dolayı, “Onun içinin sâkin, kalbinin ise sâbit olduğunu” söylemektedir.³⁶⁹ Bu durumu, tasavvufî bir terim olan sahv hâlinin göstergesidir.

Mevlânâ da diğer müellifler gibi, sıddîk oluşunun müsebbibi, en ulvî gecelerden sayılan Mîraç hâdisesi üzerinden Hz. Ebû Bekir'i anlatmakta, özellikle kâvî imânına, cömertliğine işâret eden hikâyeler ile onu tâzim etmektedir. Mîraç hâdisesi üzerine gösterdiği tavır, Ebû Cehil'e kıyasla anlattığı sadâkati ve sarsılmaz imânını,³⁷⁰ hakikat yolcusu sûfilere³⁷¹, emsâl göstererek methetmektedir. Hz. Ebû Bekir'in, Hz. Bilâl'i özgürlüğüne kavuşturma hadîsesi ile, işkence gören, “Allah birdir” demekten vazgeçmeyip dâvâsından tâviz vermeyen Bilâl Habeşî'yi, satın alıp kurtarması üzerinden “sehâvet” vasfına temâs etmektedir.³⁷² Hz. Muhammed'e, baş gözü ile bakanlar ile gönül gözüyle bakanların aynı olmadığına işâret ettiği hikâyesi üzerinden de ayna metaforunu kullanarak, Ebû Cehil ve Ebû Bekir arasında kıyâs yapmaktadır.³⁷³ Böylelikle bu âlemin bir cüz'ü olan biz insanlarında, kâinata ve yaratılmışlara nasıl baktığımızı sorgulamamızı istemektedir. Başka bir kıyâsında, Hz. Muhammed'in istişâre ettiği kişinin Hz. Ebû Bekir, Ebû Cehil'in ise Ebû Leheb olmasından yola çıkarak, herkesin kendi fitratı, huy ve ahlâkıyla benzeşen kişilerle istişâre ettiğini, istişâre edilen kişilerin doğru ve yanlış kararlar almada etkin rol oynayacağını vurgular.³⁷⁴ Mevlânâ, Ebû Bekir'in, “Sıddîk” oluşunu daha ön plana çıkarmıştır. Yüce ahlâkı ile ona benzemek isteyenlere ve ahlâkını olgunlaştırma hedefinde olan sûfilere, nümûne-i imtisâl olarak sunmaktadır.

³⁶⁹ Ebû Sa'd Abdülmelik b. Muhammed Hargûşî, *Tehzîbü'l-Esrâr fî Tabakati'l-Ahyâr*, (Beyrut: Dar Al-Kotob Al-İlmîyah, 2016), 201; Bkz. İbn Arabî, *Fütûhât-ı Mekkîyye*, 10/368.

³⁷⁰ Mevlânâ, *Mesnevi*, 2/230.

³⁷¹ A.g.e., 5/740, 743, 745.

³⁷² A.g.e., 5/748, 750, 751.

³⁷³ A.g.e., 1/112.

³⁷⁴ Bkz. A.g.e., 4/529.

İmâm-ı Rabbânî'ye göre ise o, bu ümmetin lideri,³⁷⁵ "İrfân sahiplerinin başı, sıddıkların reisidir."³⁷⁶ Hakkında icmânında bulunduğunu söylediği hilâfet sıralamasını, fazîlet sıralamasına göre derecelendirmektedir. Ona göre, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in velâyet yönleriyle makamlarının, Hz. İbrahim'in makamıyla bağlantısı vardır. Dine davet makamı ile irtibatlı olan nübüvvet makamı, Hz. Musa'nın makamıyla ilişkilidir. Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in eriştikleri makamlarında davet makamı tecelli etmiştir. Yani, "Nübüvvet-i Muhammediye'nin ağırlığını almışlardır"³⁷⁷. Hilâfet sıralamasının onlara takdir edilen ömür çerçevesinde gerçekleştiğini söyleyen el-Mekkî, bu sıralamasının, fazîlet sıralaması olarak değerlendirilmesini uygun görmez. "Sahâbenin üstünlüğü konusunda akıl ve kıyasa göre hareket edilseydi, Allah Resûl'ünden sonra" sırasıyla fazîlet açısından Hz. Hasan ve Abbâs'ın (ö.32/653) gelmesi gerekirdi"³⁷⁸, düşüncesindedir. İbn Arabî de aynı görüştedir.³⁷⁹ "Önce halîfe olan kişi, diğerlerinden üstün olduğu için halîfe olmamıştır. Önceliğin ecellerle ilgili olduğu anlaşılmaktadır"³⁸⁰ sözleri ile bu konudaki tavrını ortaya koymaktadır. Bunların yanı sıra, Hz. Peygamber'in Hz. Ebû Bekir'i nâip olarak hacca göndermesi de hilâfetinin sıhhatini göstermektedir.³⁸¹

Gazzâlî, Resûlullah'ın vefatından sonra, İslâm başkanlarının, "Hz. Ebû Bekir, Ömer, Osmân ve Ali'nin" öncelik ve erdemlerinin, halîfelik sıralamasına göre olduğunu bilmeyi, akâid esâsları arasında saymaktadır.³⁸² Gazzâlî'ye göre îmân esaslarının beyânında, sahâbenin üstünlüğüne inanmak, peygamberden sonra en üstün sahâbe, sırasıyla, Hz. Ebû Bekir, Ömer, Osmân ve Ali olduğuna inanmak, sahâbe-i kirâm'a

³⁷⁵ İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât-ı Rabbânî*, 2/1670.

³⁷⁶ A.g.e., 2/1491.

³⁷⁷ İmâm-ı Rabbânî, *Mektubâtü 'ş-şerife (ar.)*, 1/227.

³⁷⁸ Bkz. el-Mekkî, *Kûtu'l-Kulûb Kalplerin Azığı*, 3/527.

³⁷⁹ İbn Arabî, *Fütûhât-ı Mekkîyye*, 17/63.

³⁸⁰ A.g.e., 17 /130.

³⁸¹ Abdurrahmân Câmî, *Nefahatül Üns*, (İstanbul: Eriha Yayınları, 2019), 47.

³⁸² Bkz. İmâm Gazâlî, *İhyâu Ulûmi 'd-dîn*, 1/431, 432; Gazzâlî, *İhyâ-u Ulûmi 'd-dîn (ar.)*, 4/421.

hüsnü-zan ile yaklaşarak, Allah ile elçisinin methettiği gibi övmek gerekir.³⁸³ Vahye şahitlik eden sahâbenin, bu sıralamadaki hikmeti ve sebepleri kavramışlar, ittifâkla bu tertiple aktarmışlardır.³⁸⁴ Sahâbenin, doğruluktan hiçbir zaman ayrılmayan üstün şahsiyetlerine istinâden, bu konudaki anlayış ve kabulleri ile sıralamanın meşrûluğunu dillendirmektedir.

Sûfîler nezdinde Hz. Ebû Bekir, efdâliyet bakımından sahâbenin en üstünüdür. Klasik eserlerde, marifetinin büyüklüğü, Resûllulah'a olan derin bağlılığı, muhabbeti cömertliği ve takvasının yanı sıra, sahv, temkin, vera', fütüvvet, melâmet yönleri ile tavsif edilmiştir. Birçok tarîkat, silsilesini Hz. Ali'ye dayandırmış, Hacegân tarîkatında ise silsilenin Hz. Ebû Bekir'den geldiği kabul edilmiştir. Bunun sebebinin o dönemde Hz. Ebu Bekir'i sahâbenin en üstünü gören ehl-i sünnet düşüncesinin, Orta Asya'da güçlü temsiliyetinden kaynaklandığı şeklinde izâh edilmiştir.³⁸⁵

3.2.2. Hz. Ömer

Tarihçiler nezdinde İslâm devletinin kurumsallaşmasına yönelik faaliyetleriyle bilinen, tasavvuf ilminde ise özel bir konuma sahip olan Hz. Ömer, sadece adâlet yönü ile değil, İslâmî esâslara tam riâyeti, Hz. Peygamber'e olan sadâkati ile ön plana çıkmıştır. İslâm'ın ikinci halîfesi, Hz. Peygamber'in güzîde dostlarının ikincisi olmuştur.³⁸⁶

Sûfîlere göre Hz. Ömer, "İmân ehli olanların başbuğu, ihsân ehlinin fakiri, hakikat ehlinin imâmı, sevgi denizinin dalgıcı ve müminlerin emiri'dir"³⁸⁷. Muvâfakatü Ömer" tâbirinin muhâtabıdır³⁸⁸. Hikmette yüksek derecede olan³⁸⁹, muhabbet ve mârifet

³⁸³ İmâm Gazâlî, *İhyâu Ulûmi'd-dîn*, 1/365, 366.

³⁸⁴ Bkz. A.g.e., 1/432, 433.

³⁸⁵ Necdet Tosun, "Nakşibendiyye", *Türkiye de Tarikatler, Tarih ve Kültür*, ed. Semih Ceyhan, 2. bs. (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2018), 612.

³⁸⁶ Bkz. İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ (ar.)*, 1/38.

³⁸⁷ Hücvîrî, *Keşfu'l Mahcûb Hakikat Bilgisi*, 133.

³⁸⁸ Bkz. İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-safve (ar.)* 1/104; İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-safve*, 121.

³⁸⁹ Münâvî, *el-Kevâkibü'd-dürriyye*, 1/128.

ehli³⁹⁰ Cibril'in, ehl-i semânın İslâm'la şereflenmesinden sevindiğini bildirdiği³⁹¹, Resûlullah'ın nebevi ilminin vârisidir.³⁹² İslâm dâvâsına adanmış bir ömür geçiren, nebevi mirâsın çok yönlü temsilcisi, takvâ ve tevâzu âbidesidir.³⁹³ Rabbini müşâhedesi ile iyilikte ve darlıkta, Allah'ın kendisiyle olduğunu bilenlerdendir.³⁹⁴ Allah'a olan yakınlığına, adâletteki ehliyetine istinâden Resûlullah'ın, “Ya Ömer, eğer ben gönderilmeseydim, sen peygamber olarak gönderilirdin”³⁹⁵, hadîsi, ulviyyetini ortaya koymaktadır. Hz. Ebû Bekir'in ölümü yaklaştığında, yanındakilere Allah'a karşı, kulların en hayırlısını halîfe olarak tayin ettiğini³⁹⁶ söylemesi, Hz. Ömer'in, Müslüman olduktan sonra Allah katında, Hz. Ebû Bekir'den sonra tüm sahâbeden daha üstün konuma geldiğinin alâmetidir. İmâm-ı Rabbânî (k.s), Hz. Ebû Bekir gibi Hz. Ömer'in de “Veraset-i nübüvvet” tarafının daha ağır bastığını, velâyet yönüyle Hz. İbrahim'in makamıyla irtibâtının olduğunu söylemektedir.³⁹⁷ Kemâlatının, peygamberlerin kemâlatına³⁹⁸ benzediğini ileri sürer. İsfahânî'ye göre, Resûlullah'tan eğri ile doğruyu ayıran anlamında “Fâruk” unvanını alan,³⁹⁹ ona verilen mevki ve değeri hak eden,⁴⁰⁰ üstün ferâset ve idrâk sâhibi, adâletin simgesi, barışçıl birleştirici, sözleri ve fiilleri birbiriyle çelişmeyen, halk içinde Hak

³⁹⁰ Bkz. A.g.e.,123.

³⁹¹ İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-safve*,120; İbn Mâce, “Mukaddime”, 11/103.

³⁹² Münâvî, *el-Kevâkibü'd-dürriyye*, 1/119.

³⁹³ Bkz. A.g.e., 120,123; İmâm Gazâlî, *İhyâu Ulûmi'd-dîn*, 6/392.

³⁹⁴ Bkz. A.g.e., 123; A.g.e., 5/44.

³⁹⁵ İmâm Gazâlî, *İhyâu Ulûmi'd-dîn*, 5/446. Tirmizî, “Menâkıb”, 48.

³⁹⁶ A.g.e., 8/457.

³⁹⁷ İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât-ı Rabbânî*, 1/565.

³⁹⁸ A.g.e., 1/565.

³⁹⁹ İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ (ar.)*, 1/38; Münâvî, *el-Kevâkibü'd-dürriyye*, 1/116.

⁴⁰⁰ Bkz. İsfahânî, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 1/63.

ile beraber olan, samîmî bir kuldur.⁴⁰¹ O, peygamber sevgisi ile hemhâl olmuş, onun davranışları ile aynîleşmiştir.⁴⁰² Resûlullah, onun Müslüman olması ve böylelikle İslâm'ın güçlenmesi için duâ etmiş⁴⁰³, İslâm'la şerefleníşi, Kureyşlileri kasvete boğmuş, Müslümanlar için felâh olmuştur.⁴⁰⁴ Kâbe'de alenen cemâatle namazın edâ edilmesine öncülük etmesine atıfla, sahâbenin Müslümanlıklarını gizlemek zorunda kaldıkları bir dönemde, Resûlullah'ın tebliğini ilân ettiğini, böylece Allah'ın ona, tevhidin şâhidi olma fazîletini bahşettiğini söyler.⁴⁰⁵ Cılız çıkan tevhid sesi, onunla güçlenerek avaz olmuştur.⁴⁰⁶ Hicret ederken de bunu duyurarak yaptığını anlatan Münâvî, Hz. Ömer'in inanlara güç katan, müşriklere de bir had çeken bu haliyle, "Tasavvuf, hakikat yolunda engelleri ortadan kaldırmak için her türlü zorluğa katlanmaktır"⁴⁰⁷, tanımını yapmaktadır. Cesâretine, korkusuzluğuna, daima Hakkı savunmasına, peygambere olan sevgi ve bağlılığına değinen İsfahânî⁴⁰⁸, Hz. Ömer'in sarsılmaz inancının kuvvetiyle, küfre karşı duran ve mücâdele eden, hiçbir tehdide aldırış etmeyen, musîbetler karşısındaki sabırlı halinden bahsetmektedir.⁴⁰⁹ Beyânları vahye uygundur. Yani, İslâm'ın hükümlerini anlama ve uygulamadaki öngörülerini, inen âyetlerle de teyit edilmiştir. Münâvî, "Hz. Ömer'in lisânı ve kalbi Hak üzeredir, Hak onun lisânıyla konuşur" derken bu duruma işâret etmektedir.⁴¹⁰ İsfahânî, Cennet

⁴⁰¹ Bkz. A.g.e., 1/63.

⁴⁰² Bkz. A.g.e., 1/63.

⁴⁰³ Bkz. Münâvî, *el-Kevâkibü'd-dürriyye*, 1/120; İbnü'l Cevzî, *Sıfatü's-safve*, 118; Tirmizî, "Menâkıb", 18.

⁴⁰⁴ İbn Hacer Askalanî, *el-İsâbe*, çev. Naim Erdoğan, 3bs. (İstanbul: İz Yayıncılık, 2018), 3/477; İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-safve*, 120.

⁴⁰⁵ İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ (ar.)*, 1/38.

⁴⁰⁶ A.g.e., 1/38.

⁴⁰⁷ Münâvî, *el-Kevâkibü'd-dürriyye*, 1/121.

⁴⁰⁸ İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ (ar.)*, 1/38.

⁴⁰⁹ Bkz. A.g.e., 1/38.

⁴¹⁰ Münâvî, *el-Kevâkibü'd-dürriyye*, 1/120; Hücvîrî, *Hakikat Bilgisi Keşfu'l Mahcûb*, 133; Tirmizî, "Menâkıb", 45.

müjdesine rağmen, Allah yolunda çok gözyaşı döktüğünü, amellerine güvenmeyip âkıbetinden korktuğunu⁴¹¹, halîfe olduğu zaman bile, üzerinde on iki yama ile bezenmiş bir hırka ile hutbe verdiğini, kul hakkı ve sorumluluk anlayışındaki aşırı hassasiyeti ile⁴¹², seçkin bir karakter olduğunu anlatmaktadır.⁴¹³

İsfahânî, yaptığı hayır ve iyilikleri setretmesinden⁴¹⁴, hükümlerindeki doğruluk, yanılmazlık ve hakkaniyetiyle meşhur oluşuna ithafen⁴¹⁵ Resûlullah'a olan itâatini ve onun izinden gitmesini de örnek göstererek, tasavvuf tanımları yapmaktadır. Hz. Peygamber'in "O, bâtıl olanı sevmez" buyurmasına istinâden, hep doğruluk peşinde olup, şüphelerden uzak durmasını, "Tasavvuf, şuûrda birikenleri gözetleyip, felakete götüren sebepleri terketmektir" şeklinde îzah eder.⁴¹⁶ Hz. Ömer örneğindeki gibi, Allah'ı bilen, Allah ve Resûlünün sevgisi ile dolu olan kalplerin, dünyevî zevkler ve mâlâyânî işler karşısında, Kur'ân'ın emrettiği yoldan ayrılmayacağını düşünmektedir.⁴¹⁷ İsfahânî'nin, "Tasavvuf, dünyâ makamlarına sırtını dönmek ve yüce mertebeye tırmanmaktır" tarifi,⁴¹⁸ Hz. Ömer'in kulluk vazifelerini yerine getirmede, dünyevî zevklerini ve rahatlığı terk etmesi üzerinedir. Âhiretini öncelemesi, fânî dünyâdan yüz çevirmesinin, her türlü kötü hissiyattan uzak duruşunun, tasavvuftaki karşılığının "Nefsi en onurlu maksat olan vakâra yönlendirmek"⁴¹⁹ olduğunu söylemektedir.

Münâvî'ye göre, Hz. Ömer insan olmanın sorumluluğunun büyük hakikatini hiç unutmayan bir kimsedir. "Bazen hiçbir şey olmasaydım, ya da unutmuş, unutulmuş

⁴¹¹ İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ* (ar.), 1/52; İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-safve*, 125.

⁴¹² İsfahânî, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 1/77.

⁴¹³ Bkz. A.g.e., 1/77, 82.

⁴¹⁴ A.g.e., 1/64.

⁴¹⁵ A.g.e., 1/64

⁴¹⁶ İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ* (ar.), 1/42.

⁴¹⁷ Bkz. A.g.e., 1/46.

⁴¹⁸ İsfahânî, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 1/67.

⁴¹⁹ İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ* (ar.), 1/47.

olsaydım” sözleri⁴²⁰, bu sorumluluğun büyüklüğünü ifâde etmektedir. Onun, Allah’a karşı mesûliyetlerini hakkıyla yerine getirebilme endişesi, mahşer günü vereceği hesabın muhâsebe hali içinde oluşu,⁴²¹ bu sorumluluk bilinci ile gece ibâdetine düşkünlüğünü, ağlayarak⁴²² istiğfar ederek, Rabbine yönelişini⁴²³, namazın onun dünyâda kalma sebeplerinden ilki olup, dâimî namaz halinde oluşunu anlatmaktadır.⁴²⁴ Müellif, “Bedir savaşına, Rıdvan biâtına katıldığını, Resûlullah’ın şâhid olduğu her şeye şâhit olduğunu”⁴²⁵, zikreder. Zâhidane yaşantısına örnek olarak, sofrasının ard arda kurulmadığını, az, tek çeşit yemeye dikkat ettiğini, kıtlık zamanı zeytinyağı yediğini, yamalı kıyafetler giydiğine dikkat celp ederek, zühd’e dâir sözlerini de aktarır.⁴²⁶

Münâvî, Hz. Ömer’in fazîlet ve üstünlüğünü hadîs ve rivâyetlerle desteklemektedir. Resûlullah, onun hakkında, “Ben insanların ve cinlerin şeytanlarının, Ömer’den kaçtıklarını görüyorum”⁴²⁷ buyurmuştur. Bu hadîs-i şerif, Hz. Ömer şahsında, şeytanın kendisinden korkup yolunu değiştirecek kadar, yüce bir ahlâk ve adâlet üzere olmak için gayret etmenin, dünyâ ve içindekilerinden, sadece Allah rızası için vazgeçmenin temsilidir. Hz. Ömer’in, şeytanın fitnesinden ve vesvesesinden çekinmesi, bu yüzden şeytana karşı her an tetikte olması, şeytanı da ürkütmüştü. Adâletli, tâvizsiz, dirâyetli duruşu ve zikre devamlılığı⁴²⁸, kalbinde şeytanın beslenip güç alacağı kötü

⁴²⁰ Münâvî, *el-Kevâkibü’-d-dürriyye*, 1/118; Bkz. İsfahânî, *Hilyetü’l-evliyâ ve tabakâtü’l-asfiyâ (ar.)*, 1/52.

⁴²¹ Münâvî, *el-Kevâkibü’-d-dürriyye*, 1/119.

⁴²² Münâvî, *el-Kevâkibü’-d-dürriyye*, 1/119; İsfahânî, *Hilyetü’l-Evliyâ*, 74.

⁴²³ A.g.e., 1/118, 120; A.g.e., 74.

⁴²⁴ Bkz. Münâvî, *el-Kevâkibü’-d-dürriyye*, 1/119.

⁴²⁵ A.g.e., 1/117.

⁴²⁶ A.g.e., 1/118. İbnü’l-Cevzî, *Sıfatü’s-safve*, 124.

⁴²⁷ Münâvî, *el-Kevâkibü’-d-dürriyye*, 1/119; Bkz. İmâm Gazâlî, *İhyâu Ulûmi’-d-dîn*, 5/106; İbnü’l-Cevzî, *Sıfatü’s-safve*, 122.

⁴²⁸ İmâm Gazâlî, *İhyâu Ulûmi’-d-dîn*, 5/106.

hasletlerin yer almamasından dolayı ⁴²⁹ şeytan onu görünce yol değiştirmiştir.⁴³⁰ Gazzâlî, zikir ve takvâ ile zırhlırsak, şeytanında bizden kaçacağını, ondan kurtulmanın çaresinin bu olduğunu söyler.⁴³¹ Bu konuya dair, İbn Arabî, Enfâl sûresi'nin "Eğer siz, Allah'tan korkarsanız size bir furkân verir" meâlindeki yirmi dokuzuncu âyet-i kerimesine istinâden, furkânın bir makam olduğunu, bu makamın kutuplarının birinin de Hz. Ömer olduğunu ifâde eder. Bunu, Hz. Peygamber'in "Ömer! şeytan bir mevzide senle karşılaşsa yolunu değiştirir" hadîsi ile ilişkilendirerek, Allah'ın ona verdiği kudreti zikreden Hz. Peygamber'in şahitliğiyle, Ömer'in korunmuş olduğunu ve onun "Sadece doğruluk yollarına gittiğini"⁴³² söyler. Kudretin, doğrulukla ilgisi olduğu tespitini, "Doğruluk, Ömer de bir gedik bırakmamış!" hadîsiyle de desteklemektedir. İbn Arâbî'ye göre içi dışı doğru, sadece Hakka dair işlere tevessül eden, hakîkî bir kuldur.⁴³³ Derin imânı ile kınayanın kınamasına aldırmayanlardan olmuştur.⁴³⁴

Münâvî, Resûlullah'ın Hz. Ömer'e dâir gördüğü rüyalarına da değinir. Hz. Peygamber, (s.a.v) rüyasında cennette bir köşk görür ve sahibinin Hz. Ömer'e ait olduğunu öğrenir.⁴³⁵ Bu rüya, âlimlerce, Hz. Ömer'in cenneteki derecesinin ve Allah katındaki ulvî mertebesinin alâmeti olarak görülmüştür.⁴³⁶ Bir diğer rüyada, Resûlullah, bazı insanların hallerinin ona arz olunduğunu, üzerlerinde kiminin sadırlara kadar inen, kiminin daha kısa olan gömleklerinin olduğunu söyler. Hz. Ömer'in gömleğinin eteklerinin yerde süründüğü görür. Sahâbe-i kirâm bu rüyanın tâbirini sorduklarında,

⁴²⁹ Bkz. A.g.e., 6/107.

⁴³⁰ A.g.e., 5/149; Müslim, "Fezâilü's sahâbe", 22.

⁴³¹ İmâm Gazâlî, *İhyâu Ulûmi 'd-dîn*, 5/106.

⁴³² İbn Arabî, *Fütûhât-ı Mekkîyye*, 2/126.

⁴³³ Bkz. A.g.e., 2/126.

⁴³⁴ Bkz. A.g.e., 2/126.

⁴³⁵ Münâvî, *el-Kevâkibü 'd-dürriyye*, 1/119; Buhârî, "Bed'ü'l-halk", 8.

⁴³⁶ Bkz. Murat Kaya, *Hz. Ömer'den 111 Hayat Ölçüsü*, (İstanbul: Erkam Yayınları, 2015), 28.

Resûlullah, “Dîn ile tâbir ettim!” cevâbını verir.⁴³⁷ “Hz. Ömer (r.a)’in üzerindeki gömleğin uzun olup fazla kısmının yerde sürünmesi, onun vera’ ve takvâsına işârettir. Yani üzerine farz olanlardan başka nâfile ibâdetleri de çokça yaptığını ve harâma yaklaşma endişesiyle bir kısım mübâhları da terkettiğini gösterir”⁴³⁸.

Münâvî’nin, Hz. Ömer tasavvuru, “Tasavvuf, varlığın sâhibine karşı sorumluluk bilinci içinde yaşama gayreti olduğu gibi, kulun dâimî namaz şuûruna ulaşmak için, evvela tevhidin hakikatine kendisini teslim edip, sonra sünnet’e tâbi olarak salih ameller peşinde koşmaktır”, sonucuna ulaştırır. Hz. Ömer, bu gayeyle gündüzleri adaletle yönetme yoluyla hizmet ettiği ümmete, geceleri dul ve yetimlere sırtında un taşıyarak hizmet etmekteydi.⁴³⁹ el-Mekkî, Hz. Ömer’i, muhabbet ve mârifetullah ehli, vefâtında “İlmin onda dokuzu öldü denilen”⁴⁴⁰, işlediği amellerine nifâk karışma kaygısı taşıyan⁴⁴¹, bütün benliğiyle Rabbine yönelen, gerçek bir secde ehli olarak tavsif eder. el-Mekkî’ye göre, ibâdet ve taâtte sebatkârdı. Öyle ki, “Akşam namazını (bir özrü yokken) gökte bir yıldız doğuncaya kadar geciktirdiği için bir köle âzat etmiştir”⁴⁴². Sorumluluk bilinci, hesap verme konusundaki hassasiyeti⁴⁴³, Allah’ın kudretini ve azâmetini idrâktan kaynaklanmaktadır. Müellif, Hz. Ömer’in, bir sarhoşu cezalandırmak üzereyken, onun hakâret etmesi üstüne, araya nefsinin girmesinden korkarak, cezalandırmaktan vazgeçip serbest bırakmasından bahseder.⁴⁴⁴ Bu da verdiği hükümlerin yalnız Allah için olduğunu göstermektedir.

Vebâ salgını olan yere, istişâre neticesinde gitmediğini belirten el-Mekkî, “Allah’ın kaderinden yine O’nun kaderine kaçıyoruz” sözünü, tevekkül ehli oluşuna delil olarak

⁴³⁷ Münâvî, *el-Kevâkibü’-d-dürriyye*, 1/119; Buhârî, “Îmân”, 15.

⁴³⁸ Kaya, *Hz. Ömer’den 111 Hayat Ölçüsü*, 110.

⁴³⁹ Münâvî, *el-Kevâkibü’-d-dürriyye*, 1/119.

⁴⁴⁰ el-Mekkî, *Kûtü’l-Kulûb (Kalplerin Azığı)*, 2/48, 95.

⁴⁴¹ A.g.e., 2/83.

⁴⁴² A.g.e., 1/151; el-Mekkî, *Kûtu’l-kulûb fî muameleti’l-mahbub (ar.)*, 1/76.

⁴⁴³ el-Mekkî, *Kûtü’l-Kulûb (Kalplerin Azığı)*, 2/370.

⁴⁴⁴ İmâm Gazâlî, *İhyâu Ulûmi’-d-dîn*, 5/504.

sunmaktadır. Kendi irâdesiyle, kaderden yine kadere kaçan Hz. Ömer, idâreci olmanın verdiği yükümlülükle, istişâre, tedbir, kader, tevekkül çerçevesinde kararını vermiştir.⁴⁴⁵

Gazzâlî, ibâdetine, Allah ile olan münâsebetine riyâyı, gösterişi karıştıran, amelde münâfık olan kişinin, aslında çok korkması gereken bu hâllerine karşılık olarak, ders niteliğinde onun hayatından kesitler veren müellif, istişâre yöntemini de sûfilere emsâl göstermektedir.⁴⁴⁶ Önce meseleyi Müslümanların çoğunluğu ile görüşüp, düşüncelerini sorduğunu, sahâbenin görüşlerini de alarak, en doğru fikre ulaştığını ve tatbika koyulduğunu belirtir. Bu konu ile ilgili olarak, Hz. Ömer'in nasîhatine de yer verir: "İşlerinde, Allah'ı Teâlâ'dan korkanlar ile istişâre et"⁴⁴⁷.

Hücvîrî'ye göre, kerâmet, keskin anlayış, inançlara ve dinî gerçeklere gösterdiği sebât ve sağlam duruş, Allah'ın ona bahşettiği özelliklerdendir.⁴⁴⁸ Emîrül-mü'minîn, tevhîd ve hakikat ehlinin önderi, derûni muhabbet sâhibi, hâl ve davranışlarıyla, Allah katında çok sevilen bir şahsiyettir.⁴⁴⁹ Geçmiş ümmetlerde var olduğu gibi, bu ümmette de Allah'ın hakkı konuşturduğu kişi, Hz. Ömer'dir.⁴⁵⁰ Tasavvuf ehli, hırka giyme, inanç ve ahlâk üstünlüğünden doğan mânevî kuvvet ve sağlamlığı nedeniyle ona ittibâ etmişlerdir.⁴⁵¹ Nakşibendiyye tarikatının temel ilkelerinden olan halkla ilişkiyi kesmeden, kalben Hak ile beraber olma düşüncesine karşılık gelen tâbir, "Halvet Der-Encümen'dir"⁴⁵². Hücvîrî de Hz. Ömer'le özdeşleşen bu hâlin, çok alî bir makam

⁴⁴⁵ A.g.e., 3/112, 313; el-Mekkî, *Kûtu'l-kulûb fî muameleti'l-mahbub* (ar.), 2/960, 961.

⁴⁴⁶ İmâm Gazâlî, *İhyâu Ulûmi'd-dîn*, 2/24.

⁴⁴⁷ A.g.e., 2/55.

⁴⁴⁸ Bkz. Hücvîrî, Ebû'l-Hasen Alî b. Osmân b. Ebî Alî el-Cüllâbî. *Keşfü'l-mahcub*. tr: Mahmud Ahmed Ebu'l-Azaim, (Kahire: Mektebetü's-Sikafeti'd-Diniyye, 2008), 95.

⁴⁴⁹ Bkz. A.g.e., 95.

⁴⁵⁰ Müslim, "Fezâilü's sahâbe", 23.

⁴⁵¹ Bkz. Hücvîrî, *Keşfü'l-mahcub*(ar.), 95.

⁴⁵² Bkz. Süleyman Uludağ, "Halvet Der-Encümen" *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/387.

olduğunu söylemektedir.⁴⁵³ Dünyâyı dâr-ı meşakkat, dâr-ı mihnet olarak gören Hz. Ömer'in ⁴⁵⁴, bu konudaki sözlerine yer verir: “Belâ ve musîbet temeli üzerine kurulmuş bir evin içinde belânın bulunmaması imkânsızdır.”⁴⁵⁵

Gazzâlî, zühd, rıza ve kanâat önderleri olarak gördüğü, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in, mal mülk ve servet edinmekten kendilerini meşgul eder korkusuyla uzak durduğunu, ihtiyaçları kadar alıp gerisini bıraktıklarını, onlar için dünyâ malının su ile eşit hükümde olduğunu beyân eder.⁴⁵⁶ Hayra ve kurtuluşa, Allah rızasına ulaşmanın yolunun, devamlı surette nefse muhâlefet ederek, dünyevî zevklerin terkiyle mümkün olduğunun îzahını yapan Gazzâlî, Hz. Ömer'in, hesabını veremeyeceği endişesi ile ikrâm edilen, bal ile karışmış soğuk suyu içmekten imtinâ etmesini örnek olarak verir. Resûlullah'ın da çok sevdiği balı, ona benzemek amacıyla içebileceğini, ancak âhiret muhasebesi yaparak, içmekten çekindiğini söylemesi,⁴⁵⁷ terbiye edilmiş kâmil bir nefse⁴⁵⁸ ve haşyet makamına sahip olduğuna işâret eder. Hz. Ömer nezdinde, nefse muhalefetin, Allah katındaki değerinin üstünlüğüne değinmektedir.⁴⁵⁹ Sadece, yedi veya dokuz lokma yeme adetinin olması onun, “Killet-i taâm-az yiyeceklerle yetinme özelliğidir.”⁴⁶⁰ Hz. Ömer'in, gece evrâdından bir âyet okuyamadığı zaman, bunun getirdiği sıkıntı ve huzursuzluk nedeniyle gündüzleri bayıldığını, üstelik bu hasta hali sebebiyle, ziyaretine gelenlerin olduğunu nakletmektedir.⁴⁶¹

⁴⁵³ Hücvîrî, *Keşfü'l-mahcub* (ar.), 95.

⁴⁵⁴ Bkz. A.g.e., 95.

⁴⁵⁵ A.g.e., 95.

⁴⁵⁶ İmâm Gazâlî, *İhyâu Ulûmi'd-dîn*, 7/478.

⁴⁵⁷ Bkz. A.g.e., 5/271, 6/64; Bkz. el-Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb* (Kalplerin Azığı), 2/470.

⁴⁵⁸ Bkz. Süleyman Uludağ, “Nefis” *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32:529.

⁴⁵⁹ Bkz., İmâm Gazâlî, *İhyâu Ulûmi'd-dîn*, 5/257.

⁴⁶⁰ A.ge., 5/251.

⁴⁶¹ A.g.e., 2/579.

Hiz. Ömer, zaman zaman kalbini yoklayıp, Huzeyfe'ye kendisinde nifaktan eser olup olmadığını sual etmiştir. Gazzâlî, Hiz. Ömer dahi bu endişeyi yaşıyorsa, kim “son nefesten” emin olabilir? sorgulamasını yapmamızı ister.⁴⁶² Bizi, Hiz. Ömer'i huzursuz eden nifak korkusunu, kalbimizden ne kadar uzaklaştırmış olduğumuz gerçeği ile yüzleştirmektedir.

Hiz. Ömer'in kendi kusurlarını, aleyhinde olan sözleri, Hiz. Selmân'a sormasını değerlendirerek⁴⁶³, narsist, egoist yaklaşımlara karşı reçeteler sunmaktadır. Gazzâlî'ye göre “Allah Teâlâ, bir kuluna hayır murad ettiği zaman, ona kendi kusurlarını gösterir.”⁴⁶⁴ İnsan, kendi kusurlarının farkında olduğu zaman, kemâl sâhibi olacaktır. Kusurlarını bilmek isteyenlere yollar gösteren müellif, teşhis belliyse, iyileştirmenin mümkün olduğunu söylemekte, kendi hata ve kusurlarını gören, nefisini hesaba çeken kullardan olmamızı salık vermektedir.⁴⁶⁵

İlmin aklın mahsulü olup, yaşla orantısının olmadığını söyleyen Gazzâlî, Hiz. Ömer'in de bu prensibe göre hareket ettiğini, genç Abdullah bin Abbâs'ı, birçok yaşlı sahâbenin önüne geçirerek, dini meseleleri ondan sorduğu⁴⁶⁶, bilgisini de vermektedir.

Övülmekten hoşlanmayan, bunu bir helâk sebebi sayan, övülmeyi bir nevi canlıyı öldürmek gibi gören⁴⁶⁷ Hiz. Ebû Bekir'in, aynı zamanda dâima hakkı söyleyen, insanların kınamalarından korkup çekinmeyen bir kişilik olduğuna dikkat çeker.⁴⁶⁸ Bu durumunu en iyi tamamlayan ifadeler olarak, Hiz. Ali'nin “Allah, Ömer'e rahmet etsin, acı da olsa doğruyu söyler. Doğruyu söylemesi kendisine bir dost bırakmamıştır”⁴⁶⁹,

⁴⁶² A.g.e., 7/410.

⁴⁶³ A.g.e., 5/180.

⁴⁶⁴ A.g.e., 5/180.

⁴⁶⁵ A.g.e., 5/180.

⁴⁶⁶ A.g.e., 1/520.

⁴⁶⁷ A.g.e., 5/447, 6/378.

⁴⁶⁸ A.g.e., 7/403.

⁴⁶⁹ A.g.e., 4/403.

Hız. Peygamber'in "O, demirden bir kaledir, yericilerin yermesine aldırmaaz"⁴⁷⁰ rivâyetlerine yer verir.

Müellife göre, Hız. Ömer'in "Kalbim Rabbimi gördü" sözü, mârifetinin büyüklüğünü göstermektedir⁴⁷¹. O'nun bu hâli, her durum ve ortamda Allah'ı unutmamanın, kalbinde, varlığını ve birliğini yakînen hissetmenin, Allah sevgisi ve muhabbetinde fânileşmenin örneğidir. Resûlullah ve Hız. Ömer arasında geçen bir diyalogta, Hız. Ömer: "Ey, Allah'ın Resûlü! Kendim hariç, seni her şeyden çok seviyorum" demiş, Hız. Peygamber, "Beni canından daha çok sevmedikçe mü'min olamazsın",⁴⁷² buyurmuştur. Hız. Ömer'in canından da fazla seviyorum" cevâbı, sahâbenin temel kıstaslarının ne olduğunu bize göstermektedir. Bu da Mesnevî de, "Padişah ve Cârîye" adlı eserin ilk hikâyesinde, "Ey aziz, sen bana Mustafa'sın. Ben de sana Ömer gibiyim. Senin hizmetin uğrunda belime gayret kemerini bağladım",⁴⁷³ sözlerinin altında yatan mânâyı açıklama imkânı verir. Hız. Ömer'in şahsında, Resûl'ü sevmeden imânın olgunlaşamayacağını izahı yapıldığı gibi, Peygamber'e tam bir ittibâ ile izinden gidilmesi gerekliliğine değinilmektedir. Mevlânâ birçok nasihatini Hız. Ömer'in yüksek vasıfları üzerinden verir:

Mesnevî'de Rum elçisinin, Hız. Ömer ile görüşmek istemesi ve sarayının yerini sorması ile başlayan hikâyesinde, verilen cevaplardan, dünyâyâ meyletmeyen zâhid bir şahsiyet oluşunu ortaya koymakta⁴⁷⁴, gerçek mürşid-i kâmil de bulunması gereken vasıflara işâret etmektedir.⁴⁷⁵ "Rum elçisini öğrenmeye iştahlı gören Hız. Ömer,

⁴⁷⁰ A.g.e., 4/403.

⁴⁷¹ A.g.e., 5/44.

⁴⁷² Buhârî, "İmân", 9.

⁴⁷³ Mevlânâ, *Mesnevî*, 1/ 41; Mevlevî, *Mesnevî Şerhi*, 1/110.

⁴⁷⁴ Mevlânâ, *Mesnevî*, 1/82.

⁴⁷⁵ A.g.e., 1/83. Tâhirü'l Mevlevî, "Hız. Ömer'in ruh sarayı demek olan manevî makamını görebilmek için basîret sâhibi olmak lazımdır. "Basîret gözü hasta olan da maneviyyâtı müşâhede edemez. Onun için manevî bir göz hekiminin, yani bir insân-ı kâmilin tedavisi lâzımdır" demektedir. Tâhirü'l Mevlevî, *Mesnevî şerhi*, (İstanbul: Şamil Yayınevi, 2017), 2/730.

gönlüne tevhit tohumları ektiği elçiyi kendisine hayran bırakmış ve konuşmalarının sonunda ona faydasız sorulardan kaçınmasını, bazı durumlarda îtirâzı bırakarak, sadece şükretmesini öğütlemiştir”⁴⁷⁶.

“Hz. Ömer ve yangın” vak’asını anlattığı hikâyede⁴⁷⁷, hâkiki cömertliğin nasıl olması gerektiğinin altını çizmektedir. Hz. Ömer üzerinden, kalbin hastalıklarından sayılan cimriliğin, ne kadar kötü bir vasıf olduğuna, cömert kişinin, hayır ve iyilikleri riyâ ve gösteriş içinde yapmaması gerektiğinden dem vurarak, “her dâim Allah rızası gözetilmelidir”, mesajı verilmektedir.

Mevlânâ, “Ömer’in adı, burada putperestti fakat eleste adı mü’mindir”⁴⁷⁸ diyerek, Allah’ın ezeli ilminde Hz. Ömer’den râzı olduğunu, Allah katında âkıbetimiz ne ise, hakîkatte âkıbetimizin o olacağını ifâde etmektedir. “Hayatını eğlence odaklı, gaflet halinde geçiren çenginin, ömrünün son deminde, Allah’a yakın olmak arzusunu ve gördüğü rüya üzerine onu bulan Hz. Ömer” hikâyesi⁴⁷⁹ ile, duâ ibâdet ve tevbe kavramlarına atıfta bulunmaktadır. İhlâs ve samimiyetle duâ edenin, Allah katında duâsına icâbet bulacağına, tövbenin önemine, kimin iyi kimin kötü olduğunun Allah’ın bilgisinde yer aldığına değinmektedir.

“Hz. Ömer dönemindeki hırsızın hikâyesinde”⁴⁸⁰ ise, Allah’ın, rahmetinin tecellisinin bir sonucu olarak, kulun hata ve kusurlarını defalarca örtmekte olduğundan bahseder. “Ramazan hilâlini görebilmek için çok titiz davranan Hz. Ömer, ağarmış kaşını hilâl zanneden adamdan kaşını ıslatarak düzeltmesini ister”⁴⁸¹. Bu hikâye, ibâdetleri uygulamada ve önemli bazı şartların tespitinde gösterilmesini gereken hassasiyeti anlatmaktadır. Basit bir kıl, gerçekleri görmeye engel oluşturabiliyorken,

⁴⁷⁶Gülşah Durmuş, “Mesnevî’de Tahkiyeye Dayalı Değer Eğitimi”, *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, (2016): 388.

⁴⁷⁷ Mevlânâ, *Mesnevî*, 1/154.

⁴⁷⁸ Mevlânâ, *Mesnevî*, 1/77.

⁴⁷⁹ A.g.e., 1/98,104,106,107.

⁴⁸⁰ A.g.e., 4/450.

⁴⁸¹ Durmuş, “Mesnevî’de Tahkiyeye Dayalı Değer Eğitimi”, 372; Mevlânâ, *Mesnevî*, 2/172.

düşüncelerimizdeki çarpıklıkların hakikatlere sütte olması neticesinde kişide yaratacağı olumsuzlukları düşünmemizi istemekte, doğru yol üzerinde olanların yanlarında yer almamızı tavsiye etmektedir. Bununla beraber, bir mürşid-i kâmil'in müridinde gördüğü hatayı tashih edici tarafının olduğunu da belirtir.⁴⁸²

İbn Arabî, “Ümmetimin içinde ilhâm olunanlar varsa, Ömer onlardan birisidir”, hadîs-i şerîfine atfen, ilhâma mazhar oluşuyla⁴⁸³, sahâbe nezdindeki üstünlüğünü ortaya koyar. Hz. Ömer'i kilit ehli olarak görür. Çünkü o, hayır kapılarını açan, şerre sed çekendir.⁴⁸⁴ Allah kalbini davete icâbete açmış, Müslüman olmuş, Allah'ın ona bahşettiği vasıflarla, İslâm'ın güçlenmesini sağlamıştır. Arap dilinde, Güneş ve ay'ın “Kameranî, iki ay” olarak, söylenmesinden yola çıkarak, Ebû Bekir ve Ömer için “Ömeran, iki Ömer”, denildiği bilgisini verir. Buradaki benzetmeye yer vermesi, Hz. Ebû Bekir ve Ömer'in varlıklar içinde güneş ve ayın konumlarına sahip olduklarını ifâde etmektir.⁴⁸⁵ Farkındalık şuuruyla, namazda Rabbiyle hasbihal eden Hz. Ömer'in⁴⁸⁶, gündelik hayatın olağan işlerinde, insanlarla olan olağan konuşmalarda ve basit amellerinde, hatta orduyu hazırlarken bile, Rabbini görür ve konuşur hâlde yaşadığını söyler. Ona göre Hz. Ömer, kâmil bir muttâkî, kâmil bir muhsindir. Başına bir musîbet geldiğinde, üç esâs sebebiyle musîbeti bir şükür olarak değerlendirmesi,

⁴⁸² Bkz. Yüksel Göztepe, “Mevlânâ'nın eserlerinde Hz. Ömer”, *Turkish Studies Comperative Religious Studies*, (2018):153.

⁴⁸³ İbn Arabî, *Fütûhât-ı Mekkîyye*, 1/75, 6/155, 6/318; Müslim, “Fezâilü's-sahâbe”, 23.

⁴⁸⁴ İbn Arabî, *Fütûhât-ı Mekkîyye*, 15/49. İnsanlardan öyleleri var ki, hayrın (önünü açan) anahtarlar gibidir ve şerrin de (önünde duran, ona mâni olan) sürgüler gibidir. Kimisi de şerrin anahtarı ve hayrın sürgüsü gibidir. Yüce Allah'ın, hayrın anahtarlarını ellerine verdiği o kimselere ne mutlu! Ve ne yazık Yüce Allah'ın şerrin anahtarlarını ellerine verdiği o kimselere!” İbn Mace, “Sünnet”, 19.

⁴⁸⁵ İbn Arabî, *Fütûhât-ı Mekkîyye*, 4/125.

⁴⁸⁶ A.g.e., 4/74, 69.

onun bir şükür ehli olduğunu göstermektedir.⁴⁸⁷ Sabrı gerektiren durumda sabır sâhibidir, sabır halindeyken aynı zamanda şükür ehlidir.⁴⁸⁸

İbn Arabî, ölmeden önce ölmeyi, renklerle sınıflandırarak açıklama yoluna gider. Beyaz ölüm, yeşil ölüm, siyah ölüm ve kırmızı ölüm olarak adlandırır. Beyaz ölümü açlık, yeşil ölümü zâhitliğin nişânı gereği yamalı elbise giymek, siyah ölüm zulme dayanıklılık, kırmızı ölüm ise nefse muhâlefet etmektir. Hz. Ömer'in hilâfet makamında iken, on üç yamalı elbise giymesini örnek vererek, gerçek bir zâhit olduğunu ve irâdi olarak yeşil ölümü yaşadığını ifâde etmektedir.⁴⁸⁹

İbn Arabî, yüce Allah'ın, "Ben, beni zikredenlerle birlikte otururum" kutsî hadîsini tevîl eder.⁴⁹⁰ "Allah'ı zikredenler Hak ile oturanlardır, zikir, Hak ile beraber olma imkânı sağlar. Hak ile oturmak ise eşyada onu müşâhedeyi ve görmeyi sağlar". İşte bu idrâk, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in bu dünyadaki makamlarıdır. Yani, onlar ölmeden önce eşyada onu müşâhedeyi ve görmeyi gerçekleştirmiş zatlardır. Hz. Ömer'in müşâhadesi, "Her şeyle beraber Allah'ı görmek" olmuştur.⁴⁹¹

Hz. Peygamber, rüyasında tırnaklarından çıkacak kadar süt içtiğini, kalan kısmını da Hz. Ömer'in içtiğini bildirmiştir.⁴⁹² Bu rüyâsının tevîlini soranlara Resûlullah, sütü ilim, öncekilerin ve sonrakilerin bilgisinin tamamı olduğunu söylemiştir.⁴⁹³ Buradan hareketle Allah, takvânın gereklerini ihlâsla ve hakkıyla yerine getiren, hükmü kapalı olan şeylerin ve daha önceden söylenmemiş şeylerin hükmünü ortaya çıkartacak

⁴⁸⁷ A.g.e., 6/49. 1-Musibetin dindarlığında meydana gelmeyişi, 2-Daha fazla olmayışı, 3- Allâh'ın o musibete karşı vaat ettiği ödülüdür.

⁴⁸⁸ A.g.e., 13/150.

⁴⁸⁹ A.g.e., 7/227.

⁴⁹⁰ A.g.e., 13/205.

⁴⁹¹ A.g.e., 13/205.

⁴⁹² İbn Arabî, *Fütûhât-ı Mekkîyye*, 16/ 267; Münâvî, *el-Kevâkibü'd-dürriyye*, 119; İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-safve*,123.

⁴⁹³ İbn Arabî, *Fütûhât-ı Mekkîyye*, 16/266; İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-safve*,123.

kişiyi, ayırt edici bilgi olarak furkan verir.⁴⁹⁴ Hz. Ömer, rüyânın da tasdikiyle kendisine furkan verilmiş kimsedir. İbn Arabî'ye göre rüyâda sütü içmesiyle, mârifette derecesi ile, nebevi ilmin mirasçısı olduğu ayân olmuştur. Mâmur kelimesinden türetilmiş olan Ömer isminin, şahsı gibi isminin de ayrıcalıklı olduğuna delil teşkil etmiştir.⁴⁹⁵

Tasavvuf klasiklerinde yer alan Hz. Ömer'in sözleri, öğütleri ve rivâyetler, zühd, takvâ, tevâzu, sabır, tevekkül ve şükür gibi hasletlerin, O'nda en mükemmel bir şekilde tecelli ettiğini görmemizi sağlamaktadır. O, tasavvufta havf, recâ, vera' kavramlarının üzerinde görünür bir kisve haline geldiği şahsiyettir.

İslâm dâvâsına adanışın en güzel örneklerinden biri de Hz. Ömer'in hayatıdır. "Celâlli" mizâcına rağmen, adâlet, merhamet, tevhid ve tebliğ odaklı halîfeliği ile kendi dönemine ve sonraki nesillerin temsilcilere bir rehber olmuştur.

3.2.3. Hz. Osmân

Sahâbe-i kirâmın önde gelenlerinden olan Hz. Osmân, tasavvuf ilminde zâhidliği, ibâdet ve edebi ile güzel ahlâk'ın simgesidir. İffet ve hayâsıyla, Hz. Peygamber'in (s.a.v), meleklerin bile kendisinden hayâ ettiğini haber verdiği üstün bir kişiliktir.⁴⁹⁶ Edep ve hayâda olduğu gibi, sehâvette de zirve şahsiyettir. En çok, korku ve ümit arasında hâs kulluğuna, Allah'ın kelâmını okumaya doymayan, gecesini gündüzünü ibâdet ile ihyâ eden hallerine değinilmektedir. Resûlullah'ın birçok duâ ve iltifatına mazhar⁴⁹⁷ olan Hz. Osmân, sûfî müelliflere göre, "Hayâ hazinesinin cevheri, safâ ehlinin en âbid olanı, rızâ dergâhının ayrılmaz bekçisi ve Mustafa'nın yolunun sâdık takipçisidir"⁴⁹⁸. Hilâfet sancağının üçüncü bayraktarı, Kur'ân'da cennetle müjdelenen, cömert, âbid, iki nûrlu, iki hicret sahibidir. Hayâ da üstündü, havf ve reca hali

⁴⁹⁴ İbn Arabî, *Fütûhât-ı Mekkîyye*, 16/ 267, 2/125.

⁴⁹⁵ Bkz. A.g.e., 16/267.

⁴⁹⁶ İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-safve* (ar.), 1/111; İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-safve*, 130.

⁴⁹⁷ Ahmed b. Hanbel, "Fezâ'ilü's-sahâbe", 1/ 484.

⁴⁹⁸ Hücvîrî, *Keşfü'l-mahcub* (ar.), 96.

içerisinde, Rabbine yönelenlerdendi.⁴⁹⁹ Başkalarına güzel ikrâmlarda bulunurken, kendisi sirke ve yağ ile yetinen⁵⁰⁰, yıpranmış basit giysiler tercih eden⁵⁰¹, bütün yılını oruçlu geçiriren⁵⁰² zaman zaman mescitte uyuyan, uyandığında çakıl taşları vücudunda izler bırakmış halde uyanan⁵⁰³ Hz. Osmân, zenginliğe rağmen zühd ve takvâ içinde yaşanabileceğini gösteren üstün bir şahsiyettir.

Hargûşi onun, teheccüt ehli, Kur'ân aşığı, istikâmet ve sebât ehli olduğundan bahseder. Başlı örtülü bir halde, gece namâzını edâ ederken, yedi uzun sûreyi bir rekâtta okuduğu detayını vermektedir.⁵⁰⁴ Kur'ân'ı çokça okuyan, bu sebeple iki mushâf eskiten Hz. Osmân'ın, haftada bir hatim yaptığı, Kur'ân-ı cüzlere ayırarak okuduğu ifade edilmektedir.⁵⁰⁵ İmâm-ı Rabbânî'ye göre Kur'ân-ı Kerim'i toplayan, Hz. Osmân'a kötü söz söylemek, Kur'ân-ı Kerîm'e dil uzatmak gibidir.⁵⁰⁶ Muhâsara altındayken yerinden bir an bile ayrılmamış, kimsenin savaşmasına müâade etmemiş, odasından dışarı çıkarmadığı mushâfını, şehit edilinceye kadar elinden düşürmemiştir.⁵⁰⁷ Çok okunmaktan aşınmış mushâfı, şehit edildiğinde mübârek kanı ile sulanmıştır.⁵⁰⁸ Serrâc'a göre muhasara altındaki hali temkîn, sebât ve istikâmet ehli olduğunu göstermektedir.⁵⁰⁹ Bu konuda Hücvîrî, onu şehit etmeye gelenlere karşı gösterdiği tavır ile, Allah'a dostluk mertebesinde olup belâ ve musibetlerde, kendini Allah'ın

⁴⁹⁹ Bkz. İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ (ar.)*, 1/55; Bkz. İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-safve*, 135.

⁵⁰⁰ İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-safve*, 134.

⁵⁰¹ Münâvî, *el-Kevâkibü'd-dürriyye*, 131.

⁵⁰² İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ (ar.)*, 1/56; İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-safve*, 134.

⁵⁰³ İsfahânî, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 1/86; İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-safve*, 133.

⁵⁰⁴ Hargûşi, *Tehzîbü'l-esrâr*, 203; Bkz. Serrâc, *el-Lüma'*, 148.

⁵⁰⁵ İmâm Gazâlî, *İhyâü Ulûmi'd-dîn*, 2/332, 333; Gazzâlî, *İhyâ-u ulûmi'd-dîn (ar.)*, 2/274.

⁵⁰⁶ İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbat*, 1/184, 2/355.

⁵⁰⁷ Bkz. Hargûşi, *Tehzîbü'l-esrâr*, 203; Bkz. Serrâc, *el-Lüma' (ar)*, 178.

⁵⁰⁸ Münâvî, *el-Kevâkibü'd-dürriyye*, 134.

⁵⁰⁹ Bkz. Serrâc, *el-Lüma' (ar)*, 178.

irâdesine teslim edenlerin timsâli olarak görmektedir.⁵¹⁰ Ondaki bu teslimiyeti, Nemrud'un, İbrahim'i (a.s) ateşe atacağı zamanki olay ile eşleştirerek, Hz. Osmân'ın İbrahimî makamda olduğu sonucuna varmaktadır.⁵¹¹ Hz. Osmân'a karşı yapılan isyânı, Hz. İbrahim'i yakmak için kullanılan ateşe, isyancılara karşı mücâdele etme emri isteyen Hz. Hasan'ı, Cebrâil'in durumuna benzetmektedir.⁵¹² Muhâsara altında öldürüleceğini bile bile Müslümanları korumak için savaşı emretmemesi, kendisini kurtarmaya gelecek olanları da reddetmesi, Hak ve hakîkate olan sadâkatini, hilminin yüksekliğini göstermektedir. "Necât'ın ve kurtuluşun, bekâ ile, belânın ve helâkın fenâ ile alakası"⁵¹³ olduğunu, sûfîlerin, ilahî aşka ermek için candan ve maldan vazgeçmede, olaylar karşısında Allah'a teslim olup boyun eğmede, ibâdetlerde ihlâsın mânasına ulaşmada, Hz. Osmân'ı kılavuz edindiklerini söyleyen Hücviri'ye göre, "Şerîatte ve hakîkate de gerçek mânasıyla hak ve meşrû olan imâm ve halîfe"⁵¹⁴ Hz. Osmân'dır.

Onun *Mâide sûresi* doksan üçüncü âyetinin muhataplarından⁵¹⁵ olduğunu söyleyen İsfahânî ise "Belâlarla müjdelenip, kurtuluşla ödüllendirilmiştir"⁵¹⁶ yorumunu yapmaktadır. Münâvî'de, sabır ve şükür ehli oluşunu zikredip, "Tasavvuf, kurtuluşun tadını idrâk etmek için ard arda gelen çilelere sabırdır," tanımı yapmaktadır.⁵¹⁷

⁵¹⁰ Bkz. Hücvîrî, *Keşfü'l-mahcub (ar.)*, 96.

⁵¹¹ Bkz. Hücviri, *Hakikat Bilgisi Keşfu'l Mahcûb*, 135.

⁵¹² Bkz. A.g.e., 135.

⁵¹³ A.g.e., 135.

⁵¹⁴ A.g.e., 135.

⁵¹⁵ *İman edip salih amel işleyenler, Allah'tan korktukları, imanlarında sebat ettikleri, salih amel işlemeye devam ettikleri, sonra Allah'tan sakındıkları, imanlarından ayrılmadıkları, yine Allah'tan korktukları ve iyilikte bulundukları müddetçe, daha önce yediklerinden dolayı kendilerine bir günah yoktur. Allah iyilikte bulunanları sever.*

⁵¹⁶ İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ (ar.)*, 1/58; Münâvî, *el-Kevâkibü'd-dürriyye*, 1/133.

⁵¹⁷ Münâvî, *el-Kevâkibü'd-dürriyye*, 133.

Hız. Mevlânâ, *Mesnevî*'de, bir mürşide bağlanmanın önem ve gerekliliğinin bir örneğini Rıdvân biâtı üzerinden verir. Hız. Osmân'ın şehid olduğı haberi üzerine yapılan bu biâtta, Resûlullah kendi elini onun yerine koymuş⁵¹⁸, Allah da Rıdvân biâtına katılanlardan râzı olmuştur.⁵¹⁹ Sûfiler, bu sünnet'e ayrı bir değer vermiş, "Mürşitle yapılan manevî sözleşme"⁵²⁰ olarak sâlik, şeyhin elinden tutmakla, biât ehline dahil olduğı kabul olunmuştur.

Mevlânâ, eserinde Nur-i Muhammediye'nin, kendisinde zuhûr ettiğı⁵²¹ Hız. Osmân'ın, halîfe olduktan sonra, ilk hutbesindeki hâdiseyi de ele almaktadır. Üç basamaklı olan minberde, Resûlullah'ın çıktığı basamağa oturuşu ve neden oraya oturduğunun sorulması üzerine, Hız. Osmân'ın ferâsetine ve gönül lisânı ile konuşmanın halkın nezdindeki etkisine değinmektedir. Hız. Osmân, Hız. Ebû Bekir'in veya Hız. Ömer'in oturduğı basamakta oturursa, onlara yakın bir mevkide olduğı için, insanlara kendisinin onlarla yarıştığı hissi uyandırabileceğinden endişe eder. Ancak, kimsenin erişemeyeceğı en yüce makam olan, Allah Resûlü'nün makamında oturduğunda kimsenin böyle bir şey düşünmeyeceğinden hareket eder. Hız. Osmân'ın, bu durumu cemâate îzahından sonra, hiç konuşmadan sessiz kalışından, cemaâtın daha çok etkilenmesini işleyen Mevlânâ, onun gönül lisânıyla insanları cezbetme şeklini ortaya koymaktadır.

Onun hakkındaki bir "Rivâyete göre, Hız. Osmân, Ebû Zer'e içinde bin dirhem bulunan bir kese gönderdi, Ebû Zer onu bir köleye verdi ve "Bunu kabul edersen, Allah için hürsün dedi"⁵²². Serrâc bu rivâyeti şöyle değerlendirmektedir: Kazancı helâldi, Allah

⁵¹⁸ Mesnevi, *Mevlânâ*, 1/132; İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbat-ı Rabbânî*, 2/1357; İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-safve*, 129.

⁵¹⁹ Mustafa Fayda, "Bey'atü'r-Rıdvân" *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6:39.

⁵²⁰ Dilaver Selvi, "Biat Sünnetinin Tasavvufta İhyâsı", *Uluslararası İslâm Araştırmaları Dergisi International Journal of Islamic Studies*, C.I, S.1, (2015): 2.

⁵²¹ Tâhirü'l Mevlevî, *Mesnevî şerhi*, 4/309.

⁵²² A.g.e., 147.

yolunda sarf ettiği kazancı, sarf edilen yerden, yine Allah yolunda sarf ediliyordu. Çünkü, o tam bir mârifet ehli idi.⁵²³

İbnü'l-Cevzî, Hz. Osmân'ın faziletlerine, ibâdet ehli oluşuna vurgu yaptığı eserinde, insanların ondan razı olduğunu bildiren rivayetlere yer verir, sahâbe içinde en çok sıla-i rahim yapan kişi olduğu bilgisini aktarır.⁵²⁴ Hz. Peygamber'in başına geleceklerini haber vermesi karşısında, tevekkül haline dikkat çeker.⁵²⁵ Münâvî de, Hz. Osmân'ın bir kabre rastladığında sakalı ıslanıncaya kadar ağladığını⁵²⁶, bunun sebebinin Râsullullah'ın âhiret menziline ilki olan kabir hayatına hazırlık yapılması durumunda, ehl-i saâdetten, tersi durumda ehl-i şekâvetten olunacağını bildiren hâdis gereğince olduğunu söyler.⁵²⁷ Hz. Osmân'ın gözyaşlarına boğulması ile, ölümü hatırlatan kabir ziyaretlerinden, Allah'a karşı olan kulluk borcumuzu dâima diri tutmamız gerektiği, peygamberlerin dışında hiçbir kulun son nefeste imân selâmetinden emin olamayacağı mesajını verilmektedir. Kasr-ı emel sahibi olan sûfilere, îsârda ve diğerkâmlıkta, yalın ve gösterişsiz yaşam şeklini tercih etmede, örneklik teşkil etmiştir.

Gazzâlî de, yer yer sözlerinden nakiller yaptığı Hz. Osmân'ın, bâsiret, burhân ve ferâseti sayesinde Enes bin Mâlik'e göz zinâsı yaptığını söylemesi üzerinden kerâmet ehli, mârifet sâhibi oluşuna değinmektedir.⁵²⁸

Yaklaşık 2000 köleyi hür bırakan, Rûme kuyusunu iki kere satın alıp, iki kez cenneti satın alan⁵²⁹,Tebük seferinde, malıyla orduyu güçlendirip teçhiz ederek⁵³⁰, donanımlı ordunun kurulmasına büyük katkılar sunan, Mescid-i Nebi'yi genişletmek için gerekli

⁵²³ Bkz. Serrâc, *el-Lüma*, 176.

⁵²⁴ İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-safve*, 135.

⁵²⁵ A.g.e., 132.

⁵²⁶ A.g.e., 131.

⁵²⁷ A.g.e., 131.

⁵²⁸ İmâm Gazâlî, *İhyâu Ulûmi'd-dîn*, 5/ 70.

⁵²⁹ Münâvî, *el-Kevâkibü'd-dürriyye*, 1/132. Tirmizî, "Menâkıb", 19.

⁵³⁰ Münâvî, *el-Kevâkibü'd-dürriyye*, 1/132, 1/133.

arâziyi alan⁵³¹ Hz. Osmân, infâk ve cömertlikle temâyüz etmiştir. “Cömertlik” kavramının şahsında kifâyetsiz kaldığı Hz. Osmân’ın, vasıflarından ve hayatından anlıyoruz ki, tasavvuf, ihlâslı bir ruhla sahip olunan her şeyi, Allah yolunda tasadduk etmek, daimî talebe olma hedefi ile Kur’ân-ı Azimüşşan’dan gözünü kalbini ayırmamak, daima ihsân makamındaymışcasına yaşamaya gayret etmektir. Münâvî’de, cömertliğine ve âbidliğine dayanarak, “Tasavvuf, fazîletin en yükseğine ulaşmayı amaç edinmektir,” demektedir.⁵³²

“Her peygamberin bir refiki vardır. Benim cennetteki refikim Osmân bin Affan’dır” iltifatına mazhar olan Hz. Osmân’ın, iki önemli özelliği vardır. Şehid edilinceye kadar gösterdiği tavır, Müslümanları mushaf üzerinde bir araya getirmesidir⁵³³. Hz. Peygamber’in, Hz. Ayşe’ye, Allah’a çok şükreden bir kul olmayayım mı?”, demesindeki âbidane yaşayışın, Hz. Osmân’ın hayatında da manâ bulduğunu ve hayatını buna göre tâzim ettiğini görüyoruz. Aşere-i mübeşşere’den olan Hz. Osmân’ın, “Gündüzleri sâim, geceleri kâim olmasının, zühd ve tevâzu gibi belirgin özelliklerinin, tasavvuf tarihindeki ve sûfîlerin gönüllerindeki yerinin, bulunduğu makamın, tesâdüf olmadığını görülmektedir.

3.2.4. Hz. Ali

Hz. Ali, İslâm tarihinde ve sûfîler nezdinde ilim, zühd, takvâ, ihlâs, kahramanlık ve şecâat gibi yüksek ahlâkî vasıfları ile anılmaktadır. Sûfîler, Hz. Ali’nin Kur’ân, hadis ve özellikle fıkıh alanında olduğu gibi, tasavvuf alanında da otorite olduğu kanaatindedirler⁵³⁴ Sûfî müelliflerin, Hz. Ali’nin sahip olduğu ilminin yanı sıra hicret gecesindeki teslimiyeti, Resûlullah’a olan akrabalığı, muahât hadîsesinde, Hz. Peygamber’in onu kendine kardeş seçmesi gibi husûsiyetleri ele aldıkları görülmektedir.

⁵³¹ A.g.e., 1/132.

⁵³² A.g.e., 133.

⁵³³ Bkz. İsfahânî, *Hilyetü’l-evliyâ ve tabakâtü’l-asfiyâ (ar.)*, 1/58.

⁵³⁴ Veysel Akkaya, “Tasavvuf Klasiklerinde Hz. Ali’nin Şahsiyeti”, *Usul Dergisi*, C.32, S.32 (2019): 69.

Sûfilere göre tasavvuf, gerçekte Hz. Peygamber'den Hz. Ali'ye intikâl eden bâtin ilmidir”⁵³⁵ Serrâc, *el-Lüma'* adlı eserinde, mârifet ilimlerine hâiz oluşunu ön plana çıkarmaktadır. Sahip olduğu ilim ile ⁵³⁶, sahâbe arasından ona hâs kılınmış konumuna atıfla, Cüneyd'i Bağdadi'nin (ö.297/909), sözlerine yer verir: “Hz. Ali, eğer harplerle meşgûl olmasaydı, bize bu tasavvuf ilmimize dâir pek çok incelikleri bize öğretirdi. Çünkü o, kendisine ilm-i ledün verilmiş biriydi. İlm-i ledün Kur'ân'da Hızır a.s hâs kılınmış bir ilimdir”. Serrâc, Cüneyd'i Bağdadi'nin de işaret ettiği gibi, Hz. Ali'nin sahip olduğu bâtin ilmi ile Hızır (a.s) Hz. Mûsâ'ya öğrettiği ledün ilminin eşdeğer olduğu kanâatindedir. Serrâc, “Rabbini ne ile tanıdın” sorusuna verdiği cevap ile müşâhede ehli oluşunun alâmeti kabul ederek⁵³⁷, bu vasfının yaşantısına ve ibâdetlerine⁵³⁸ yansıdığına dair örnekler vermektedir. Hz. Ali'nin, sabır, yakîn adâlet ve cihâd olmak üzere imânın dört temel esâsının⁵³⁹ olduğunu, bunların her birinin kendi içlerinde on makama ayrıldığı îzahatına karşılık, “Eğer bu rivâyet doğruysa ahvâl ve makâmat konusunda ilk açıklama, Hz. Ali'dendir” tespitini yapar.⁵⁴⁰ “Sahâbe içinde tevhid ve mârifet konusunu anlatma ve açıklama hususunda da özel bir yere sahip olduğundan bahseden Serrâc, beyân gücüyle yüce bir mâkamda olduğunu⁵⁴¹ belirtir. Hakikat ehline emsâl olan, takvâ zühd ve ilim ile örülmüş yaşantısından, güzel hasletleri, söz ve nasihatlerine yer verir.⁵⁴² Ölümünden sonra, oğlu Hasan'ın minberden halka hitaben, hiçbir malının bulunmadığını îlân etmesi, giydiği kıyafetin

⁵³⁵ Ahmet Yıldırım, “Tasavvufî Düşünce Hz. Ali ve Bu Düşünce İçerisinde Hz. Ali'ye Nispet Edilen Rivâyetler”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, S.22, (2019): 42.

⁵³⁶ Serrâc, *el-Lüma'* (ar.), 179.

⁵³⁷ A.g.e., 179.

⁵³⁸ A.g.e., 180.

⁵³⁹ A.g.e., 180.

⁵⁴⁰ A.g.e., 180.

⁵⁴¹ A.g.e., 180; el-Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb (Kalplerin Azığı)*, 2/163.

⁵⁴² Serrâc, *el-Lüma' İslâm Tasavvufu*, 150.

basit ve gösterisiz olması⁵⁴³, dünyâyâ dair emellerin azaltılmasına dair nasihatlerde bulunması⁵⁴⁴ gibi örnekler, zühd ve fakr üzere yaşamasının yansımasıdır. Serrâc, onu dünyâyı terk edenlerin önderi olarak görmektedir.⁵⁴⁵

Hücvîrî, “En temiz kazancın ne olduğu sorusuna, Allah’la kalbin birlikteliğidir” cevâbını veren Hz. Ali’yi fakr ve safvet yönüyle tavsif eder.⁵⁴⁶ “Belâ denizinin dalgıcı, dostluk ateşinin yakıp kül ettiği evliyâ ve asfiyânın rehberi” olarak tanımlayarak, tasavvuf yolunda şânının büyük, derecesinin yüksek olduğunu bildirmektedir.⁵⁴⁷ Cüneyt Bağdâdî’nin, “Usulde ve belâda pirimiz Ali Murtâzâdır,” sözlerini, “Onun usûl ile kastettiği şey, tasavvuf yolu ile ilgili bilgilerdir. Belâ ise muameleler olup bilgilerin tatbiki zor olduğu için, belâyâ katlanmak olarak anlatılmıştır”⁵⁴⁸ şeklinde değerlendirerek, sûfiler nezdindeki etkisine değinmektedir. Hikmetli söz ve nasihatlerine yer veren Hücvîrî, sûfiler nazarında onu rol model yapan meziyetlerinin, “Tasavvufi ibârelerdeki hakikatleri kavrayabilmesi, işâretlerdeki incelikleri bilmesi, dünyânın malumundan tecerrüd ve Hakk’ın takdirine değer vermesinden” kaynaklandığı ifâde eder.⁵⁴⁹

Kûtu’l-kulûb adlı eserinde el-Mekkî, görüşlerini ortaya koyarken, Hz. Ali’den, söz ve nasihatlerini içeren, çokça rivâyet aktardığı görülmektedir. Düşüncelerini ondan gelen nakillerle desteklemektedir.⁵⁵⁰ el-Mekkî’ye göre, imâmların imâmı⁵⁵¹, tevâzu

⁵⁴³ A.g.e., 151.

⁵⁴⁴ A.g.e., 150. Hz. Ali, Hz. Ömer’e hitâben, Allah dost olarak kavuşmak isterse, gömleğini yama yapmasını, ayakkabısını tamir etmesini, dünyevî olanları asgârîde tutarak az yemesi tavsiye etmiştir.

⁵⁴⁵ Serrâc, *el-Lüma’* (ar.), 182.

⁵⁴⁶ Bkz. Hücvîrî, *Keşfü’l-mahcub* (ar.), 97.

⁵⁴⁷ A.g.e., (ar.), 97.

⁵⁴⁸ Akkaya, “Tasavvuf Klasiklerinde Hz. Ali’nin Şahsiyeti”, 82.

⁵⁴⁹ Hücvîrî, *Keşfu’l mahcûb* (ar.), 97.

⁵⁵⁰ el-Mekkî, *Kûtu’l-Kulûb* (Kalplerin Azığı), 3/323.

⁵⁵¹ A.g.e., 3/323.

sâhibi⁵⁵², yakîn ilmine hâiz bir âlimdir.⁵⁵³ Sahâbeyi birbiriyle kardeş yapan Hz. Peygamber'in, Hz. Ali'yi kendine kardeş seçmesi, onu üstün kılan faziletlerindendir.⁵⁵⁴ el-Mekkî'ye göre, Hz. Peygamber onu ilmine müşterek kılmış, kızıyla evlendirmiş,⁵⁵⁵ Hz. Ebû Bekir ile birlikte kardeşlik makamına ortak etmiştir.⁵⁵⁶ İlmi ve sahip olduğu tüm güzel hasletleri Resûlullah'tandır.⁵⁵⁷ Hz. Ali'nin, *Kevser* sûresindeki “*Venhar/kurban kes*” âyeti hakkındaki yorumu, onun ince zekâsını ve yüksek ilmini göstermektedir.⁵⁵⁸ Hadîslerin lafızlarının haricinde, manâ yoluyla rivâyet edilebileceğinin ruhsatını verenlerdendir.⁵⁵⁹ Zühdü, sabırdan bir makâm, imânın esâsı olarak değerlendirmektedir.⁵⁶⁰ Dinin izin verdiği ölçüde hanım sâhibi olmanın, kişinin zühd hayatına bir engel teşkil etmeyeceğini, dört hanım ve on câriyeye sahip olan Hz. Ali'nin hayatından örnekle anlatan el-Mekkî, bu durumun “sahâbenin en zâhidi” olarak anılmasında bir sakınca oluşturmadığını ifâde eder.⁵⁶¹ O'na göre Hz. Ali, “Mahbub” makamındadır, çünkü bu makama hâs özellikler onda mevcuttur. Bu makamın özellikleri: Sevilenlerin makâmında olanların, bir talebi olduğunda, talebi yerine getirilir. Sükût'u rahmeti celbeder, ihsânlar önce ona'dır.⁵⁶²

⁵⁵² A.g.e., 4/385.

⁵⁵³ A.g.e., 2/35.

⁵⁵⁴ A.g.e., 4/396, 397; el-Mekkî, *Kûtu'l-kulûb fî muameleti'l-Mahbub (ar.)*, 3/1599; İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-Safve (ar.)*, 1/117.

⁵⁵⁵ el-Mekkî, *Kûtu'l-Kulûb (Kalplerin Azığı)*, 4/396.

⁵⁵⁶ A.g.e., 3/328.

⁵⁵⁷ A.g.e., 4/397; el-Mekkî, *Kûtu'l-kulûb fî muameleti'l-mahbub (ar.)*, 3/1599.

⁵⁵⁸ A.g.e., 3/405. A.g.e., (ar.), 3/1203. Âyette geçen *Venhar /kurban kes* emrini, namazda iken “Sağ eli sol el üzere koymak” olarak tefsir etmiştir.

⁵⁵⁹ el-Mekkî, *Kûtu'l-Kulûb (Kalplerin Azığı)*, 2/174.

⁵⁶⁰ A.g.e., 2/450.

⁵⁶¹ A.g.e., 2/509.

⁵⁶² A.g.e., 3/281, 282.

İmâm-ı Rabbânî, Allah'ın aslanı⁵⁶³, Murtazâ⁵⁶⁴ lakaplarıyla andığı Hz. Ali'nin, dâvet ve velâyet yönüyle makâmının, Hz. İsa'nın makâmıyla irtibâtının olduğunu, eriştiği bu mertebede, velâyet makâmının daha fazla tecelli ettiğini söylemektedir.⁵⁶⁵ Hz. Ali, “Velâyet-i Muhammediye'nin ağırlığını almıştır.”⁵⁶⁶ Bu sebeple, “Onun terbiyesi, aktâb evtâd ve abdâl makâmıdır.”⁵⁶⁷ İmâm-ı Rabbânî ise, bir mektubunda⁵⁶⁸, insanları Allah'a ulaştıran iki yol bulunduğundan bahsetmektedir. Kurb-u nübüvvet, kurb-u velâyet. Kurb-u velâyet yolunun öncüsü ve lideri Hz. Ali'dir. Velâyet yolunun şâhı olarak gördüğü, bu mânevî mîrası devralan Hz. Ali için, “Resûlullah'ın mübârek ayağı onun mübârek başı üzerinde gibidir” tanımlamasını yapar.⁵⁶⁹ Hz. Hasan, Hz. Hüseyin ve Hz. Fatıma'nın bu makâmdan hissedâr olduklarını da eklemektedir.⁵⁷⁰ İmâm-ı Rabbânî'ye göre “Velâyet ağırlığı taşıdığı için evliyâ silsilesinin çoğu ona müntesiptir”⁵⁷¹. Hz. Ali hakkında gelen rivâyetler hiçbir sahâbe için gelmemiştir ancak üç halîfe ondan daha fazîletli kılınmıştır.⁵⁷² Hz. Ali ile bazı sahâbe arasında cereyan eden ihtilaflar, içtihat hatalarından kaynaklanmıştır,⁵⁷³ haklı olan taraf Hz. Ali'dir⁵⁷⁴, görüşündedir. İmâm-ı Rabbânî (k.s), bir yemek piştiğinde, yemeğin bir kısmını, Hz. Ali eşi Fatıma, Hz. Hasan ve Hüseyin'in ruhanîyetlerine mahsus kıldığını, gördüğü

⁵⁶³ İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât-ı Rabbânî*, 1/242, 2/1041.

⁵⁶⁴ A.g.e., 2/1675.

⁵⁶⁵ A.g.e., 1/565; İmâm-ı Rabbânî, *Mektubâtü 'ş-şerife (ar.)*, 1/227.

⁵⁶⁶ İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât-ı Rabbânî*, 1/566.

⁵⁶⁷ A.g.e., 1/570.

⁵⁶⁸ A.g.e., 2/1675.

⁵⁶⁹ A.g.e., 2/1675.

⁵⁷⁰ A.g.e., 2/1675.

⁵⁷¹ A.g.e., 1/566. İmâm-ı Rabbânî, *Mektubâtü 'ş-şerife (ar.)*, 1/227, 228.

⁵⁷² İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât-ı Rabbânî*, 1/673.

⁵⁷³ A.g.e., 1/570, 572.

⁵⁷⁴ A.g.e., 1/574, 2/1355.

rüya üzerine Hz. Ayşe de dahil olmak üzere tüm ehl-i beyt'i yemeğe ortak kıldığını söyleyerek, ehl-i beyt'e olan sevgisini dile getirir.⁵⁷⁵

İbn Arabî'ye göre, Hakikat-i Muhammediye'ye ve peygamberlerin sırlarına en yakın kişi Hz. Ali'dir.⁵⁷⁶ Sahâbenin içindeki en iyi kâdıdır.⁵⁷⁷ Kendilerinin ilâh edinilmesini emretmeyen ve bundan râzı olmayanlar arasındadır. Hakkında iyiliğin takdir edildiği kimselerdendir.⁵⁷⁸ “Hz. Muhammed'in mânevi olarak bütün peygamberlerle beraber”⁵⁷⁹ olduğu gibi, ruhâniyetinin tecelli ettiği elçisi Hz. Ali ile de mânevi olarak beraberlik söz konusudur.⁵⁸⁰ İbn Arabî, onun devrinde hiç duyulmamış bir isim olan, “Efrâd” diye tâbir edilen, seçilmişlerden olduğunu söyler.⁵⁸¹ Onun elini göğsüne vurarak, “Burada öyle ilimler vardır ki, keşke onları taşıyacak kimseler bulabilseydim” sözünden yola çıkarak, Ricâlü'l-gayb âlemindeki mertebesine dâir tespitite bulunur. İbn Arabî'ye göre, bu makâmdakilerin, her durumda öncelikleri vardır, kendi zamanlarında husûsi hâlleri dışarıdan bilinmez. Ricâlü'l-gayb içerisinde yer alan efrâd, bâtın ilmine sahiptir. Allah'ın dilediği kullarının kalplerine, Allah katından ilim indirildiğini, Hz. Ali'ye de Allah'ın kelâmı hakkında kendisine bir anlayış verildiğini, onun da bunu Allah'ın bir lütfü saydığını belirtir. Hz. Ali bu lütfü “Allah'tan anlamak” olarak tevil etmiştir.⁵⁸² “O halde, Allah ehli, Kur'ân'ı başkalarından daha iyi anlar” çıkarımında bulunarak, dolaylı yoldan Hz. Ali'nin Kur'ân'ı herkesten daha iyi anladığını anlatmaktadır.⁵⁸³ “Fatıha suresi hakkında konuşsaydım, yetmiş deve yüklerdim” ifâdesinin, Allah'ın Kur'ân hakkında ona vermiş olduğu anlayıştan

⁵⁷⁵ A.g.e., 2/1675.

⁵⁷⁶ İbn Arabî, *Fütûhât-ı Mekkîyye*, 1/339.

⁵⁷⁷ A.g.e., 13/347.

⁵⁷⁸ A.g.e., 5/419.

⁵⁷⁹ A.g.e., 1/384; İbnü'l-Arabî *el-Fütûhâtu'l-Mekkiyye* (ar.), 1/207.

⁵⁸⁰ Bkz. A.g.e., 1/384; A.g.e., (ar.), 1/207.

⁵⁸¹ A.g.e., 2/213; A.g.e., (ar.), 1/350.

⁵⁸² Bkz. İbn Arabî, *Fütûhât-ı Mekkîyye*, 2/350, 351.

⁵⁸³ A.g.e., 2/351.

kaynaklandığının tespitini yaparak, Hz. Ali'nin sahâbe içerisindeki üstün konumuna dikkat çekmektedir. Hz. Ebû Bekir'in hac emiri olarak görevlendirildiğinde, Hz. Ali'nin de Hz. Peygamberin vekili olarak Mekkelilere *Tevbe* sûresi okumak üzere vazifelendirilmesi, onun üstünlüğüne delâlet olarak değerlendirir.⁵⁸⁴ İbn Arabî'ye göre, cennetin özlediği dört kişiden biri olan Hz. Ali'nin cennetteki mertebesi, ismi gibi yüksek bir mertebedir. Cennet, dünyânın hevâ ve heveslerini terk edip, Allah'a dost olanların yeridir.⁵⁸⁵ Cennet tarafından özlenmesi, cennete ait mâhiyete sahip olduklarına işârettir.

Kelâbâzî, *et-Ta'arruf* adlı eserinde büyük sûfiler konusunu ele alır. "Sûfilere âit bilgileri anlatan, onların vecd hâllerinden bahseden, makamlarını yayan, hem söz, hem de amelle, sûfiyâne hâlleri tasvir eden" kişi olarak, en başta Hz. Ali'yi, Hasan, Hüseyin'i ve neslini saymaktadır.⁵⁸⁶ Hz. Ali ve onun soyundan gelenlerin adlarını, sûfiler listesine dahil etmek suretiyle bir ilki gerçekleştirmiştir.⁵⁸⁷ Bazı düşüncelerini Hz. Ali'nin sözleri ile desteklediği görülmektedir.⁵⁸⁸ Müellif, sebebini zikretmeyerek, (Hz. Ali ve Hz. Muâviye arasında geçen olaylardan dolayı) Hz. Ali'ye karşı mesafeli ve kırgın olan Kettânî'nin rüyasından bahsetmektedir.⁵⁸⁹ Kettânî rüyasında, Hz. Muhammed'in onu Hz. Ali ile kardeş ilân ettiğini, onunla birlikte vakit geçirdiği görmüş, uyandığında ona karşı soğukluk ve kırgınlıktan eser kalmadığını fark etmiştir. Kelâbâzî, sûfilerin rüyalarda bu şekilde uyarılabileceğini belirterek, sahâbe-i kirâm'a hüsn-ü zân beslemek gerektiğinin mesajını da vermektedir.⁵⁹⁰

Hz. Ali, sûfilerin nazarında maneviyat önderi, tasavvufun imâmıdır. Tasavvufi kaynaklarda en çok ondan bahsedildiği ve ondan rivâyetler nakledildiği görülmektedir.

⁵⁸⁴ A.g.e., 15/215.

⁵⁸⁵ A.g.e., 3/12, 8/296.

⁵⁸⁶ Kelâbâzî, *et-Ta'arruf li-mezhebi ehli't-tasavvuf (ar.)*, 10-11.

⁵⁸⁷ Salih Çift, "Gazzâlî Öncesi Mutasavvıfların, Hz. Ali ve Ehl-i Beyt'le İlgili Görüşleri", *Marife Dergisi*, C. 5, S. 1, (2005): 169.

⁵⁸⁸ Kelâbâzî, *Kitabü't-ta'arruf li-mezhebi ehli't-tasavvuf (ar.)*, 65.

⁵⁸⁹ Kelâbâzî, *Doğuş Devrinde Tasavvuf Ta'arruf*, 237.

⁵⁹⁰ Bkz. A.g.e., 237.

“Hz. Ali’nin hayatı için nakledilenler o kadar çoktur ki başka bir sahâbe için böyle bir nakil olmamıştır”⁵⁹¹ diyen İmâm Hanbelî’nin bu sözü, İsfahânî’nin *Hilyetü’l-Evliyâ* eserinde de doğrulanmakta, Hz. Ali ile ilgili yer verdiği nakillerin, diğer sahâbîlere oranla daha çok olduğu tespit edilebilmektedir. İsfahânî, Hz. Ali’nin şahsında tecelli eden nebevî hasletlere dikkat çekerek, “Ondan nakledilen sağlam ibâreler ve ince işaretler”⁵⁹² dediği söz ve nasihatlerine yer verir. Her şeyin asgarîsi ile yetinen zâhit kişiliğine dair birçok rivâyeti de aktarmaktadır.⁵⁹³

İmâna icâbet edenlerin ilki⁵⁹⁴, Gazve-i Hayber’in sancaktarı, Hayber kalesinin fâtihî⁵⁹⁵ olarak adlandırılan Hz. Ali, ilimde temâyüz ettiği için, mârifet ve ilim şehrinin kapısı denilmiş, müttakîlerin dostu, adâletlilerin imâmı olarak görülmüştür.⁵⁹⁶ Sûfîlere göre o, tebliğ çalışmalarına bilfiil katılarak, tevhid hakikatlerini bildiren, ahde vefâlî, sözünün eridir. Fıkıh bilgisi derindir, hukûkî meseleleri çözme hususunda, insanların en iyi hüküm verenidir.⁵⁹⁷ Allah’ın sevdiği, gerçek bir muhibbî, kavminin efendisidir.⁵⁹⁸ Hilm sâhibi ve uyumlu⁵⁹⁹, Hz. Peygamber’in sohbet halkasının en müdâvimi⁶⁰⁰, Kur’ân’a tâbi olup doğru yolu tutanların rehberi, itaât edenlerin çırağı,

⁵⁹¹ İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe*, 2/1294.

⁵⁹² İsfahânî, *Hilyetü’l-Evliyâ*, 1/94.

⁵⁹³ A.g.e., 1/106,112.

⁵⁹⁴ Bkz. Münâvî, *el-Kevâkibü’l-dürriyye*, 138; İsfahânî, *Hilyetü’l-evliyâ ve tabakâtü’l-asfiyâ (ar.)*, 1/61.

⁵⁹⁵ Bkz. Mevlânâ, *Mesnevî*, 1/206.

⁵⁹⁶ Bkz. Münâvî, *el-Kevâkibü’l-dürriyye*, 138; İsfahânî, *Hilyetü’l-evliyâ ve tabakâtü’l-asfiyâ (ar.)*,1/61.

⁵⁹⁷ Bkz. A.g.e., 138; İsfahânî, *Hilyetü’l-Evliyâ*,1/89.

⁵⁹⁸ İsfahânî, *Hilyetü’l-evliyâ ve tabakâtü’l-asfiyâ (ar.)*, 1/61.

⁵⁹⁹ Münâvî, *el-Kevâkibü’l-dürriyye*,138; İsfahânî, *Hilyetü’l-evliyâ ve tabakâtü’l-asfiyâ (ar.)*, 1/61.

⁶⁰⁰ İsfahânî, *Hilyetü’l-evliyâ ve tabakâtü’l-asfiyâ (ar.)*, 1/61.

salihlerin yoldaşdır.⁶⁰¹ Mârifet ziyneti ile bezenmesi sebebiyle ariflerin süsü, vakârlı, ilim öğrenme yolundaki çabaları ile araştıran, çok soru soran, duyduğunu da unutmayan, öğrendiklerini de tatbik eden,⁶⁰² Kur'ân'ın hizmetkârı'dır.⁶⁰³ İslâm'a karşı ittifâk edenlere korku verip perişan eden, kâfirlere karşı zafer kazanan, İslâm yolunda kınayıcıların kınamasına aldırış etmeyen, anlayışı yüksek, akleden kalbe sahip⁶⁰⁴, Allah'ın zatı hakkında derin bir idrâkı ve bilgisi olan şahsiyettir.⁶⁰⁵

Kuşeyrî *Risâlesinde*, kerem ve cömertlik sâhibi, misafiri Allah'tan gelen bir ihsân, ilahî mağfiretin iniş sebebi olarak gören Hz. Ali'nin, yedi gün geçtiği halde evine misafir gelmemesinden endişe ederek ağladığını, Allah'ın katındaki derecesinin düşmesinden korktuğunu aktarmaktadır.⁶⁰⁶ İyiliğe iyilikle, kötülüğe de iyilikle cevap veren vasfını, Hz. Ali'nin hizmetçisi ile arasında geçen diyalog⁶⁰⁷ üzerinden verir. Hz. Ali'nin seslenişlerine, nasıl olsa cezalandırmaz hissiyatıyla cevap vermeyen köleyi, âzat etmiştir. İsfahânî, zâhid, âbid ve takvâ ehli olarak andığı Hz. Ali'nin, Allah'a teslimiyeti ve bağlılığı görev edinmesini, Allah'ın kalbindeki yeri ve değerinin büyüklüğü açısından, “Tasavvuf gaybın, kalpleri evirip çeviren Allah'a teslimiyetidir”⁶⁰⁸, yorumunda bulunur.

Münâvî'ye göre, Allah'ın onunla “Hilâfeti mühürlendiği” kişidir.⁶⁰⁹ Hayber gününde, Resûlullah (s.a.v) sancağını, kesinlikle Allah'ın ve kendisinin sevdiği, Allah ve

⁶⁰¹ Bkz. A.g.e., 1/61.

⁶⁰² A.g.e., 1/61, 62; Münâvî, *el-Kevâkibü'd-dürriyye*, 138.

⁶⁰³ İsfahânî, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 1/89. Resûlullah vefat edince, Kur'ân'ı toplayıncaya kadar giysisini üzerinden çıkarmadığını ifade eder.

⁶⁰⁴ Bkz. İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ (ar.)*, 1/62; Münâvî, *el-Kevâkibü'd-dürriyye*, 138.

⁶⁰⁵ Münâvî, *el-Kevâkibü'd-dürriyye*, 140.

⁶⁰⁶ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 341; Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye (ar.)*, 424.

⁶⁰⁷ A.g.e., 333; A.g.e., (ar.), 412.

⁶⁰⁸ İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ (ar.)*, 1/68.

⁶⁰⁹ Münâvî, *el-Kevâkibü'd-dürriyye*, 1/138.

Resûlû'nü seven bir adama vereceğini söylediği" hadîs,⁶¹⁰ çifte sevgi ve tasdikle, Hz. Ali'nin üstünlüğünü ve fazîletini tescillemektedir. Resûlullah'ın Hz. Ali'ye "Müslümanların efendisi ve müttakîlerin imâmı" diyerek seslendiğini anlatan Münâvî,⁶¹¹ peygamberimizin yanındaki itibarını öğrenmek istersek, onunla kardeş olma durumunu düşünmemizi ve sahâbeyi birbirine nasıl kardeş yaptığını dikkate almamızı istemektedir.⁶¹² Kur'ân-ı Kerîm'e olan vukûfiyeti ve hükmüyle hareket eden⁶¹³ Hz. Ali, "İnsanların içinde çeşitli özellikleriyle temayüz etmiş, takvâ ve zühd ehlinin süsüyle süslenmiştir"⁶¹⁴. Zühde dair kemâlini, İmâm Şâfiî'nin şahitliğine nispetle⁶¹⁵ anlatmaktadır: "Herkes onun etrafından ayrılıyor onu bırakıp terk ediyordu, o ise yanında kalana da kaçana da aldırış etmiyordu"⁶¹⁶. "İşte bu sebeptir ki o gâni gönüllü büyük zâhitti; asıl zühde de şudur ki, fânî kimseler aslında tesirsizdir"⁶¹⁷.

Münâvî'ye göre de sahâbenin en zâhidi Hz. Ali'dir. Mârifet sâhibidir, zâhidlerin ve ebrâr'ın özellikleri kendisinde toplanmıştır.⁶¹⁸ Mükâşefe ehli oluşuna delâlet eden, "Tasavvuf hakikatleri örten, Allah ile kul arasındaki perdelerin kalkması yani maddeyi saran perdeyi açmak, manâyı saran perdeyi aralamaktır", tanımıdır.⁶¹⁹ Resûlullah, onu ancak bir mü'minin seveceğini, münâfıkların buğz edeceğini, ona yapılacak iyi veya kötü muâmelenin bizzat kendisine yapılmış sayılacağını bildirmiştir.⁶²⁰ Hz. Peygamber, onu sevmeyi imânın belirtisi kılmış, ona buğz etmeyi de nifâkın alâmeti

⁶¹⁰ A.g.e., 1/139; İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-safve*, 137; Müslim, "Fezâilü's sahâbe", 32, 33.

⁶¹¹ Münâvî, *el-Kevâkibü'd-dürriyye*, 1/139.

⁶¹² A.g.e., 1/140. Resûlullah denkliğe dikkat etmiştir.

⁶¹³ A.g.e., 1/139.

⁶¹⁴ A.g.e., 1/140.

⁶¹⁵ A.g.e., 1/140.

⁶¹⁶ A.g.e., 1/140.

⁶¹⁷ A.g.e., 1/140.

⁶¹⁸ A.g.e., 140.

⁶¹⁹ İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ (ar.)*, 1/72.

⁶²⁰ İsfahânî, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 1/139.

olarak tevil etmiştir.⁶²¹ Münâvî, nebevî ilmin tam bir kâmil vârisi olduğuna işaret eden sözler ile, Hz. Ali'ye verilen fazîletlerin hiç kimseye verilmediğini belirten rivâyetlere yer verir.⁶²² Hz. Ali hakkında inen âyetlerin hiç kimseye inmediğini, Hz. Peygamber kızdığında, onun dışında, kimsenin Resûlullah ile konuşmaya cesaret edemediğini, bu ümmette olmayan on sekiz özelliğın, onda olduğunu bilgisini de aktarmaktadır.⁶²³ Hz. Ali'nin vasıflarından yola çıkarak, "Tasavvuf, matlubunu elde etmek için mahbubuna rağbet etmektir"⁶²⁴, demektedir. Münâvî, kendine hiç mülk edinmeyip, dünyâyı kendine hedef edinmeyen Hz. Ali şahsında, peygamber mîrası olan ilmin, dünyevî kıymetlerden daha üstün olduğunu, "Kerremallahu Veche" olarak tâzim edilmesinin sebebi olan tevhide dayanan ibâdet anlayışının, kulluk bilincinin, hayatı ile cisimleşmiş hale geldiğini göstermektedir.

Gazzâlî'ye göre de Resûlullah'ın sırdaşı olan Hz. Ali, sahâbenin en zâhitlerindendir.⁶²⁵ Hz. Peygamber'in (s.a.v), "Dünyâda da âhirette de senin kardeşin benim" buyurduğu⁶²⁶ Hz. Ali'yi, "Kerremâllahu vechehu", dâa ve hürmet ifâdesi ile zikreder. Hicret esnasında, Hz. Ali'nin Resûlullah'ın yatağına yatması üzerine, Allah'ın meleklerine karşı, ondan iftihâr ile bahsettiğini söyleyen Gazzâlî⁶²⁷, Leyletü'l Mebit olarak bilinen⁶²⁸ âyetin de bu sebeple nâzil olduğuna işaret etmektedir. O gece, Hz. Ali'nin imân ve ihlâsının tescillendiğı gecedir. Hz. Ali'nin, gösterişsiz ve sade giyinen, zâhidane hayatına dikkat çeker. Namaza başlarken, masivâdan sıyrılıp, huşû içinde, Rabbin huzuruna çıkmanın verdiğı aşk, ilahî azâmetin korkusu ile bütün vücudunu

⁶²¹ A.g.e., 1/139.

⁶²² A.g.e., 1/139.

⁶²³ Bkz. A.g.e., 1/139.

⁶²⁴ A.g.e., 1/140.

⁶²⁵ İmâm Gazâlî, *İhyâu Ulûmi'd-dîn*, 3/73.

⁶²⁶ Tirmizi, "Sünen", 3235.

⁶²⁷ Gazzâlî, *İhyâ-u ulûmi'd-dîn (ar)*, 1/560.

⁶²⁸ Bakara, 2/207.

saran titremesinin sebebi, ⁶²⁹ “Yerle göğün kaldıramadığı, dağların taşımaktan âciz kaldığı bir emâneti, kusursuz olarak yerine getirebilecek miyim” endişesinden kaynaklıdır. Hz. Ali’yi çok sevdiğini söyleyip, dünyânın şatafatına, lüksüne dalanların, kıyâmet gününde ilk hasmının Hz. Ali olacağı uyarısında bulunur. Eserinin birçok yerinde, Hz. Ali’den nakiller yapmaktadır.

Hz. Mevlânâ’nın, ehl-i beyt’e ve sahâbeye olan muhabbetinin yansımalarını, *Mesnevî* adlı eserinde de aksettirdiğini görmekteyiz. Hz. Ali’nin yüce ahlâkı ve vasıfları üzerinden, sûfilerin yoluna ışık tutacak meseleleri ve mesajlarını aktarmaktadır. Hz. Ali’nin isminin geçtiği ve ona atıfta bulunduğu hikâyelerde, yiğitliğine⁶³⁰, halis imânına, ihlâsına⁶³¹, ilmi şahsiyetine⁶³² insanlara sevgisine, merhametine, manevi rehberliğine ve Resûl’ün sırdaşı⁶³³ oluşuna değinmektedir. “Din mumunun ışığı”,⁶³⁴ “Tih çölünde Musa’nın benzersiz sofrası ve ekmek inen bulutu”⁶³⁵, “Adâlet dağı”⁶³⁶, “Ay gibi ışık saçan”⁶³⁷, “Hakikat güneşi”⁶³⁸, “Rahmet kapısı”⁶³⁹ benzetimleriyle

⁶²⁹ Bkz. İmâm Gazâlî, *İhyâu Ulûmi ’d-dîn*, 1/547.

⁶³⁰ Mevlânâ, *Mesnevî*, 1/ 101.

⁶³¹ A.g.e., 1/ 101, 155.

⁶³² A.g.e., 1/156.

⁶³³ A.g.e., 4/515, 6/784.

⁶³⁴ A.g.e., 1/163.

⁶³⁵ A.g.e., 1/155.

⁶³⁶ A.g.e., 1/157.

⁶³⁷ A.g.e., 1/156.

⁶³⁸ Bkz. A.g.e., 1 /163, 155.

⁶³⁹ A.g.e., 1/156.

birlikte Allah'ın aslanı⁶⁴⁰, Aliyyü'l-Mürtezâ⁶⁴¹, Ebû Tûrâb⁶⁴² Haydar⁶⁴³ hitaplarıyla tavsif ederek, zâhid, müttakî, mütevâzî, cömert, kahraman vasıflarını hikâyelerinde işlemektedir.

Yiğitçe vuruştığı düşmanın, Hz. Ali'nin mübârek yüzüne tükürmesi üzerine, savaşmayı bırakmasını anlattığı hikâyede⁶⁴⁴, en büyük cihâdın nefisle olduğunun mesajını vererek, insanın iç dünyasında gerçekleştirdiği cihâdın, daha önemli oluşuna vurgu yapmaktadır. Nefisle olan cihâd, uzun soluklu, bir ömür boyu süren mücadele olup, düşmânâ karşı girilen cihâdda, süreklilik olmadığının altı çizilmektedir. Merhametin, insan sevgisinin, etkileyici yönünü bu hikâye üzerinden aktarmaktadır. Mevlânâ, Hz. Ali'nin hilm sâhibi, nefisine hükmeden, Allah için seven, Allah için öfke duyan kişiliğini⁶⁴⁵ ön plana çıkartmaktadır. Onun gibi, hubb-i fillah ve buğd-i fillah inancıyla hareket edenlerin imânları, kemâle erecektir.

Hz. Ali'nin ölümüne dair âkıbeti hakkında önceden bilgi sâhibi olmasına rağmen, tevekkülü, Allah'a olan teslimiyeti, gözler önüne serilmektedir. Hz. Ali ve kâtili Mülcem konusundan bahsederken⁶⁴⁶, Allah'ın ezeli ilminde takdir ettiklerinin, Levh-i Mahfuz'da yazılanların değişmeyeceğinin hatırlatmasını yapmaktadır. Kadere râzı hali ile Hz. Ali, bu dünyâyı geçici, ahîreti aslî vatan, ölümü bir sevinç olarak görmektedir.⁶⁴⁷ Resûlullah'ın, "Ben kimin mevlâsıysam, şüphe yok ki Ali onun mevlâsıdır" sözüyle, Hz. Ali'nin Resûlullah'ın nezdindeki konumuna ve aralarındaki bağa dikkat çeker. Mevlânâ'ya göre de Hz. Ali'yi sevmenin veya buğz etmenin karşılığı, Resûlullah'ı sevmek veya buğz etmek anlamına gelmektedir. İnsan'ın bir

⁶⁴⁰ A.g.e., 1 /155.

⁶⁴¹ A.g.e., 1/157.

⁶⁴² A.g.e., 1/157.

⁶⁴³ A.g.e., 5/699.

⁶⁴⁴ A.g.e., 1/155-158.

⁶⁴⁵ A.g.e., 1/157.

⁶⁴⁶ A.g.e., 1/158.

⁶⁴⁷ A.g.e., 1/161, 162.

şeyleri başarabilmesi, güç ve izzet sâhibi olması, Allah'ın kişiye bahşettiği lütûf ve ikrâmlar sebebiyledir. Hz. Ali, güç ve izzeti, kendine izâfe etmekten berîdir.⁶⁴⁸ Onun cömertliğini ve ihlâsını beyitlerinde yansıtmaktadır.⁶⁴⁹ Hz. Ali'nin, “Perde açılsaydı, kesin inancım artmazdı” sözlerinin anlamını⁶⁵⁰ şöyle açıklar: Resulûllah'ın tevhid dâvâsı bir hakîkattir. Bu dâvâda, Allah'ın kâinatın her zerresine attığı imzaya, gönül gözüyle bakan herkesin, şüphe olmaksızın imân etmelerini sağlayacak her türlü alâmet mevcuttur.

Hz. Peygamber ile olan akrabalık bağı, zühdi yaşantısı, ilmi ve hikmetli sözleri velayet-i Muhammediye'nin ağırlığını taşıması gibi hususiyetler, sûfilere “Usulde ve belâda pirimiz Ali Murtâzâdır,” sözlerini söyletmiş, tarikat silsilelerinin çoğu onun ismi ile başlamıştır. Bu ve benzeri sebeplerle, sûfilere Hz. Ali'ye muhabbetleri ve övgülerinin, diğer sahâbîlere kıyasla daha yoğun olduğu görülmektedir. Hz. Ali'nin tasavvufî düşünceye emsâl olan vasıflarına ve konumuna, âyet ve hadîsler eşliğinde detaylı olarak değinilen klasik eserlerde, “Onun şahsiyeti ile ilgili temel vurgu, ledünnî ilimlere olan vukûfiyeti, hakîkat ve mârifet ilimlerindeki benzersizliği ve silsilelerin kendisine erişmesinden dolayı serhalka olması ve tasavvufta pîr kabul edilmesidir”⁶⁵¹

3.2.5. Hz. Hasan

Hem sahabî, hem de ehl-i beytten olan Hz. Hasan, İslâm tarihinde barışçıl yönüyle öne çıkmış, Müslümanların selâmeti için halifeliği bırakmasından dolayı fedakâr bir şahsiyet olarak anılmıştır⁶⁵². Sûfiler nazarında ahlâk-ı hâmidıyla bezenmiş halleriyle çok sevilen “Cennet ehlinin gençlerinin ilki”⁶⁵³, “Mücteba” ve “Takî” lakaplarıyla

⁶⁴⁸ A.g.e., 1/157.

⁶⁴⁹ A.g.e., 1/157.

⁶⁵⁰ A.g.e., 1/635.

⁶⁵¹ Akkaya, “Tasavvuf Klasiklerinde Hz. Ali'nin Şahsiyeti”, 87.

⁶⁵² Münâvî, *el-Kevâkibü'd-dürriyye*, 1/164.

⁶⁵³ İbn Sa'd, *Tabakât*, 6/364.

anılan⁶⁵⁴ Resûlullah (s.a.v)’in reyhanı, şerefli, ahlâklı, latif sevdiğiidir.⁶⁵⁵ Fitneleri sevmeyen, sakin yapılı, vakarlı, yardımsever, cömert ve takvâ sâhibidir.⁶⁵⁶

Hız. Peygamber, doğduğunda ona verilen “Harb” ismini beğenmemiş, “Hasan” ismini koymuştur.⁶⁵⁷ “Güzel” anlamına gelen bu isim, “Cennet ehlinin isimlerindendir”⁶⁵⁸. O yüzden de Câhiliye devrinde bilinmeyen bu isimdir.⁶⁵⁹ Resulûllah, ona künye olarak da “Ebû Muhammed” adını vermiş, arkasından da kulağına ezan okumuştur. Münâvî, Hız. Peygamber’in Hız. Hasan’ın doğumunun yedinci gününde saçını tıraş ettirerek, ağırlığınca gümüş miktarı sadaka verdiğiinden bahsetmektedir.⁶⁶⁰ Hem fiziken hem ahlâken, Hız. Peygamber’e benzemesinin yanı sıra ilminin de tam vârisi olmuştur.⁶⁶¹ Hız. Hasan’ın peygambere olan benzerliğine özel anlam yüklenmiş, Hız. Peygamber’in âhirete intikâlinden sonra Hız. Hasan’a bakanlar, Resûlullah’a olan hasretlerini biraz olsun dindirmişlerdir.⁶⁶²

Hız. Peygamber’in, “Allah’ım! Ben bunu seviyorum, onu sen de sev!” duasına mazhar olmuştur.⁶⁶³ Hız. Hasan’la her zaman ilgilenmiş, namazlarda sırtına çıktığından dolayı, secdesini uzatmış, mübârek omzunda taşıdığıında “O ne güzel bir binicidir,” diyerek taltif etmiştir.⁶⁶⁴ Allah Resûlü’nün ona olan muhabbetini bildirmesi, Hız. Hasan’ın

⁶⁵⁴ Ethem Ruhî Fığlalı, “Hasan” *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 16/283.

⁶⁵⁵ Münâvî, *el-Kevâkibü’ d-dürriyye*, 1/162.

⁶⁵⁶ Münâvî, *el-Kevâkibü’ d-dürriyye*, 1/164.

⁶⁵⁷ A.g.e., 1/162.

⁶⁵⁸ İbn’i Sa’d, *Tabakât*, 6/358.

⁶⁵⁹ Bkz. A.g.e., 6/358; Münâvî, *el-Kevâkibü’ d-dürriyye*, 1/162.

⁶⁶⁰ Münâvî, *el-Kevâkibü’ d-dürriyye*, 1/162.

⁶⁶¹ A.g.e., 1/162.

⁶⁶² Bkz. Cemal Ağırman, “Hadîs Kaynaklarına Göre Hız. Hasan”, *Çeşitli Yönleriyle Hız. Hasan*, ed. Alim Yıldız, (Sivas, Asistan Yayıncılık, 2014), 60.

⁶⁶³ Münâvî, *el-Kevâkibü’ d-dürriyye*, 1/162. İbn Sa’d, *Tabakât*, 6/364

⁶⁶⁴ A.g.e., 1/162, 163.

mahbûbiyet makamında olduğunu göstermektedir. Hz. Peygamber'in minberde hutbe verirken, Hz. Hasan hakkında, "Bu benim oğlum seyyiddir. Ümit ediyorum ki Allah Teâlâ, bununla Müslümanlardan iki muazzam topluluğun arasını ıslâh edecektir"⁶⁶⁵, sözleri de onun barışçıl yönüne, "Seyyid" oluşuna, atacağı adımların Resûlullah tarafından tasdik gördüğüne işaret etmektedir. Hz. Peygamber'in "Seyyid" ifâdesini, Hz. Hasan haricinde kimse için kullanmadığı ifâde edilmektedir.⁶⁶⁶

Münâvî, babasının katlinden sonra, altı ay halîfe olarak vazife yapan Hz. Hasan'a, 40 bin kişinin biât ettiği bilgisini verir. Resûlullah'ın, "Benden sonra hilâfet otuz yıl sürer"⁶⁶⁷ hadîsi gerçekleşmiş, hilâfet Hz. Hasan ile mîadını doldurmuştur. Münâvî'ye göre, ümmetin selâmeti için, Muâviye ile halîfelik meselesinde anlaşmış, Müslümanlar arasında kan dökülmesine engel olmuştur. Bu anlaşmayla yanlış iş yaptığını söyleyip, tenkit edenlerin olduğunu ancak bu hususta onu kınayanlara aldırmayıp, babasının da tavsiyesi üzerine,⁶⁶⁸ fitnenin çıkmasına müsaade etmediğini ifade etmektedir.⁶⁶⁹ Üstün ferâseti ile haklarından vazgeçerek, yaptığı fedakârlığı, döneminde barış ve birliğin sağlanmasına vesile olduğu söylenmektedir.

İsfahânî'ye göre, Hz. Hasan'ın bulunduğu konumu ona çok yakışmaktadır. Hikmetli sözleri, bir güneş parlaklığında tenvir edicidir.⁶⁷⁰ "Tasavvuf, ifâdeleri aydınlatmak ve davranışları arındırmaktır" tarifini, ondaki hasletlere dayandırır.⁶⁷¹ Babası Hz. Ali ile, soru cevâp üzerine kurulu diyaloga yer vererek bilgeliğini ortaya koymaktadır.⁶⁷² İsfahânî, ehl-i suffice'den olan Hz. Hasan ve Abdullah b. Cafer'in, ashâb-ı suffice'nin

⁶⁶⁵ Münâvî, *el-Kevâkibü'd-dürriyye*, 1/163; İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-safve*, 350; Buhârî, "Sulh", 9.

⁶⁶⁶ Murat Kaya, *Hz. Hasan ve Hüseyin'den 111 Hayat Ölçüsü*, (İstanbul: Erkam Yayınları, 2015), 30.

⁶⁶⁷ Tirmizi, "Fitne", 48.

⁶⁶⁸ Bkz. el-Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb (Kalplerin Azığı)*, 3/525,526.

⁶⁶⁹ Münâvî, *el-Kevâkibü'd-dürriyye*, 1/165.

⁶⁷⁰ İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ (ar.)*, 2/35.

⁶⁷¹ A.g.e., 2/35.

⁶⁷² A.g.e., 2/35, 36.

diğer mensuplarıyla olan dostluklarına, onlarla olmaktan duydukları hazza değinir. Suffe ehli ile birlikte olmayı yüce bir makam olarak telakkî ettiklerinden dem vurur.⁶⁷³

Hücvîrî ise, “Mustafa’nın ciğerparesi, Murtaza’nın kalbinin reyhanı, Zehra’nın göz aydınlığı” betimlemeleriyle, annesi, babası ve dedesi tarafından çok sevildiğini anlatmaktadır. Nebevi eğitim ve terbiye altında yetişen Hz. Hasan için, tasavvufî yolda, “Mükemmel görüş ve ibârelerdeki inceliklerde tam bir hazzı ve nasibi var”⁶⁷⁴ diyerek aynı babası Hz. Ali gibi, Resûlullah’tan gelen bazı sırlara, bâtın ilmine sahip olduğuna işâret eder. Hz. Hasan’ın “Sırları muhafaza etmelisiniz, zira Allah Teâla zamîrlere ve gizli hallere vakıf bulunmaktadır,” sözünü ele alarak açıklar. Bu sözün hakikatini, “Kul, hak ile beraber olan sırları muhafaza etmekle yükümlüdür”, şeklinde değerlendirir.⁶⁷⁵ Bu, Allah’ın sırrını “emin” olanlara verdiğini göstermektedir.

Hasan Basrî hazretleri ile, Hz. Hasan’ın mektuplaşmasını yer veren Hücvîrî, son derece fâsih ve mükemmel bulduğu Hz. Hasan’ın mektubunu, mârifet ilmindeki üstünlüğünü kanıtlamak niyetiyle, tam metnini naklettiğini söylemektedir.⁶⁷⁶ Hasan Basri’nin ilimdeki yüksek mertebesine rağmen, Hz. Hasan’ a danıştığını vurgulaması, onun makamının ve mârifet bilgisinin yüceliğine delâlettir. Ondaki hilm ve yumuşaklığı, övgü ve yergide değişmeyen hal ve davranışlarını, muhakkık vasfına sahip olmasıyla ilişkilendirir. Bunu bedevi ile Hz. Hasan arasında geçen bir menkıbeyle anlatır.⁶⁷⁷

el-Mekkî de görünüş ve ahlakî açıdan Resûlullah’a benzerliğinden,⁶⁷⁸ tevâzu ve cömertliğinden⁶⁷⁹, üstün ahlâk ve fazîlet bakımından kâmil bir insan oluşundan

⁶⁷³ İsfahânî, *Hilyetü’l-evliyâ ve tabakâtü’l-asfiyâ* (ar.), 2/39.

⁶⁷⁴ Hücvîrî, *Keşfü’l-mahcub* (ar.), 99; Hücvîrî, *Hakikat Bilgisi Keşfu’l Mahcûb*, 137.

⁶⁷⁵ Hücvîrî, *Keşfü’l-mahcub* (ar.), 97.

⁶⁷⁶ A.g.e., 99.

⁶⁷⁷ Bkz. A.g.e., 100.

⁶⁷⁸ el-Mekkî, *Kûtü’l-kulûb*, 4/435; el-Mekkî, *Kûtu’l-kulûb fî muameleti’l-mahbub* (ar.), 3/1621.

⁶⁷⁹ A.g.e., 4/386; A.g.e., (ar.), 3/1592.

bahsetmektedir. Çok evlilik yapmasını da benzerliklerinden biri olarak sayar.⁶⁸⁰ Yaptığı her hayrı, Allah'ın rızasını kazanmak için yaptığı için, infak ettiği miktarları çok görmeyen, tam bir “ehl-i maruf” olarak nitelendirir.⁶⁸¹ Münâvî de, Gazzâlî de, Hz. Hasan'ın cömertlik vasfına değinir. Münâvî, Hz. Hasan'ın, hayır yapmayı seven kişiliği sebebiyle mallarını iki kez Allah için yoksullara verdiği, üç kez de Allah ile malını bölüştüğü, iki ayakkabısı varsa, birini infâk ettiği bilgisini verir.⁶⁸² Gazzâlî istemeden vermenin, yemek yedirmenin, bolca infâk etmenin, soru soranlara yumuşak davranmanın cömertlik olduğunu söyleyen Hz. Hasan'ın⁶⁸³ kibirden uzak,⁶⁸⁴ kendisinden yardım talep edenleri geri çevirmeyen yönünü ortaya koymaktadır.⁶⁸⁵

el-Mekkî, hayatın doğal seyrinde, insanın fitratının bir gereği olarak, dünyevî ilgi ve meşgalelerin, âhiret gerçeğini unutturacak, Allah'a kul olma şuûrunu kaybetmeye sebep olacak bir inhirafa yol açmaması gerektiği nasihatini, Hz. Peygamber-Hz. Hasan örneğiyle verir: Hz. Hasan'ın uzun elbisesinin içinde düşe kalka yürüdüğünü gören Hz. Peygamber hutbesine ara verip, minberden inmiş, onu kucağına almış ve şöyle demiştir: “Mallarınız ve evlatlarınız sizin için birer imtihan vesilesidir”⁶⁸⁶. el-Mekkî, verilen nimetlere genişlik halinde, gaflete düşmemek niyetiyle sabredenlerin, bu nimetlerin hakkını verenlerin, sabır ve şükür ehli olarak cennete gireceği müjdesi verir.⁶⁸⁷

İbn Arabî'ye göre, Muhammedî makama, Hz. Muhammed, Hz. İbrahim, Hz. İsmail ve Hz. İshak vasıl olmuştur. Bu makamın imâmları, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'dir.

⁶⁸⁰ A.g.e., 4/435; A.g.e., (ar.), 3/1621.

⁶⁸¹ el-Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb (Kalplerin Azığı)*, 4/536.

⁶⁸² A.g.e., 1/164.

⁶⁸³ Bkz. Gazzâlî, *İhyâ-u ulûmi'd-dîn (ar.)*, 6/163.

⁶⁸⁴ İmâm Gazâlî, *İhyâu Ulûmi'd-dîn*, 4/158, 3/43.

⁶⁸⁵ Bkz. A.g.e., 6/129.

⁶⁸⁶ A.g.e., 2/254; Tirmizi, “Menâkıb”, 31.

⁶⁸⁷ A.g.e., 2/255; Âl-i İmrân Suresi, 3/134.

Derecelerine göre diğer velilerin ve nebilerinde bu makamdan nasipleri vardır.⁶⁸⁸ Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin, hem hilâfetin ve velâyetin vârisi olduğu için, bu makamın gerektirdiği haller ve ameller onlarda tebellür etmiştir. Bu makam ilahî sünnetin gereği, emnlik ve temkinlik makamıdır.⁶⁸⁹

Hz. Peygamber'in nesebinden gelmesi, neslini devam ettirmesi, ona duyulan muhabbetin, Resullullah'a muhabbet olarak değerlendirilmesi, her hali ayrı bir emsâl teşkil eden Hz. Hasan'ın, sûfiler nezdinde müstesna bir yeri bulunmaktadır.

3.2.6. Hz. Hüseyin

Hz. Peygamber'in duasına mazhar olan, çok sevdiği torunu Hz. Hüseyin, üstün faziletleriyle, Müslümanların dinî ve siyâsî tarihinde akıllara kazınmış, şehit edilişiyile de Müslümanların kalplerinde derin yaralar açmıştır. Kerbela olayı ve Hz. Hüseyin'in şehit edilişini anlatan müstakil eserler yazılmış, bu olay özellikle İslâm edebiyatını ve tasavvuf kültürünü etkilemiştir.

Tasavvuf ilminde, Allah aşkıyla yaşayan ve Allah aşkıyla şehâdete koşan Hz. Hüseyin, şehâdetin hazzını sûfilere öğretmiştir. Sûfilerin nezdinde, şâhid olmanın bedeli sayılan şehitlik, İslâm nimetini ve sancağını gelecek nesillere taşıma gayretinde olup, bu uğurda kendini fedâ etmekten çekinmeyen nesillerin nişânesi olmuştur. Münâvî, Hz. Peygamber'in iki mübârek torunundan biri olan Hz. Hüseyin'in küçük yaştan itibaren cesâretli, gözü pek, yiğit bir kişiliğe sahip olduğunu söylemektedir.⁶⁹⁰ Müellif, "Hüseyin bendendir, bende Hüseyin'denim; Hüseyin'i seveni Allah sevsin, Hüseyin torunlarımdan biridir"⁶⁹¹ hadîsi ile Resûlullah'ın ona olan düşkünlüğünü, Kerbela'ya uzanan tarihî geçmişini, Hicri altmış bir yılı aşûre gününe denk gelen şehâdetini rivâyetlerle aktarmaktadır.⁶⁹² Hz. Hüseyin'in şehit olduğu gün, doğa olaylarının dahi bu duruma üzüldüğünü şu betimlemeyle ifade eder: "Öldürüldüğünde güneş bir

⁶⁸⁸ A.g.e., 10/13; İbnü'l-Arabî, *el-Fütûhâtu'l-Mekkiyye* (ar.), 4/300.

⁶⁸⁹ A.g.e., 10/14; A.g.e., (ar.), 4/301.

⁶⁹⁰ Münâvî, *el-Kevâkibü'd-dürriyye*, 1/168

⁶⁹¹ A.g.e., 1/167.

⁶⁹² A.g.e., 1/171.

anlığına tutuldu ve gündüzün ortasında yıldızlar görüldü. Gökyüzünün ufukları altı ay boyunca kan gibi kızıla büründü. Dünyâ yedi gün boyunca askıda gibi kaldı. Güneş kızıla boyanmış bir yılan gibi görünüyor, yıldızlar birbirine vuruyordu.”⁶⁹³ Kabrinin nerede olduğuna dair ortaya konan görüşlere, keşf ve kerâmet sâhibi âlimlerinin beyânlarına da yer vererek, hikmetli bazı sözlerini aktarır.⁶⁹⁴

Hücvîrî, canını Allah yolunda fedâ eden, Kerbelâ şehidi olarak andığı “Hz. Hüseyin’in, muhakkık velilerden olduğunu bildirir. “Döneminin efendisi, dünyâ ve âhiret kaygısı taşımayan sadece Hakka yönelerek ona tâbi olan” bir şahsiyet olarak nitelendirmektedir.⁶⁹⁵ O’na, “Belâ ehlinin kıblesi” denmesi, Allah aşıklarının katlanabildiği, imtihan vesilesi belâlar karşısında, imânını kalkan yapanların önderi olduğundandır.⁶⁹⁶ Hz. Peygamber’in ona olan düşkünlüğünü, muhabbet ve sevgisinin yanı sıra Hz. Hüseyin’in dünyâ rahatını tepen, başkalarının derdiyle dertlenerek, onların sıkıntılarını gideren hallerini, Hikâyat’tan bir menkıbe ile anlatır.⁶⁹⁷ Tasavvuf ehli, onun kemâl sâhibi olduğu konusunda ittifak halindedir.⁶⁹⁸

el-Mekkî’ye göre, davetlere katılma konusunda kibir göstermeyen, yoksulların sofrasında oturmayı seven⁶⁹⁹, tevâzu sâhibidir. O, terebbüh ve huşû ile namaz kılanlardandı: Allah’a karşı duyduğu haşyet, muhabbet ve murakâbe hali içindeki halinin şiddetinden, abdest aldığı zaman yüzünün rengi değişime uğrar, vücudunu bir titreme sarardı. Bu halinin nedenini soranlara, “Kimin huzuruna çıkacağımı, kimin huzurunda duracağımı ve kime hitap edeceğimi bilmiyor musunuz?”⁷⁰⁰ derdi. Namaz

⁶⁹³ A.g.e., 1/171.

⁶⁹⁴ A.g.e., 1/172.

⁶⁹⁵ Hücvîrî, *Keşfü’l-mahcub* (ar.), 101.

⁶⁹⁶ Bkz. A.g.e., 101.

⁶⁹⁷ Bkz. Hücvîrî, *Hakikat Bilgisi Keşfu’l Mahcûb*, 140.

⁶⁹⁸ Hücvîrî, *Hakikat Bilgisi Keşfu’l Mahcûb*, 139.

⁶⁹⁹ el-Mekkî, *Kûtü’l-Kulûb* (Kalplerin Azığı), 4/184; el-Mekkî, *Kûtü’l-Kulûb fî Muamelati’l-Mahbub* (ar.), 3/1453.

⁷⁰⁰ el-Mekkî, *Kûtü’l-Kulûb* (Kalplerin Azığı), 3/427.

kılacağı, zaman kimin huzurunda olduğunun bilincinde, renkten renge giren Hz. Hüseyin'in, yüce Allah'a ihlâsla boyun eğenlerin, huşû ehlinin haline emsal teşkil eder.⁷⁰¹

3.2.7. Selmân el-Fârisî

Zâhid yönüyle sahâbe-i kirâm'ın önde gelenlerinden ve en meşhûrlarındandır. Resûlullah'ın, “Bizden ve ehl-i beytimizden”⁷⁰² iltifâtına mazhar olmuş, bu mensûbiyeti ona Selmân-ı Muhammedî, denmesini sağlamıştır.⁷⁰³ İbâdet, ilim ve hikmeti ile yücelmiş, tarîkat silsilerinde yer almış, zâhidliği ile de tasavvuf ehli tarafından örnek alınmıştır. “Ashâb-ı suffe'dan oluşu, onun tasavvuf ehline benimsenme sebeplerinden birisi olmuştur”⁷⁰⁴. Münâvî, hakîkate ulaşma yolculuğunun maksadına erişen bir sahâbî olarak gördüğü Selmân-ı Fârisî (ö.36/656) için şu ifâdeleri kullanmaktadır:

Eriştiği hakîkatin, ona sağladığı güç ve imânla, İslâm'ın oğlu⁷⁰⁵, hep hayırda yarışan, din yolunda yorulmak bilmeyen emekçisi, nebevi dâvânın bekçisi, hâkim, ilmi yüce âlim, Resûlullah'ın yoldaşı, cennetin özlediklerindendir.⁷⁰⁶ Aslen İsfahanlıdır, köle iken Resûlullah özgürlük bedelini ödeyip, âzat etmiştir. Büyük zâhitlerdendir, sürekli zikir ibâdet ve tefekkür halindedir. Sahip olduğu bağ ve üstün ahlâk nedeniyle, fakirlikte ve zor günlerde sebât etmiştir.⁷⁰⁷ Vasıflarından yola çıkarak “Tasavvuf bağlılığa riâyet uğruna endişelere katlanmaktır” tanımını yapmaktadır.⁷⁰⁸ El emeğiyle

⁷⁰¹ A.g.e., 3/429.

⁷⁰² İbn'i Sa'd, *Tabakât*, 4/94.

⁷⁰³ Bkz. Abdülkadir Yılmaz, *Selmân el-Fârisî'nin Hayatı, İslam Tarihindeki Yeri ve Tesirler* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009), 3.

⁷⁰⁴ A.g.e., 94.

⁷⁰⁵ Selmân İbn'ül-İslâm. Mensubiyetini soranlara: “Ben Selmân bin İslâm'ım demiştir. İbnü'l Hacer, *İsâbe*, 1/748.

⁷⁰⁶ Münâvî, *el-Kevâkibü'd-dürriyye*, 1/176.

⁷⁰⁷ A.g.e., 1/176.

⁷⁰⁸ A.g.e., 1/176.

çalışıp kazandığıyla, et ve balık satın alarak, cüzâmlılarla beraber yemek yemesi,⁷⁰⁹ emir olduğu dönemde, hizmetçisine, ikinci bir işi yüklememek maksadıyla hamurunu kendisinin yoğurması⁷¹⁰, onun tevâzu sahibi oluşunun göstergesidir. Münâvî, Selmân ı-Fârisî'nin, daha çok ilim ve zühd yönünü vurgulayarak, kerâmetleri ve bazı hikmetli sözlerini aktarmaktadır.⁷¹¹

Ehl-i Suffe'nin imâmıların sayarken, Hz. Selmân'ı da zikreden Hücvîrî, onu "Allah'ın dostu", Resûlullah'a olan yakınlığından dolayı, "Peygamber'in hallerinin mahremi" olarak bahseder.⁷¹² İsfahânî ise "Sâhibü'l-kitâbeyn" yani önceki ve sonrakilerin ilmini öğrenmiş, tükenmez bir deryâ, olarak nitelendirmektedir.⁷¹³ O'na göre, Hz. Ali bu konudaki fazîletine şahitlik etmiştir.⁷¹⁴

İsfahânî'ye göre ise, Farslıların önde gelenlerinden,⁷¹⁵ yıllarca hakîkati arayıp bulma uğruna, yerini yurdunu terk eden, gurbetliğe, çile ve meşakkâtlere muhatap olup, sonunda amacına ulaşan, imân lezzeti tadanlardandır. Nebvî mektebin feyzinden nasiplenmiş, öğrendiği hakikatleri içselleştirip, ruhuna nakşetmesiyle hikmet sâhibi olan, âlim bir âbid olarak tasavvur etmektedir. Bir parçasını yatak niyetine kullandığı, bir parçasını da üzerine elbise olarak giydiği aba ile hutbe okuyan, maaşının tamamını infâk eden zâhid bir sahâbi olduğunu söyler.⁷¹⁶ Nefsine sahip, sabırlı biri olan Selmân el-Fârisî'nin, nefsin meşrû isteklerine hâkim olmanın yollarını öğreten şu sözlerine yer verir: "Nefs rızkını elde ettiği zaman kendini güvende hisseder, ibâdet için vakti olur,

⁷⁰⁹ A.g.e., 1/177; Bkz. İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ* (ar.), 1/200; İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-Safve*, 1/206; İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-safve*, 245.

⁷¹⁰ Bkz. Münâvî, *el-Kevâkibü'd-dürriyye*, 1/177; İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-safve*, 244.

⁷¹¹ Münâvî, *el-Kevâkibü'd-dürriyye* 1/178; İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-safve*, 243-249.

⁷¹² Hücvîrî, *Keşfü'l-mahcub* (ar.), 108.

⁷¹³ İsfahânî, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 1/182, 183; İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-safve*, 247.

⁷¹⁴ A.g.e., 1/183; el-Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb* (Kalplerin Azığı), 3/281.

⁷¹⁵ İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ*, (ar.), 1/185.

⁷¹⁶ A.g.e., 1/197, 198.

şeytan ondan ümidini keser vesvese veremez.”⁷¹⁷ Selmân-ı Farisî üzerinden bedenimizin ihtiyaçlarının ihmal edilmemesi, helâl kılınan herşeyin lüzumunca kullanılması gerekliliğini ifade etmektedir.

Hız. Peygamber, ilim ve zühd’de aynı özelliklere sahip olmalarından dolayı, Ebû’d Derdâ ile Hız. Selmân’ı kardeş yapmıştır.⁷¹⁸ İkisinin zaman zaman mektuplaştıkları bilinmektedir. Hız. Selmân’ın, Ebû’d Derdâ’ya, (ö. 32/652) insanlar arasında isâbetli ve doğru fetvâ vermenin önemine binâen uyarı niteliğinde ki yazmış olduğu mektuba yer veren el-Mekkî, sahabîler arasındaki kardeşliğin mânevî boyutuna, bakî olan hayata yönelik, bir din kardeşliğı kurduklarını göstermektedir.⁷¹⁹ Birbirlerinin eksik ve hatalarını nasîhat yoluyla düzelterek, bir yandan kendilerini yetiştirip eğitmişler, bir yandan da gelecek nesillere rehber olmuşlardır. Gazzâlî’ye göre, yine Ebû’d Derdâ’ya yazdığı mektupta, “Kardeşim, şükrünü edâ edemeyeceğın geçici şeylerin peşinde koşma” demesi, serveti ve dünyâyı zemmetmesi, fakr ve zühd halinin belirtisidir.⁷²⁰

el-Mekkî, onun âbid yönüne değinir. Dünyâ ve âhiret arasındaki ilişkinin dengesini koruyan bir yapıda oluşunu, Ebû’d Derdâ ile olan diyalogu üzerinden verir.⁷²¹ Ebû’d- Derdâ, ibâdete düşkünlüğü ile hanımını ihmâl etmekteydi. Selmân-ı Fârisî onu bu konuda ikâz etmiş, dinin böyle bir uygulamaya izin vermediğini söyleyerek, bu davranışını düzeltmesini istemiştir: “Senin üzerinde nefsinin hakkı var, ailenin hakkı var, Rabbinin hakkı var, misafirin hakkı var. İşte böylece her hak sâhibine hakkını vermelisin.”

Gazzâlî onun hakkında, kalbini Allah ile meşgul etmesinin, kınayanın kınamalarını ve kötü sözlerini işitmesine engel olduğunu, bu sebeple bu tarz eylemlerden etkilendiğini söyler.⁷²² Kibirden uzak, mütevâzi ve mahviyet halini şu sözleriyle

⁷¹⁷ A.g.e., 1/207.

⁷¹⁸ el-Mekkî, *Kûtü’l-Kulûb (Kalplerin Azığı)*, 4/397, 2/75; el-Mekkî, *Kûtü’l-kulûb fi muameleti’l-mahbub (ar.)*, 3/1600.

⁷¹⁹ Bkz. el-Mekkî, *Kûtü’l-Kulûb (Kalplerin Azığı)*, 2/75.

⁷²⁰ Bkz. İmâm Gazâlî, *İhyâu Ulûmi’d-dîn*, 6/91.

⁷²¹ el-Mekkî, *Kûtü’l-Kulûb (Kalplerin Azığı)*, 1/141.

⁷²² İmâm Gazâlî, *İhyâu Ulûmi’d-dîn*, 5/477.

delillendirir:⁷²³ “Benim övünülecek bir tarafım yok. Çünkü nutfeden yaratıldım. Sonunda da kokuşmuş bir leşe hâline geleceğim. Sonra da kıyâmet günü terazi başına gideceğim. Sevâbım iyi gelirse iyi insanım, günâhım ağır gelirse kötü insanım.” Gazzâlî’ye göre, Selmân el-Fârisî’ye niçin yeni elbise giymediği sorduklarında, köle olduğunun hatırlatmasını yaparak, ancak hür olduğunda giyebileceğini söylemesinden kastının, âhiretteki azaptan hür olmak düşüncesidir.⁷²⁴ “Şeksiz ve şüphesiz onların topuna va’d olunan yer cehennemdir”⁷²⁵ âyeti gelince, Hz. Selmân’ın rehbet⁷²⁶ halini de anlatır: Dağlara çıkmış, üç gün boyunca orada kalmış, kimse onu yatıştıramamıştır.

İbn Arabî ise, eserinde Hz. “Selmân’ı ehl-i beyt’e katan sırrın bilinmesi” adında bir başlık ve bölüm açarak anlatmıştır:⁷²⁷ “Kavmin kölesi onlardandır”, “Kur’ân ehli, Allah’ın ehli ve seçkinleridir”, “Selman bizdendir, ailemizdendir” hadîslerine dayanarak, Selmân el-Fârisî’nin ehl-i beyt mensubu olduğunu söyler.⁷²⁸ Resûlullah’ın aile fertleri gibi, Allah ve Resûlünün buyruklarına boyun eğip, yasaklarından kaçınanlar, her türlü kirden temizlenip, mükâfata nâil olurlar. Bu, *Ahzâb* sûresi otuz üçüncü âyette “Ey ehl-i beyt! Allah sizden sadece pisliği gidermek ve sizi tertemiz yapmak ister” şeklinde ifâde edilir.⁷²⁹ “Selmân el Fârisî’nin temizliği, Allah tarafından korunmuşluğu ve mâsûmiyeti, Hz. Peygamber’in tanıklığı ile sabittir. Allah’da âyeti ile onların temizlendiği ve kendilerinden kirin giderildiğine tanıklık etmiştir”⁷³⁰ Fetih sûresinde “Allah senin gelmiş geçmiş bağışlasın” âyetine dayanarak, Allah’ın, ehl-i beyti, her türlü gûnahtan arınmış olan Hz. Peygamber’e hissedâr kıldığı şekilde yorumlar. Hz. Peygamber’in bağışlandığı gibi, ehl-i beyt de bağışlanmıştır. Hz. Ali ve Hz. Selmân’a ulaşan inâyetin sonra gelenlere de erişeceğine dair ümidi vardır. Şerefi

⁷²³ A.g.e., 6/363.

⁷²⁴ A.g.e., 6/404; Serrâc, *el-Lüma’* (ar.), 185.

⁷²⁵ Hicr, 15/45.

⁷²⁶ İmâm Gazâlî, *İhyâu Ulûmi ’d-dîn*, 7/458; Serrâc, *el-Lüma’* (ar.), 185.

⁷²⁷ İbn Arabî, *Fütûhât-ı Mekkîyye*, 2/111; İbnü’l Arabî, *el- Fütûhâtü ’l-Mekkiyye* (ar.), 1/297.

⁷²⁸ A.g.e., 2/113, 114; Ag.e., (ar.), 1/297.

⁷²⁹ İbn Arabî, *Fütûhât-ı Mekkîyye*, 2/112.

⁷³⁰ A.g.e., 2/112.

yüksek olarak tanımladığı, Selmân'ın, Kur'ân da bahsedilen mutlu kullardan olduğunu açıklar.⁷³¹ O, ehl-i beytin kıymetine, saygınlığına, mirâşçı olmuştur. İbn Arabî, Hz. Selmân'ın Allah'ın kulları üzerindeki haklarını en iyi özümseyen ve bu hakları en kavî şekilde yerine getirenlerden olduğunu söylemektedir.⁷³²

Asabiyet kuramına göre, esir kölelikte âzat edilince, azât eden sâhibine intisâp ederse, böyle bir âdiyet akrabalık sayılarak, sahiplerinin soylarından olanlar gibi kabul edilirler. Esirlikten azad olan kişinin artık eski nesebi hükümsüzdür.⁷³³ İbn Arabî'de “Bir kavmin kölesi, onlardandır” hadîsinden yola çıkarak, Selmân'ın ehli beyt'ten olmasını sırrını, Hz. Peygamberin âzatlığı olmasına bağlar.⁷³⁴ İmâm-ı Rabbânî ise, Allah'ın sevdiği, Hz. Peygamber'in de sevmesini istediği dört kişiden birinin Hz. Selmân'ın olduğunu bildiren hadîsle⁷³⁵, Resûlullah'ın Hz. Selmân'a olan muhabbetini delillendirir.⁷³⁶

Üstün vasıflarla donanmış, Peygamberimiz'in ehl-i beytten sayıp değer verdiği, sülûk'ta yer alan, ifrât ve tefritten uzak yaşantısıyla ibâdet, ilim ve hikmeti ile yücelmiş bu sahâbe, klasiklerde zühd ve takvasıyla örneklik abidesi olarak sunulmaktadır.

3.2.8. Ebû Zer el-Ğifari

Genel olarak sahâbenin telakkî ve eğilimleri, dünyeviliğe karşı mesafeli, zühd ve takvâ hâlini tercih etmek yönünde olmuştur. Dünyâ hayatının, âhîret mutluluğunu elde etmenin geçiş yolu olduğunun idrâkinde, her an ve bu minvâlde yaşamaya gayret göstermişlerdir. Bazı sahabîler bu konuda daha ön plana çıkmış, sûfîler, zâhidane hayatlarını örnek alıp, örnek göstermişlerdir. Ebû Zer (r.a.) de bu sahabîlerdendir. Bu

⁷³¹ A.g.e., 2/114.

⁷³² Bkz. A.g.e., 2/114; 1/297.

⁷³³ Bkz. Yavuz Köktaş, Hadîsleri Anlamda Sosyolojiden Yararlanma İmkânı Sünnet Sosyolojisi, ed. Mustafa Tekin, Ankara Eski Yeni Yayınları, 2013,155.

⁷³⁴ İbn Arabî, *Fütûhât-ı Mekkîyye*, 2/115; İbnü'l-Arabî, *el-Fütûhâtü'l- Mekkîyye (ar.)*,1/299.

⁷³⁵ Tirmizi, “Sünen”, 6/83.

⁷³⁶ İmâm-ı Rabbânî, *Mektubâtü 'ş-şerife (ar.)*, 2/56.

ümmetin mesihi”⁷³⁷, zühd denilince ilk akla gelen isimdir. Münâvî’nin ve İsfahânî “ilâhî istihdâm’a” zühd yönüyle memur olan, Ebû Zer el-Ğifari hakkındaki tasavvuru şöyledir:

Câhiliyye döneminde puta tapmayan, imân edenlerin dördüncüsü, henüz âyet inmemiş iken falcılığı reddeden, ibâdet ehli, müttakî, yöneticilerin nüfuzları ve baskılarına aldırmayan korkusuz bir yiğittir.⁷³⁸ “Resûlullah’ı İslâm’ın selâmıyla selamlayan ilk kimsedir.”⁷³⁹ “Bekâ ve fenâ ilmi hakkında da konuşan ilk kişidir.”⁷⁴⁰ Resûlullah’tan İslâm’ı öğrenen, risâlet dâvâsının hizmetkârı, sohbet halkasında yer alan, en mahremine kadar peygambere soru sormaya, duyduklarını nakletmeye ve uygulamaya çok istekli olan⁷⁴¹ bir kimsedir. Münâvî’ye göre, ahde vefâlıydı, dünyâyâ meyletmeyip, kalbini meşgul edecek, Allah’tan başka ne varsa uzaklaştır, kendisini ilgilendirmeyen şeyleri terk ederdi. Şiddetli fakirliğe sabreder, sadeliği tercih ederdi.⁷⁴² Müttefekkir.⁷⁴³ Ahirette çetin bir hesabın mâruz kalınacağından dolayı, ihtiyacından fazla servetin mülkiyette tutulmasına karşıydı, bunun ihtiyaç sâhibi olanlara vermesi gerektiği görüşünde idi.⁷⁴⁴ Kazanılan iki dirhem paranın birini helâl geçime, diğerini ahiret için sadaka verilmesi tavsiyesinde bulunurdu.⁷⁴⁵ Haşyet sâhibiydi. Âhiret hesabının zorluğu ve korkusu karşısında, bir ağaç olarak yaratılmayı arzu ederdi.⁷⁴⁶

⁷³⁷ İbn Sa’d, *Tabakât*, 4/258; Tirmizi, “Menâkıb”, 35.

⁷³⁸ Münâvî, *el-Kevâkibü’-dürriyye*, 1/153; İsfahânî, *Hilyetü’l-evliyâ ve tabakâtü’l-asfiyâ (ar.)*, 1/156.

⁷³⁹ A.g.e., 1/153; A.g.e., (ar.), 1/156.

⁷⁴⁰ A.g.e., 1/153; A.g.e., (ar.), 1/156.

⁷⁴¹ A.g.e., 1/154; A.g.e., (ar.), 1/169.

⁷⁴² A.g.e., 1/153; Bkz. A.g.e., (ar.), 163.

⁷⁴³ İsfahânî, *Hilyetü’l-evliyâ ve tabakâtü’l-asfiyâ (ar.)*, 1/199.

⁷⁴⁴ A.g.e., 1/199.

⁷⁴⁵ A.g.e., 1/199.

⁷⁴⁶ A.g.e., 1/199.

“Harap olmak için imar ediyorsunuz, fâni olana hırs duyuyorsunuz, bâki olanı terk ediyorsunuz, dikkat etmez misiniz, ölüm ve fakr tuzak kurmaktadır”⁷⁴⁷ sözleri, dünyâ hayatına dâir bakış açısını ve kıstaslarını açıklamaktadır.

3.2.9. Abdullah b. Ömer b. Hattab

Abdullah b. Ömer, muhâddisliği ve fâkihliği ile meşhûrdur.⁷⁴⁸ Babası, halîfe Hz. Ömer, annesi ise zühd ve takvâsıyla bilinen Osmân b. Maz’un’un kız kardeşi Zeynep’tir. Ablası Hz. Hafsa, Resûlullah’ın hanımlarındandır.⁷⁴⁹ Bundan dolayı Hz. Peygamber’in birçok hâllerine muttali olmuş, babasının ahlâkı da ona sirâyet etmiştir. el-Mekkî, Abdullah b. Ömer’i takvâ ehli büyüklerden sayar⁷⁵⁰, fazîlet bakımından, tıpkı babasının hâli üzerine olduğuna atıfta bulunur: Hz. Ömer akşam namazını bir miktar geciktirdiğinden dolayı, bir köle âzat etmiş, oğlu da akşam namazını geciktirince iki köle âzat etmiştir.⁷⁵¹ Hz. Osmân’ın şehid edilmesinden sonra halîfe olması istenmiş, fakat o bu tekliflere uzak durmuştur.⁷⁵² Buna işâreten Münâvî, rağbetinin hep Rabbine olduğunu, makam, mevki yöneticilikten uzak durduğunu söylemektedir.⁷⁵³ Münâvî’ye göre, Allah Resûlü’ne ittibâsı ile meşhur,⁷⁵⁴ çok istiğfar eden, taabbud ehliydi. Makam ve mertebelere aldırış etmezdi. Mescitlerin, ilim halkalarının gediklisi, Rasûl-i Ekrem’in sözlerini, fiillerini, takip eden iyi bir gözlemcisiydi.⁷⁵⁵ Fakirlerle, yetimlerle, hatta cüzzamlı kimselerle yemek yemesini, isteyen geri çevirmemesini, tevâzu ehli oluşunun alâmeti olarak görür. Sahip olduklarında, çok sevip hoşlandığı şeyi, hemen Allah için tasadduk ettiğini söyler.

⁷⁴⁷ Münâvî, *el-Kevâkibü’-d-dürriyye*, 1/153.

⁷⁴⁸ İbn Sa’d, *Tabakât*, 4/163.

⁷⁴⁹ A.g.e., 4/163.

⁷⁵⁰ el-Mekkî, *Kûtü’l-kulûb*, 3/507.

⁷⁵¹ İsfahânî, *Hilyetü’l-evliyâ ve tabakâtü’l-asfiyâ*, 1/309.

⁷⁵² A.g.e., 1/319.

⁷⁵³ Münâvî, *el-Kevâkibü’-d-dürriyye*, 1/181.

⁷⁵⁴ Münâvî, *el-Kevâkibü’-d-dürriyye*, 1/181.

⁷⁵⁵ A.g.e., 1/181; İbnü’l-Cevzî, *Sıfatü’s-safve*, 357.

Öyle ki, “*Sevdiklerinizden infâk etmedikçe iyiliğe erişemezsiniz*” âyeti nâzil olunca ilk işi, çok sevdiği câriyesini âzat etmek olmuştur.⁷⁵⁶ İbn Arabî’ye göre, bu âyetin emri gereğince, en çok tatlı sevdiği için, tatlı alıp, sadaka olarak vermiştir. Bu misâlde İbn Arabî, kul nefsinin Allah yolunda infâk ederse, karşılığının cennet olacağını ifâde elde eder.⁷⁵⁷

Münâvî, Cabir r.a’ın, “Dünyaya meyletmeyen ya da dünyanın kendisine meyletmediği İbn-i Ömer’den başka kimseyi görmedim” sözüyle, zâhitlik yönüyle döneminin simgesi haline geldiğini anlatmaktadır. Köle âzad etmeyi, hayır işlemeyi, infâk etmeyi⁷⁵⁸ çok seven Abdullah b. Ömer’in, yaptığı her işi Allah rızasını gözeterek yaptığına dair şu örneği verir: Namazını güzel kılan bir köle gördüğünde onu hemen âzad ederdi. Kölelerden bu amaçla, sırf gösteriş için namazı güzel kılanlar olurdu, o buna göz yumar, Allah için kanmaya râzı olduğunu belirtirdi.⁷⁵⁹ Kaba, sert kumaştan elbise giymeyi tercih ettiğini söyleyen Münâvî, yumuşak kumaştan kıyafetler giymesi teklif edildiğinde, kibirlenmekten, dolayısıyla da Allah’ın hoşnutluğunu kazanamama korkusundan reddettiğinden bahsetmektedir.⁷⁶⁰ Abdullah b. Ömer, “Dünyâ’yı kâfirin cennet yurdu, mü’minin zindânı olarak değerlendirmiş, dünyâdan imânla göçeni, zindândan çıkan kişi gibi görmüştür.⁷⁶¹ Müslüman olduktan sonra doyasıya yemek yememiş⁷⁶², Resûllullah’ın vefatından sonra da dünyâ malı edinmemiştir.⁷⁶³

İsfahânî, Hz. Ömer’in oğlu, Abdullah b. Ömer’i, bulunduğu makama rağmen, zâhidane yaşayışı terk etmeyen, dünyâyı sırt çeviren, tövbe istiğfara, gece namazına

⁷⁵⁶ A.g.e., 1/181; İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-safve*, 257; Âl-i İmrân, 92.

⁷⁵⁷ İbn Arâbî, *Fütûhât-ı Mekkîyye*, 4/386.

⁷⁵⁸ Münâvî, *el-Kevâkibü'd-dürriyye*, 1/182; İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-safve*, 258-261.

⁷⁵⁹ Bkz. Münâvî, *el-Kevâkibü'd-dürriyye*, 1/182.

⁷⁶⁰ A.g.e., 1/182.

⁷⁶¹ A.g.e., 1/182.

⁷⁶² Bkz. A.g.e., 182. İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ (ar.)*, 1/295.

⁷⁶³ Bkz. İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ (ar.)*, 1/303.

devam eden,⁷⁶⁴ibâdet aşığı olarak tanımlar. Nübüvvet ocağında yetişmesinden dolayı, Hz. Peygamber'in izinden ayrılmayan⁷⁶⁵, onun hayat tarzını tatbik etmede titizlenen, mescitlerin müdâvimi olduğunu söyler.⁷⁶⁶ İsfahânî'ye göre, ömrünü, Hz. Peygamber gibi yaşamaya vakfetmiş olan Abdullah b. Ömer, Resûlullah gibi, Kur'ân'ı okurken ve dinlerken hüzünlenir, çokça ağlardı.⁷⁶⁷Namazını edâ ederken, cehennem âyetleri gelince durur, Allah'tan mağfiret ve cehennemden kurtuluş isterdi.⁷⁶⁸Allah korkusundan dolayı gözyaşı dökmenin, binlerce altın infâk etmekten daha sevimli olduğu sözlerine yer veren Gazzâlî, aslında haşyetle dökülen gözyaşlarının, Allah'ın âzabına karşı bir perde olabileceğine dikkat çekmektedir.

İsfahânî, gecelerini ibâdetle ihyâ eden, nâfile namazları da ihmâl etmeyen Abdullah b. Ömer'in dünyevilikten uzak durmadaki başarısı⁷⁶⁹, Resûlullah sünnetine sıkı sıkıya bağlı olmasından dolayı, "Tasavvuf, vazgeçmekten korkmak ve ulviyete rağbet etmektir"⁷⁷⁰ tanımını yapmaktadır.

el-Mekkî, Resûlullah'ın yaptığı her işin sebep ve hikmetini aramaksızın ona ittibâ etmesine dair şu örneği verir: Abdullah b. Ömer oğluna, Resûlullah'ın "kadınları, mescidlere gitmekten alıkoymayın", dediğini söyler. Buna karşı çıkan oğlunun, kadınları mescitlere gitmekten menedeceğini söylemesi üzerine, "Ben, Resûlullah kadınlara mâni olmayın, dedi diyorum, sen ise onlara mâni olacaksınız diyorsun."⁷⁷¹

⁷⁶⁴Bkz.İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ*,1/336; İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-safve* (ar.), 1/220; İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-safve*, 261; Buhârî, "Fezâ'ilü aşhâbi'n-Nebi", 19.

⁷⁶⁵Bkz.İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ* (ar.),1/292. Resûl-i Ekrem'in vefatından sonra ona olan sevgisinden dolayı namaz kıldığı yerlerde namaz kılar, yürüdüğü yollarda yürür, gölgelendiği ağaçların altında otururdu.

⁷⁶⁶ A.g.e., 1/292.

⁷⁶⁷ Münâvî, *el-Kevâkibü'd-dürriyye*, 1/182;

⁷⁶⁸ İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ* (ar.),1/305. İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-safve*, 261.

⁷⁶⁹ A.g.e, (ar.), 1/287; İsfahânî, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 1/318.

⁷⁷⁰ A.g.e., (ar.),1/284; A.g.e.,1/314; el-Mekkî, *Kûtu'l-Kulûb fî Muamelati'l-Mahbub* (ar.),1635.

⁷⁷¹el-Mekkî, *Kûtu'l-Kulûb* 4/462; el-Mekkî, *Kûtu'l-kulûb fî muamelati'l-mahbub* (ar.),3/1635.

sözlerini sarf eder. Kurban bayramında kurban kesmenin hükmünü öğrenmek amacıyla soru soran zata, “Resûlullah kurban kesti, Müslümanlar da kesti” diyerek hükmüne bakılmaksızın, Resûlullah’ın yapmış olduğu bir eylem olduğundan yapılması gerekliliğini ifâde etmiştir.⁷⁷²

Hücvîrî ise, en çok hadîs rivâyet edenlerden olup, Resûlullah’ın sözlerinin, Müslümanlara intikâl ettirmesindeki rolüne⁷⁷³ atıfta bulunur. Abdullah b. Ömer’in, bir topluluğun yolunu kesen aslana seslenerek, yoldan çekilmesini söylemesi üzerine, arslanın sessizce o mahâli terk etmesini, kerâmet ehlinin hâli olarak yorumlar.⁷⁷⁴ Hevâ ve hevese karşı durmanın, nefsi alt etmenin, en büyük gazâ olduğu söylemine yer verir.⁷⁷⁵

Gazzâlî’ye göre Abdullah b. Ömer sahâbenin “en zâhidlerindendir.”⁷⁷⁶ Fakirlere, yetimlere ve hastalık sahiplerine gösterdiği alâkası, en büyük hasletlerindendir.⁷⁷⁷

Müslüman, gayrimüslim farkı gözetmeden komşularına yardım eden, komşuluk haklarına riâyet eden bir kimsedir.⁷⁷⁸ Verdiği sözleri yerine getirir, münafıklık alâmetleri taşımaktan hayâ ederdi, son nefesinde bu endişe ile daha önce kısmen söz verdiği, kızını isteyen kişiye nikâh ettiğini bildirmiştir.⁷⁷⁹ Abdullah b. Ömer’in, harâm ve şüpheli şeylerden kaçınılmazsa, Allah’ın yapılan ibâdetleri kabul etmeyeceğini söylemesi, vera’ ve takvânın önemine işaret etmesi, aslında onun kemâlatının bir yansımasıdır.⁷⁸⁰ Kurtuluşun takvâda olduğunu söyleyen Gazzâlî, dindâr kişinin takvâ görevinin, kulluk ve zikrinin mekân farkı olmaksızın her yerde yapılabileceğini ifâde

⁷⁷² Tirmîzî, “Edâhî”, 11.

⁷⁷³ Hücvîrî, *Keşfü’l-mahcub*(ar.),109.

⁷⁷⁴ Hücvîrî, *Hakikat Bilgisi Keşfu’l Mahcûb*, 294.

⁷⁷⁵ A.g.e., 295.

⁷⁷⁶ Gazzâlî, *İhyâ-u ulûmi’-d-dîn* (ar.), 4/217; İmâm Gazâlî, *İhyâu Ulûmi’-d-dîn*, 3/88.

⁷⁷⁷ İsfahânî, *Hilyetü’l-evliyâ ve tabakâtü’l- asfîyâ* (ar.),1/229.

⁷⁷⁸ İmâm Gazâlî, *İhyâu Ulûmi’-d-dîn*, 4/80.

⁷⁷⁹ A.g.e., 5/369

⁷⁸⁰ A.g.e., 3/253.

eder. Abdullah bin Ömer'in de "Her kim çarşı ve pazarda "Lâ ilâhe illAllahü vahdehu lâ şerike leh, lehü'l-mülkü ve lehü'l-hamdü yuhyî ve yümîtü ve hüve hayyün lâ yemûtü bi-yedihi'l-hayr ve hüve alâ külli şey'in kadîr." derse bir milyon hasene yazılır" hadîsini işitmesi üzerine, bu fazîleti kaçırmamak adına, çarşıya çıkıp duâ ettiğini söylemektedir.⁷⁸¹ Hz. Peygamber, sahâbeye, *İbrâhim* sûresi yirmi dördüncü âyetinde geçen, mü'mine benzeyen ağacın nasıl bir ağaç olduğunu sormuş, hiç kimsenin bilemediği soruyu sadece o doğru bilmiştir. İbn Arabî'ye göre ondaki bu vasıf, Allah'ın âyetlerine olan vukûfiyetini gösterir.⁷⁸²

İbn Ömer'in şahsiyetinde tecelli eden özellikler, Resûlullah'ın yaşayış tarzını bire bir kendi hayatına tatbiki, emirlerine itâatte gösterdiği titizliği ile âbid, zâhid, tâkva hali sûfiler için en güzel misâllerdendir. Bu halleri ile sahâbe-i kirâm içerisinde de özel bir yeri olduğu anlaşılmaktadır.

3.2.10. Ebü'd Derdâ

Resûlullah'ın, "Ümmetimin en âbidi ve en müttakîsi", bu ümmetin hâkimi, Ebü'd Derdâ'dır"⁷⁸³, iltifatına mazhâr olmuştur. Müslüman olduktan sonra, ticareti bırakarak ibâdete ve ilme sarılmıştır.⁷⁸⁴ İsfahânî'ye göre ticareti tamamen bırakmasının sebebi, hesap gününün çetin olmasından duyduğu kaygı sebebiyledir.⁷⁸⁵

Zâhid ve zâkir, takvâsı, ilmi, ibâdet düşkünlüğü ile bilinen, arif ve mütefekkindir.⁷⁸⁶ Münâvî'ye göre, dünyâya dair endişelerini boşayınca, anlayışı açılmış, böylece hüküm ve ilim sâhibi"⁷⁸⁷ olmuştur. Ebü'd Derdâ'nın özelliklerinden yola çıkarak, şu tanıımı yapmaktadır: "Tasavvuf, yücelere, cezbedene gönülden iştiyâk duymaktır"⁷⁸⁸.

⁷⁸¹ A.g.e., 3/237.

⁷⁸² İbn Arabî, *Fütûhât-ı Mekkîyye*, 5/17.

⁷⁸³ İbn Hacer, *el İsâbe*, 2/393.

⁷⁸⁴ İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ*, 1/208.

⁷⁸⁵ Bkz. A.g.e., 1/208.

⁷⁸⁶ Bkz. İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-safve*, 286-292.

⁷⁸⁷ Münâvî, *el-Kevâkibü'd-dürriyye*, 1/150.

⁷⁸⁸ A.g.e., 1/150.

“Baktığında derin düşünür, zikrettiğinde tecrübe ederdi” diyerek, onun en büyük amelinin, tefekkür edip, gördüklerinden ders çıkarmak olduğunu söylemektedir.⁷⁸⁹ Tasavvuf yolculuğunun, makam ve merhaleleri arasında tefekkür önemli bir yere sahiptir. “Hikmeti yakalayan bir ağ olarak tanımlanır”⁷⁹⁰. el-Mekkî de tefekkürü, uzun ama Allah’a kolayca götüren bir yol olarak değerlendirir. Ebü’d Derdâ’nın para kazanıp, kâr edip infâkta bulunmaktansa, tefekkürü yeğlediğini ifâde eder.⁷⁹¹

Âhiret derdi ile dertlenmesinden dolayı, nasılsın? sorusuna, “Eğer ateşten kurtulursam bu benim için en hayırlıdır” cevâbını vermesinden anlıyoruz ki Ebü’d Derdâ, ölümü bir hayır olarak görüyordu.⁷⁹²

İslâm dini, sadece insanların değil, hayvanların hakkını gözetmeyi, merhamet gösterilmesini emreder. Ebü’d-Derdâ’nın ölen devesine “Ey devem! Rabbinin huzurunda benden dâvâcı olma, çünkü ben sana takatinin üzerine yük yükledim” demesi, takvâsını, her an âhiret hesabının endişesiyle yaşadığını göstermektedir. Zira takvâ, Allah’a olan şiddetli sevginin, beraberinde şiddetli bir korkunun da tezâhürüdür.⁷⁹³ Onun “Zerre kadar takvâ, gaflet ve aldaniş içinde yapılan dağlar kadar ibâdetten daha fazîletlidir”⁷⁹⁴ ifâdesi, aslında yaşantısının bir yansımasıdır. “Rahat zamanda Allah’ı zikret ki, Allah da dar zamanlarda seni ansın” sözleri⁷⁹⁵ ile, “Dünyevî olan bir şey bize daha sevimli geldiğinde, o şeyin âkıbetini düşünmemizi öğütlemektedir. Bu tavsiye, tasavvuftaki terk-i dünyâ anlayışına kaynaklık etmektedir. “Rabbime olan iştiyâkım sebebiyle ölümü, Rabbime karşı tevâzum sebebiyle fakrı

⁷⁸⁹ A.g.e., 1/150; İsfahânî, *Hilyetü ’l-evliyâ ve tabakâtü ’l-asfiyâ*, 1/208.

⁷⁹⁰ Cebecioğlu, *Tasavvuf ve Terimleri Sözlüğü*, 483.

⁷⁹¹ el-Mekkî, *Kûtü ’l-Kulûb (Kalplerin Azığı)*, 1/115; el-Mekkî, *Kûtü ’l-kulûb fî muamelati ’l-mahbub (ar.)*, 1/40.

⁷⁹² Münâvî, *el-Kevâkibü ’d-dürriyye*, 1/151.

⁷⁹³ el-Mekkî, *Kûtü ’l-Kulûb (Kalplerin Azığı)*, 3/499.

⁷⁹⁴ A.g.e., 3/480.

⁷⁹⁵ Münâvî, *el-Kevâkibü ’d-dürriyye*, 1/151.

severim” sözleri ise⁷⁹⁶, kişinin kıyâmeti olan ölümü “Şeb-i Arûs” olarak görmenin, Allah’ın yüceliği ve azâmeti karşısınâ kulun kendi zayıflığını, bir hiç olduğunun farkına varma anlayışına örneklik eder. İsfahânî, onun Kur’ân’da da bahsi geçen, Allah’ın kendilerine ilim verdiklerinden olduğunu söyler.⁷⁹⁷ “Sen, Kur’ân’ın vücuhunu bilmezsen, her şeyi anlayamazsın” ifadesi, Kur’ân ilimlerine olan vukufiyetini göstermektedir.⁷⁹⁸ Selmân-ı Fârisî ile olan mektuplaşmalarına yer vermesi, sadece din kardeşine öğüt veren arkadaş çerçevesinde değil, sahâbenin izini takip eden sûfîlere yol gösterici mahiyettedir. Mektupların içeriği, dünyâ ve âhiret âkıbetini güzel eyleyecek davranışların telkini, dünyâda yapılan işler sebebiyle, âhirette hesabın nasıl verileceği endişesi üzerinedir.⁷⁹⁹ İbâdete düşkünlüğünden dolayı, hanımını ihmal eden Ebû’d Derdâ’yı kardeşi Selmân uyarmıştır.⁸⁰⁰ Uyarıları ile bir nevî, tasavvufta yer alan “El kârdâ, gönül yarda” prensibini uygulamasını istemiştir. Allah için edinilen dostluğun, salîh kardeş edinmenin önemini şu sözleri de teyit eder: “Secde halinde yaptığım duâlar da kardeşlerimden kırk tanesinin ismini söyleyerek duâ ederim”⁸⁰¹

el-Mekkî, devrinde sahâbe de bulunan zühd, takvâ ve vera’ dan eser kalmadığı düşüncesindedir, Üzüntüsünü, tebe-i tâbiîn’in âlimlerinden Yusuf b. Esbat ve Vekî ‘nin: Zühd’ün “İçine harâm karışmamış helâl de olduğunu” fakat bunun artık bulunmadığını, Ebû’d-Derdâ ve Ebû Zer gibi zühd ehli olursa da ona zâhid denemeyeceği”⁸⁰² rivâyetiyle dile getirmektedir. Tamah, ihtirâs ve çıkarıcılığın içinde yer aldığı dünyâ serveti yerine, âhiret nimetlerini servetten sayanların kazançlı,

⁷⁹⁶ A.g.e., 1/151; İsfahânî, *Hilyetü’l-evliyâ ve tabakâtü’l- asfiyâ (ar.)*,1/226.

⁷⁹⁷ İsfahânî, *Hilyetü’l-Evliyâ*, 1/211.

⁷⁹⁸ A.g.e., 1/207.

⁷⁹⁹ İsfahânî, *Hilyetü’l-evliyâ ve tabakâtü’l- asfiyâ (ar.)*, 1/224.

⁸⁰⁰ el-Mekkî, *Kûtü’l-Kulûb (Kalplerin Azığı)*, 1/141; el-Mekkî, *Kûtü’l-kulûb fî muamelati’l-mahbub (ar.)*,1/63.

⁸⁰¹ A.g.e., 4/369; A.g.e., 3/1582.

⁸⁰² el-Mekkî, *Kûtü’l-Kulûb (Kalplerin Azığı)*, 2/515.

nitelikli Müslüman sayılacağı tespitinde bulunur.⁸⁰³ Ebû'd Derdâ'nın sözleriyle de nasîhat verir: "Takvaya erişmenin alâmetleri zerre kadar harâmı terk etmek hatta harâm ile kendisi arasına helâl olan bazı şeyleri perde yaparak kendini emniyete almaktır"⁸⁰⁴. el-Mekkî'ye göre, Müslümanın vazifelerinden biri, başa gelen işlere sabır ve rızâ göstermektir. Görüşünü, Ebû'd Derdâ'nın sözleriyle pekiştirir: "İmânın en kemâl noktası, ilahî hükme sabır ve kadere rızâ göstermekti"⁸⁰⁵.

Ebû'd Derdâ, Kur'ân'ın hükümlerini, Hz. Peygamber'in hayatını ödün vermeden kendi yaşantısına uygulama çabası, sünnet-i seniyye'ye sıkı sıkıya bağlılığı ile zühd ve takvânın simgesi isimlerden olmuştur.

3.2.11. Bilâl-i Habeşî

"Hz. Cebbar'ın müezzini"⁸⁰⁶, ilk imân edenlerden, İslâm'ın ilk ezan okuyan kişisidir.⁸⁰⁷ Resûlullah'ın haznedârı, tevekkül ehlidir.⁸⁰⁸ Hz. Peygamber'in her zaman yanında yer alan Bilâl b. Rebâh'ı, Münâvî, şöyle tanımlamaktadır:

Hz. Peygamber'in "Bilâl ne güzel bir kuldur"⁸⁰⁹ "Ordunun en önde gidenidir"⁸¹⁰ iltifatlarına muhâtap, fazîletli, güvenilir, tevekkül sahibi, cömert, âbid, ilk hicret edenlerden, ilim ve takvâ sahiplerindendir."⁸¹¹ Hazret-i Ömer'in "Seyyidimiz Ebû Bekir, seyyidimiz Bilâl'i âzat etti", sözlerine yer vererek⁸¹², sahâbeninde ona olan

⁸⁰³ Bkz. A.g.e., 2/501.

⁸⁰⁴ A.g.e., 4/559.

⁸⁰⁵ A.g.e., 2/243, 3/166.

⁸⁰⁶ Hücvîrî, *Hakikat Bilgisi Keşfu'l Mahcûb*, 146.

⁸⁰⁷ Münâvî, *el-Kevâkibü'd-dürriyye*, 158; İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-safve*, 194.

⁸⁰⁸ İsfahânî, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 1/162; İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ (ar.)*, 1/292; İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-safve*, 194.

⁸⁰⁹ İsfahânî, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 1/158.

⁸¹⁰ A.g.e., 1/158.

⁸¹¹ A.g.e., 1/158.

⁸¹² A.g.e., 1/158; İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-safve, (ar.)* 1/164.

hürmetine dikkat çeker. İslâm'la şereflendiği için çok ezâ çekerek, işkence ile sınanmıştır. Hz. Ebû Bekir'in onu köleyken satın alarak âzat ettiği hadîseden bahseder.⁸¹³ Ebû Zer ve Bilâl Habeşî'nin, tartıştığı esnada, Ebû Zer'in Bilâl Habeşî'ye sus, "Kara kadının oğlu" diye hitâp ettiği olaya da temâs etmektedir.⁸¹⁴ Hz. Muhammed'in (s.a.v) Hz. Ebû Zer'e "Sende cahiliye kibrinden kaldığını görüyorum."⁸¹⁵ uyarısı ile, üstünlüğün takvâda olduğunu, kardeşliği, adâleti, eşitliği sağlamanın önemine işâret etmektedir. Resûlullah'ın köle-hür ayırt etmeksizin, herkese değer verdiği bilinmektedir. Mevlânâ da Hz. Peygamber'in kölelere karşı duyarlılığına, sevgi ve şefkatine dâir mesajını, Hz. Bilâl üzerinden vermektedir. Resûlullah ile Hz. Ebû Bekir'in dayanışma halinde, sahibi tarafından işkence gören, "Allah birdir" demekten vazgeçmeyip, dâvâsından tâviz vermeyen Bilâl Habeşî'yi, satın alıp kurtarmasını işlemektedir⁸¹⁶. Böylelikle İslâm'ın, insan haklarına verdiği değer altı çizilmektedir. İrkçılık anlayışını ortadan kaldıran, sevgi ve îsâr anlayışıdır. Günümüz de de var olan ırkçılığın panzehrinin, "biz olabilme ruhu", kardeşlik bilinci ve îsâr anlayışının yerleşmesi, Resûlullah ve sahâbenin izinden gidilmesi ile mümkündür.

Mevlanâ, Hakk'ın nuruyla nurlanan Bilâl Habeşî'nin, ezân okurken Hayye kelimesini Heyye diye okumasını fırsat bilip, fitne çıkarmak isteyenlerin hikâyesiyle, ibâdetlerde, ihlâs ve hâlis niyetin önemini anlatmaktadır.⁸¹⁷ İmâm-ı Rabbânî'de, Hz. Bilâl'in aşıklık ve muhabbet hâlinin, Allah katındaki makbuliyetine değinir. "Bilâl'in Eshedü'sündeki telaffuz hatalarının diğer insanların düzgün okuyuşundan çok daha efdâl olduğunu söyler.⁸¹⁸ Mevlanâ, "Kalk ey Bilâl, bizi namazla (ezanla) ferahlat, dinlendir"⁸¹⁹ hadîsine atıfla, Bilâl Habeşî'nin ihlâslı güzel sesiyle dâvetinin, dünyevî

⁸¹³ İsfahânî, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 1/158.

⁸¹⁴ Bkz. A.g.e., 1/158, 159.

⁸¹⁵ A.g.e., 1/159.

⁸¹⁶ Mevlanâ, *Mesnevî*, 758-751.

⁸¹⁷ A.g.e., 294.

⁸¹⁸ İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât-ı Rabbânî*, 2/1572.

⁸¹⁹ Ebu Davud, "Edeb", 78.

sıkıntılardan kurtuluş, mü'mini Rab ile buluşturmasına vesile olduğunu ifâde etmektedir.⁸²⁰ İmâm Rabbânî'ye göre kasveti, elemi dağıtan, ruhlara şifa veren “Beni rahata kavuştur ey Bilâl” emri, kılınan namazın kişiyi mirâca ulaştıracak, hakîkatine vardıracak şuurla edâ edilmesi gerekliliğine işaret eder.⁸²¹ Namaza ve Rabbine olan muhabbetinin yansımaları olan ezân okuyuşu ile Hz. Bilâl üzerinden, namazın önemi, kişi için göz aydınlığı oluşu anlatılmaktadır.⁸²²

el-Mekkî'ye göre, Resûlullah, Hz. Bilâl'in fakr halini korumasını istemiş, mal biriktirmesini yasaklamıştır⁸²³. Fakirliği ile övdüğü, Hz. Bilâl'e⁸²⁴ Allah'ın rızâsına yakın hallerde bulunmak için, Rabbine fâkir olarak kavuş tavsiyesinde⁸²⁵ bulunmuştur. “Cennet size, ayakkabınızın bağından daha yakındır. Cehennem de öyledir”⁸²⁶ hadîsini, Bilâl Habeşî'nin lisânından söyleten İbn Arabî, yapılan güzel amellerin kişiyi cennete, işlenen günâhların ise cehenneme yaklaştıracaklarını belirtir. Bu yakınlık ifâdesindeki ayakkabı bağı benzetmesi ile ölümün her an olabileceğini, mücâhede halinde olmamız, amellerimizi ertelememiz gerekliliğine değinmektedir.⁸²⁷

“Her amelin sahipleri arasında, üstünlük yarışı olacak bir cenneti olacaktır”⁸²⁸ diyen Bursevî, ameller cennetinden bahseder. İbn Arabî'de bu minvalde görüş bildirerek, Allah'ın adamları arasında saydığı Bilâl Habeşî'yi, Hakk'ın emirlerini yerine getirmede acele eden iyilikte, hayırda, amelde yarışanlardan olduğunu söyleyerek, Cennet'te elde ettiği makama dikkat çeker. Zira o aldığı abdest ve peşine kıldığı nâfile

⁸²⁰ Mevlanâ, *Mesnevî*, 576.

⁸²¹ Bkz. İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât ı Rabbânî*, 1/615, 626, 830.

⁸²² el-Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb*, 1/222; el-Mekkî, *Kûtu'l-kulûb fî muamelati'l-mahbub (ar.)*, 1/141.

⁸²³ el-Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb*, 3/88.

⁸²⁴ A.g.e., 2/495. el-Mekkî, *Kûtu'l-kulûb fî muamelati'l-mahbub (ar.)*, 2/684.

⁸²⁵ A.g.e., 4/212; A.g.e., 3/1493; İmâm Gazâlî, *İhyâu Ulûmu'd-dîn*, 7/481.

⁸²⁶ Buhârî, “Rikak”, 29.

⁸²⁷ İbn Arabî, *Fütûhât-ı Mekkîyye*, 4/306; İmâm Gazâlî, *İhyâu Ulûmu'd-dîn*, 4/237.

⁸²⁸ İsmail Hakkı Bursevî, *Rûh'ul Beyân*, (İstanbul: Erkam Yayınları, 2016), 12/103.

namazla bunu elde etmiştir.⁸²⁹ İyilikde ve hayırda koşmasını, Hz. Peygamber'in risâletinden önce, gençliğindeki haline benzetir. Güzel ahlâkı ve iyilikte koşması, Resûl'ün hâllerinden bir hâldir.⁸³⁰ Cennetin özlediği kişilerden olan Hz. Bilâl'in, isminin kelime anlamını, kişinin "Hastalığından usanması" olarak verir.⁸³¹ Cennet, tüm mânevî hastalıklardan kurtularak, "Allah birdir" demekten vazgeçmeyen, insanları kurtuluşa çağıran, Hz. Bilâl'e kavuşmak için iştîyâk halindedir.

Mevlânâ'ya göre, sahâbe ve tasavvuf ehli ölümü, dünyâ zindanından, aslî vatana ulaştıran bir vesile olarak görürler. Bu düşüncesine örnek, Hz. Bilâl'in ölüm döşeğinde iken, hoşnutluk ve neşe halidir.⁸³² Çünkü dost, dostuna kavuşacaktır.⁸³³

3.3. Tasavvuf'ta Sahabe ile İlgili Bazı Temel Konular

3.3.1. Sahâbe ve Silsile

Tasavvufî anlayış, Hz. Peygamber'in nûrunun, (getirdiği hakîkatin) önce sahâbenin kalbinin derinliklerine nüfûz ettiği, onların vesilesiyle de bugüne kadar hak dostları, veli kullardan oluşan silsiler yoluyla günümüze aktarıldığı yönündedir. Tasavvufî anlamda silsile ile kastedilen, "Bir mürşidi önce tarîkatinin pirine, oradan da Hz. Peygamber'e müteselsilin ulaştıran şahıslar zinciridir"⁸³⁴. Tarîkat pirleri, nebevî sünnet yoluyla intikâl eden mîras ile temellenen kendi tarîkatlarını kurmuşlar, bu yolla peygambere, onun sahâbesinin yaşantısına açılan bir kapı ve köprü olma vazifesi üstlenerek, nebevi öğretileri, topluma-müride tebliğ edip, rehberlik etmişlerdir. Mürşitlerin, Resûlullah'a uzanan silsilelerinin olması, tarîkat olmanın en önemli

⁸²⁹ İbn Arabî, *Fütûhât-ı Mekkîyye*, 14/198, 6/158; İbnü'l-Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkîyye (ar.)*, 6/327; İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-safve*, 196.

⁸³⁰ İbn Arabî, *Fütûhât-ı Mekkîyye*, 6/158.

⁸³¹ A.g.e., 3/13.

⁸³² Mevlânâ, *Mesnevi*, 3/399; Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, 392; İmâm Gazâlî, *İhyâu Ulûmi'd-dîn*, 8/474.

⁸³³ Bkz. Uludağ, *İnsan ve Tasavvuf*, 263.

⁸³⁴ Yılmaz, *"Geçmişten Günümüze Tasavvuf ve Tarîkatlar"*, 206.

şartlarındandır.⁸³⁵ “Bazı mutasavvıflar, silsilenin nikâh-ı manevî olduğunu, nasıl nikâh ile insanların nesli meşrû bir şekilde devam ediyorsa, manevî nikâh tâbir ettikleri silsile ile de tarîkat geleneğinin devam ettiğini söylerler”⁸³⁶. Mürşid, mânevî bir zincir olan silsilede, Hz. Peygamber’e dayanan bir halka içerisinde yer almıyorsa, o mürşidin irşâd vazifesinin hükümsüz olduğu kabul edilmektedir.⁸³⁷ Hz. Peygamber’in vefatından sonra ortaya çıkan fitneler neticesinde silsile kavramı önem kazanmış, silsile ile yalan ve sahte bilgilerin önüne geçilmiş, karşı tezleri çürütmede önemli bir istinatgâh oluşturmuştur. Önceleri, sözlü olarak aktarım sağlandığı tahmin edilen tasavvuftaki silsileler, on ikinci yüzyıldan başlayarak, köklü tarikatların oluşumundan itibaren yazılı olarak kayda geçirilmiştir.⁸³⁸ Manevî ilimlerin, devir dizilimini gösteren “Silsile”, mürşidin irşâd ehliyetini, Hz. Peygamber’e dayanan mânevî bağ ile temsiliyetini ispatlama yolu olarak görülmektedir.⁸³⁹ Resûlullah’ın, Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osmân ve Hz. Ali’ye zikir telkininde bulunmasıyla başlayan sürecin idâme ettirilmesiyle, silsilelerin oluştuğu tespit edilmektedir. Hz. Ebû Bekir, Hz. Peygamber’in dâr-ı bekâya irtihalinden sonra, sahâbeden kabiliyeti olanları, irşâd etmiştir. Hz. Ömer ve Hz. Osmân halîfe olduğunda kendi tarîklerini değil, Ebû Bekir tarîkini sürdürmüşlerdir.⁸⁴⁰ “Mutasavvıflar, tasavvuf önderlerini, zühdleri yönüyle, dört halîfe ve bazı zâhid sahâbe ile başlatırlar.”⁸⁴¹ Hulefa-i Raşidin’e nispet edilen, Bekriyye (Siddikiyye), Osmâniyye, Aleviyye ve Ömeriyye isimlerini taşıyan

⁸³⁵ Mustafa Sâlim Güven, “Şazeliye” *Türkiye’de Tarikatlar Tarih ve Kültür*, ed. Semih Ceyhan, (İstanbul: İsam Yayınları, 2015), 383.

⁸³⁶ Muhiddin usta, “Tâbibzâde Mehmed Şükrî Efendi ve Silsilenâme-i Sûfîyye”, (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2006), 14.

⁸³⁷ Bkz. Yılmaz, “*Geçmişten Günümüze Tasavvuf ve Tarikatlar*”, 217.

⁸³⁸ Bkz. Necdet Tosun, “Silsile”, *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 37:239.

⁸³⁹ Bkz. Yılmaz, “*Geçmişten Günümüze Tasavvuf ve Tarikatlar*”, 217.

⁸⁴⁰ Bkz. Şemsüddin el Nakşibendi, *Tam Miftah’ul Kulûb*, (İstanbul: Salah Bilici Kitabevi, 2014), 220.

⁸⁴¹ Akkaya, “Tasavvuf Klasiklerinde Hz. Ali’nin Şahsiyeti”, 69.

tarîkatlerden, Bekriyye ile Aleviyye, birçok şûbelere ayrılarak günümüze kadar devamlılık sağlamıştır.⁸⁴² Velâyet-i nübüvvet tarafı üstün geldiği için, velilerin silsilesinin birçoğu Hz. Ali'ye intisâplıdır.⁸⁴³

Konumuzla ilgili olarak, bazı tarîkat silsilerinde yer alan sahâbe/sahâbî isimleri ile tasavvuf önderlerinin sahâbe/sahâbî'ye dayanan soy şeceresini aşağıdaki tablolarda göstermeye çalıştık.

⁸⁴² Bkz. Reşat Öngören, “Tarîkat”, *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40:95.

⁸⁴³ İmâm-ı Rabbânî, *Mektubâtü’ş-şerife (ar)*, 1/227-228.

Tablo 2: Tarîkat Silsilelerinin Manevî Önderleri/Silsilelerde Yer Alan Sahâbe /Sahâbî İsimleri

TARİKAT İSMİ	KURUCUSU	TARİKAT SİLSİLESİNDE YER ALAN SAHÂBE
1-Rifaiyye	Ahmet er-Rifaî (ö.512 / 1036)	Hz. Ali
2-Kübreviyye	Necmeddîn-i Kübrâ (ö.540/1145)	Hz. Ali
3-Ekberiyye	İbnü'l Arabî (ö.560/1165)	Hz. Ali
4-Kadiriyye	Abdülkadir Geylânî (ö.470-561/1077-1161)	Hz. Ali
5-Yeseviyye	Ahmet Yesevî (ö.562 /1166)	Selmân-ı Farisî Hz. Ebû Bekir
6-Bedeviyye	Şeyh Ahmet Bedevî (ö.596/1200)	Hz. Ali
7-Mevleviyye	Mevlânâ Celalüddinî Rumî (ö.604/1207)	Hz. Hüseyin-Hz. Ali
8-Şâzeliyye	Ebûl Hasan eş Şâzelî (ö.656/1258)	Hz. Hasan- Hz. Ali
9-Desûkiyye	İbrahim ed-Desûki (ö.676/1288)	Hz. Ali
10-Nakşibendiyye	Bahâeddin Nakşibendî (ö.718/1318)	Selmân-ı Farisî Hz. Ebû Bekir
11-Sa'diyye	Sa'deddin el- Cebâvî (ö.792/1387)	Hz. Ali

1- İslâm tarihinin ilk tarîkatlarından biri kabul edilen Rıfâiyye'nin⁸⁴⁴ silsilesi Hz. Ali'ye ulaşmaktadır.⁸⁴⁵

2-Kübreviyye tarîkatının silsilesi, Hz. Ali'ye uzanmaktadır.⁸⁴⁶ Hz. Ali'ye ulaşan ilk yazılı icâzetnâme'yi Necmeddîn-i Kübrâ'nın verdiği söylenmektedir.⁸⁴⁷

3-Ekberîyye tarîkatının silsilesi birkaç koldan Hz. Ali'ye dayanmaktadır.⁸⁴⁸

4-Kadiriyye tarîkatının Hz. Ali'ye ulaşan bir silsilesi olduğu gibi, bir başka şeceresinde, Hz. Ali ve Hz. Hüseyin de yer alır.⁸⁴⁹

5- Yeseviyye tarîkatına dair kaynaklarda, birinci silsilede Hz. Ebû Bekir-Selmân-ı Farîsî, ikinci silsilede Hz. Ali-Hz. Hüseyin, üçüncü silsilede ise sadece Hz. Ali yer almaktadır.⁸⁵⁰

6-Bedeviyye tarikatının Hz. Ali'ye dayanan bir silsilesi bulunmaktadır.⁸⁵¹ Bunun yanı sıra, “Şeyh Abdülcelil vasıtasıyla Hz. Peygamber'e ulaşan tarîkat silsilesinde Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osmân, Hz. Ali, Enes b. Malik, İmran b. Husayn yer alır”⁸⁵².

⁸⁴⁴Mustafa Tahralı, “Rıfaiyye” *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35:99.

⁸⁴⁵ Osmânzâde Hüseyin Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, haz. Mehmet Akkuş-Ali Yılmaz, (İstanbul: Kitabevi, 2006), 1/217; Hocâzade Ahmet Hilmi, *Veliler Bahçesi Hadîkatü'l Evliyâ*, haz. Selahattin Hacıoğlu, (İstanbul: Beyaz Lale Yayınevi, 2007), 247.

⁸⁴⁶ Ebubekir Tanrıkulu, *Altın Silsile silsiletü'z Zeheb ve Hak Tarikatlar*, (Ankara: Semih Ofset, 2016), 446; Hüseyin Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, 1/335.

⁸⁴⁷Necdet Tosun, “Silsile” *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37:207.

⁸⁴⁸ Tanrıkulu, *Altın Silsile*, 433.

⁸⁴⁹ Hüseyin Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, 1/43; Ahmet Hilmi, *Hadîkatü'l Evliyâ*, 95.

⁸⁵⁰ Tanrıkulu, *Altın Silsile*, 351-352; Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, 322.

⁸⁵¹ Hüseyin Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, 1/271.

⁸⁵² Derya Çakır Baş, “Bedeviyye”, *Türkiye'de Tarikatlar Tarih ve Kültür*, ed. Semih Ceyhan, (İstanbul: İsam Yayınları, 2015), 548.

“Şeyh Abdüssamet hazretleri Cevâhirü’s-Sünne Ve’l Kerâmâtü’l Ahmediyye adlı eserinde silsile, Enes b. Malik ile başlar”⁸⁵³.

7- Mevleviyye’nin Hz. Ali’ye uzanan silsilesi bulunduğu gibi, bir başka silsilesinde Hz. Ali ve Hz. Hüseyin yer alır.⁸⁵⁴

8-Şazeliye tarîkatının silsilesi de Hz. Ali’ye dayanır. Hz. Ali ve Hz. Hüseyin’e uzanan bir silsilesi daha olduğu gibi, sadece ehl-i beyt’ten Hz. Hüseyin’in olduğu bir silsilesi daha bulunmaktadır⁸⁵⁵. Hocaşâde Ahmet Hilmi’nin, *Hadîkatü’l Evliyâ* eserinde yer alan bir silsilede de Hz. Hasan ve Hz. Ali yer almaktadır.⁸⁵⁶

9- Hz. Ali’ye dayanan “Burhaniyye” diye de anılan Desûkiyye tarikatının silsilesinde Hz. Hüseyin ve Hz. Ali yer almaktadır.⁸⁵⁷

10-Nakşibendi tarîkatı üç koldan Hz. Peygamber’e ulaşır. Bir silsilesinde Hz. Ebû Bekir-Selmân-ı Farîsî yer almaktadır⁸⁵⁸. Bir kol da Hz. Ali ve Hz. Hüseyin, üçüncü kolda ise sadece Hz. Ali bulunmaktadır.⁸⁵⁹

11- Sa’diyye tarikatının silsilesinden biri Hz. Ali’ye dayanmaktadır.⁸⁶⁰ Bir silsilesi Hz. Hüseyin’den gelmektedir.⁸⁶¹

⁸⁵³ Ahmet Hilmi, *Hadîkatü’l Evliyâ*, 267.

⁸⁵⁴ Hüseyin Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, 1/357; Ahmet Hilmi, *Hadîkatü’l Evliyâ*, 205.

⁸⁵⁵ Hüseyin Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, 1/291-293.

⁸⁵⁶ Ahmet Hilmi, *Hadîkatü’l Evliyâ*, 291; Tanrıkulu, *Altın Silsile*, 456.

⁸⁵⁷ Ahmet Hilmi, *Hadîkatü’l Evliyâ*, 277; Hüseyin Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, 1/311.

⁸⁵⁸ Hüseyin Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, 2/15; Necdet Tosun, “Nakşibendiyye”, *Türkiye’de Tarikatlar Tarih ve Kültür*, ed. Semih Ceyhan, (İstanbul: İsam Yayınları, 2015), 612.

⁸⁵⁹ Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, 373.

⁸⁶⁰ Hür Mahmut Yücer, “Sadiyye”, *Türkiye’de Tarikatlar Tarih ve Kültür*, ed. Semih Ceyhan, (İstanbul: İsam Yayınları, 2015), 229; Ahmet Hilmi, *Hadîkatü’l Evliyâ*, 316.

⁸⁶¹ Hüseyin Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, 1/424.

Tablo 3: Bazı Tarikat Önderlerinin Ana-Baba Soy Seceresinde Sahâbe /Sahâbî

TARİKAT İSMİ	KURUCUSU	KURUCUSUNUN ANNE SOY SECERESİNİN DAYANDIĞI SAHÂBE	KURUCUSUNUN BABA SOY SECERESİNİN DAYANDIĞI SAHÂBE
1-Rifaiyye	Ahmet er-Rifaî	Hiz. Eyyüb el-Ensari	Hiz. Hüseyin-Hiz. Ali
2-Kübreviyye	Necmeddîn-i Kübrâ		Hiz. Ebû Bekir
3-Ekberiyye	İbnü'l Arabî	Annesinin ensâr soyundan geldiği ifade edilmektedir.	
4-Kadiriyye	Abdülkadir Geylânî	Hiz. Ali-Hiz. Hüseyin	Hiz. Hasan- Hiz. Ali
5-Yeseviyye	Ahmet Yesevî		Hiz. Ali
6-Bedeviyye	Şeyh Ahmet Bedevî		Hiz. Hüseyin- Hiz. Ali
7-Mevleviyye	Mevlânâ Celalüddinî Rumî	Hiz. Ali	Hiz. Ebû Bekir
8-Şazeliyye	Ebû'l Hasan eş-Şâzelî		Hiz. Hasan- Hiz. Ali
9-Desûkiyye	İbrahim ed-Desûkî		Hiz. Hüseyin- Hiz. Ali
10-Nakşîbendiyye	Bahâeddin Nakşibendî		Hiz. Ali
11-Sa'diyye	Sa'deddin- el Cebâvî	Hiz. Hüseyin Hiz. Ali	Hiz. Hasan

1-Ahmed er-Rifâî'nin seyyid olduğuna dair, bütün kaynakların ittifakı bulunmaktadır.⁸⁶² Baba nesebi, Hz. Hüseyin ve Hz. Ali'ye uzanır.

2- Necmeddîn-i Kübrâ, Hz. Ebû Bekir soyundandır.⁸⁶³

3-İbnü'l Arabî'nin babasının ilim ve tâkvâ sahibi bir şahsiyet olduğu, annesinin nesebinin ensâra dayandığı söylenmektedir.⁸⁶⁴

4- Abdülkadir Geylânî'nin nesebi baba tarafından Hz. Hasan'a, anne tarafından Hz. Hüseyin'e ulaşmaktadır. Divânında seyyit oluşundan bahsetmiş, “ehl-i beyt'e mensubiyeti tevatür derecesinde kabul görmüştür”⁸⁶⁵.

5-Ahmed Yesevî, Hz. Ali soyundan Şeyh İbrahim'in oğludur.⁸⁶⁶ Bir menkıbeye göre, ashabtan olan Arslan Baba'nın Ahmed Yesevî'yi irşat ettiği ifade edilmektedir⁸⁶⁷.

6- Ahmed Bedevî'nin Hz. Ali'ye uzanan soy seceresinde on iki imamdan dokuzunun var olduğu görülmektedir⁸⁶⁸. Hem seyyid hem şerif olduğu söylenmektedir⁸⁶⁹.

⁸⁶² Mustafa Tahralı, “Ahmet er-Rifâî” *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2:127; Ahmet Hilmi, *Hadikatü'l Evliyâ*, 247: Hüseyin Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, 1/217.

⁸⁶³ Tanrıkulu, *Altın Silsile*, 445.

⁸⁶⁴ Mahmut Erol Kılıç, “İbn'ül Arabî”, *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20:520; “Ekberîyye” *Türkiye'de Tarikatler Tarih ve Kültür*, 337.

⁸⁶⁵ Adalet Çakır “Kadiriyye”, *Türkiye'de Tarikatler Tarih ve Kültür*, 159-160.

⁸⁶⁶ Tanrıkulu, *Altın Silsile*, 340.

⁸⁶⁷ Kemal Eraslan, “Ahmet Yesevî”, *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2:159.

⁸⁶⁸ Baş, “Bedeviyye”, *Türkiye'de Tarikatler Tarih ve Kültür*, 547. Hüseyin Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, 272; Ahmet Hilmi, *Hadikatü'l Evliyâ*, 269.

⁸⁶⁹ Tanrıkulu, *Altın Silsile*, 445.

7-Mevlanâ'nın bilginlerin sultanı olarak anılan babası Bahâeddin Veled'in, Hz. Ebû Bekir ahfâdından olduğu rivâyet edilmiştir.⁸⁷⁰ Bahâeddin Veled'in annesi Hz. Ali soyundandır.⁸⁷¹

8- Şâzelî hazretlerinin nesebi, Hz. Hasan'a uzanan bir aileden gelmektedir.⁸⁷²

9- Desûki'nin aile soyu, Hz. Ali'ye ulaşmaktadır.⁸⁷³ “Şeceresi, Hz. Hüseyin'e de dayandırıldığından ayrıca ‘Seyyid’ olarak”⁸⁷⁴ kabul edilmiştir.

10- Bahaeddin Nakşibendî'nin Hz. Peygamber'in soyundan olduğunu, neseb silsilesinde İmam Ca'fer es-Sâdık'ın da bulunduğunu ifade eden rivâyetler bulunmaktadır.⁸⁷⁵ Anne tarafından soyunda Hz. Ebû Bekir'e ulaştığına dair söylemler bulunmaktadır.⁸⁷⁶

11- Babasının Hz. Hasan'a ulaşan nesebi dolayısıyla Şeyh Sa'deddin'e “el-Hasenî, annesinin Hz. Hüseyin'e ulaşan nesebi dolayısıyla el-Hüseyni denmiştir.”⁸⁷⁷

Tarîkat silsilelerinin, genellikle Hz. Hasan veya Hz. Hüseyin aracılığı ile Hz. Peygamber'e ulaştığı görülmektedir. Hz. Peygamber'in nesebinden gelme izzet ve itibarını taşıyan tarikat önderleri yaşadıkları dönemlerin, toplum ve coğrafyasında,

⁸⁷⁰ Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatler*, 343. Ahmet Hilmi, *Hadikatü'l Evliyâ*, 216.

⁸⁷¹ Tanrıkulu, *Altın Silsile*, 457.

⁸⁷² Ahmet Murat Özel, “Şâzelî” *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38:385; Hüseyin Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, 293.

⁸⁷³ Hüseyin Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, 311.

⁸⁷⁴ Ahmet Hilmi, *Hadikatü'l Evliyâ*, 281; Tanrıkulu, *Altın Silsile*, 436.

⁸⁷⁵ Tanrıkulu, *Altın Silsile*, 358; Hüseyin Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, 2/19; *Hadikatü'l Evliyâ*, 33; Hamid Algar, “Bahâeddin Nakşibend”, *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3:458.

⁸⁷⁶ Necdet Tosun, *Bahâeddin Nakşibend, Hayatı Görüşler Tarikatı*, 6bs.(İstanbul: İnsan Yayınları, 2015), 97.

⁸⁷⁷ Hür Mahmut Yücer, “Sa'diyye”, 224, 225; Hüseyin Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, 423.

dinamikleriyle önemli tesirleri olmuş,⁸⁷⁸ “Her tarîkat ileri geleninin mânen bağlı olduğu, Hz. Peygamber'in misyonuna soy bakımından da mensup olması gerektiği şeklinde bir anlayış, tasavvufî hareketlerin önemli bir kısmınca benimsenmiştir”⁸⁷⁹. Hz. Muhammed'in (s.a.v), Hz. Hasan veya Hz. Hüseyin yoluyla devam eden soyundan gelenler, İslâm toplumunda özel bir konumda yer almış, onlara gösterilen tâzim, dini bir vazife, Hz. Peygamber'e tâbi olmanın bir gereği olarak görülmüştür.⁸⁸⁰

3.3.2. Sahâbe ve Zikir

Sözlük de “birşeyin kolayca dile gelmesi, hatırlama”⁸⁸¹ anlamında olan zikir, “Tasavvuf'ta Elest bezminde Allah'a verilen sözü hatırlamaktır”⁸⁸². Sahâbenin Allah'ın rızâsını kazanmak yolunda, zikir şükür ve tefekkürü alışkanlık haline getirerek, kulluk dışında kalan her türlü rahatı terketmesi, hevâ ve heveslere sırt çevirmesi, Hak ve Resûl aşığı sûfilere yol göstermiştir.

Resûlullah, sahâbeyi zikir meclislerine devam etmesini teşvik etmiştir. Onlara dünyâda cennet bahçelerine rastladıklarında oralardan istifâde etmelerini söylediğinde, “Dünyâda cennet bahçesi de neresidir?” diye sormaları üzerine, bu yerlerin zikir meclislerinin olduğunu ifâde etmiştir.⁸⁸³ Bir diğer hadîs-i şerif'te Resûlullah sahâbeye, Allah katında en değerli, dereceleri yükselten, sadaka olarak altın ve gümüş dağıtmaktan daha efdâl, düşmanla savaşmaktan daha çok sevap getirecek amelin, “Allah'ı zikretmek” olduğunu buyurmuştur.⁸⁸⁴ Sahâbenin, Hz. Peygamber'in

⁸⁷⁸ Bkz. Mustafa S. Küçükaşcı, “Tarihi Süreçte Seyyid ve Şerif Kavramlarının Kullanımı”, *Osmanlı Araştırmaları*, nşr. Halil İnancık-İsmail Erünsal vd., (İstanbul: İsam Yayınları, 2019) 127.

⁸⁷⁹ A.g.e., 127.

⁸⁸⁰ Ümit Güler, “Osmanlı Sosyal Hayatında Seyyidler: 18. ve 19. yy. Diyarbekir Örneği”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.30, S. 1 (2021):190.

⁸⁸¹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, “Zikir”, 3/512.

⁸⁸² Hasan Kâmil Yılmaz, *Tanımı, Kaynakları ve Tesirleriyle Tasavvuf, Vefatının 10. Yılında Mehmet Zahit Kotku ve Tasavvuf Sempozyumu*, (İstanbul: Seha Neşriyat, 1991), 30.

⁸⁸³ Tirmizî, “Daavât”, 113. Ahmed b. Hanbel, “Müsned”, 3/150.

⁸⁸⁴ Tirmizî, “Daavât”, 6.

tavsiyesi olan zikirleri çekmek üzere, iplere düğüm atarak ya da hurma çekirdeklerinden tespih yaptıklarına dair rivâyetler de bulunmaktadır.⁸⁸⁵ Sahâbeden günlük virdi, on iki bin olanların var olduğunu söylenmektedir.⁸⁸⁶ Ayrıca sahâbe zamanında toplu zikirlerde yapıldığı anlaşılmaktadır.⁸⁸⁷ Resûlullah'ın sahâbeye zikri tavsiye eden hadîsleri, zikrin günlük ve devamlılık arz edecek şekilde yapılması gerektiğini anlatmaktadır.⁸⁸⁸

Hiz. Peygamber'in özel olarak bazı sahâbîlere bir takım evrad verdiği görölmektedir. İlk zikir telkini, Resûlullah tarafından dört halîfeye verilmiş, tarîkatler kendi meşreplerine uygun olanı esas almışlardır.⁸⁸⁹ "Tarikatlerde, hafî zikir, genellikle Hiz. Ebû Bekir kanalıyla gelen Sıddıkî meşreplerin; celî/cehrî zikir de Hiz. Ali kanalıyla gelen Hayderî meşreplerin yöntemi olmuştur"⁸⁹⁰.

⁸⁸⁵ İsfahânî, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 1/ 468. Tirmizi, "Daavat", 114.

⁸⁸⁶ Sühreverdî, *Avârifü'l Meârif Tasavvufun Esasları*, 3/747.

⁸⁸⁷ Ahmed B. Hanbel, "Müsned", 4/124.

⁸⁸⁸ Bkz. Dilaver Selvi, *Kaynaklarıyla Tasavvuf*, 19bs. (İstanbul: Semerkand Yayınları, 2017), 66-67. Farz namazlarından sonra okunan tespihat, Kur'ân okumak, salavat getirmek, istiğfar etmek bunların arasındadır.

⁸⁸⁹ Mehmet Şirin Ayış, "Tasavvuf Yolcularının El Kitabı (İstanbul: Ravza Yayınları, 2018), 42. Genel kabul gören zikir telkin usûlleri şunlardır:

- a. Sıddîkiyye: Rasûlullah'ın, Mekke'den Medîne'ye hicret ederken, Sevr mağarasında, oturur vaziyette iken (murabba) Hiz. Ebû Bekir'in kulağına üç kez telkin ettiği zikirdir. Hafî zikir bu şekilde neşet etmiştir.
- b. Kübreviyye: Hiz. Peygamber'in, Hiz. Ömer'e Müslüman olduğu sırada tevhid kelimesini cehrî olarak telkin ettiği zikirdir. Hiz. Ömer o anda oturduğundan (murabba), Kübrevîler de oturarak zikrederler.
- c. Nurbahşîyye: Hiz. Peygamber'in, Hiz. Osmân'a telkin ettiği zikir çeşidi, sessiz kalbî zikirdir.
- d. Cehrîyye: Rasûlullah'ın Hiz. Ali'yi oturtup, tevhid cümlesini üç defa söylemiş, Hiz. Ali'ye gözlerini kapalı vaziyette iken üç defa tekrar ettirmiştir. Bu şekil zikrin adı cehrî zikirdir.

⁸⁹⁰ Hasan Kâmil Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatler*, 31 bs. (Ensar Yayınları: İstanbul, 2020), 186.

Sahâbe döneminden itibaren Müslümanlar, farklı zikir uygulamaları yapagelmiştir. Bu durum tasavvufî tarîkatlarda icra edilen zikirlerle de yansımıştır.⁸⁹¹ Tarîkatlerde önemli bir yeri olan zikir, rastgele yapılan bir hareket değildir⁸⁹². “Uygulanan zikir usulleri adeta o tarîkatın kimliğini oluşturmuştur”⁸⁹³.

3.3.3. Sahâbe ve Muhabbet

Muhabbet, tasavvufî düşüncenin merkezinde yer alan bir kavramdır. Tasavvuf tarihinin ilk dönemlerinden itibaren sûfilerin görüşlerinin temelini teşkil eden muhabbet konusu, zamanla tasavvufun en mühim ıstılâhlarından biri haline gelmiştir. Bazı mutasavvıflar muhabbet konusu müstakil bir başlık altında ele almıştır.⁸⁹⁴ Allah’a ulaşmanın erkânını, ona duyulan muhabbet ile mümkün olduğunu savunan mutasavvıflar, tasavvufî ahlâkın mü’minlerin kalplerine yerleşmesi için yazdıkları eserlerle, sahâbe yolunun muhabbet erleri olmuştur.⁸⁹⁵ Tasavvuf’ta ilahî aşk anlamında kullanılan muhabbet⁸⁹⁶, Allah’ın kulunu, kulun Allah’ı sevmesi olarak tanımlanmaktadır.⁸⁹⁷

Farz ve nâfile ibâdetlerle Allah’a yakın olmaya çalışan sahâbe-i kirâm’ın, ilahî feyzle beslenen kalplerine tecelli eden, rûhâniyetlerini Resûlullah’ın gönül dünyâsına hissedar hâle getiren muhabbetleri sayesinde, Yüce Allah’a dost, Hz. Peygamber’den

⁸⁹¹ Hatice Çubukçu, “Sayı Sembolizminin Tasavvuftaki Zikir Sayılarına Etkisi” *Akademik Bakış Dergisi*, S. 60 (2017): 9.

⁸⁹² Kadir Özköse, “Zikir”, *Tasavvuf El Kitabı*, ed. Kadir Özköse (Ankara: Grafiker yayınları, 2016), 225.

⁸⁹³ Hatice Çubukçu, “Sayı Sembolizminin Tasavvuftaki Zikir Sayılarına Etkisi”, 9.

⁸⁹⁴ İbn Arabî, *Fütûhât-ı Mekkîyye*, 8/165.

⁸⁹⁵ Kuşeyrî’nin *er-Risâletü’l-Kuşeyriyye*, Hücvîrî’nin *Keşfu’l mahcûb*, Ebû Tâlib el-Mekkî’nin *Ḳûtü’l-kulûb’u*, Gazzâlî’nin *İhyâ’sı*, Muhyiddin İbnü’l-Arabî’nin *el-Fütûhâtü’l-Mekkîyye’si*, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî’nin *Meşnevî’si*, olmak üzere birçok müellif, muhabbet konusuna genişçe yer ayırmıştır.

⁸⁹⁶ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf ve Terimleri Sözlüğü*, (Ankara: Anka Yayınları, 2015), 54.

⁸⁹⁷ Bkz. Süleyman Uludağ, “Muhabbet” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 30/386.

bir cüz olmuşlardır. Sahâbenin Resûlullah'a olan muhabbetlerine dair, birçok örneğe rastlamak mümkündür. Sevbân r.a. (ö. 54/674) "Acaba ben âhirette de Allah Rasûlü ile beraber olabilecek miyim?" kaygısı içinde olan bir sahâbeydi.⁸⁹⁸ Hübeyb ise, onu müşrikler tutsak edip idâma götürdüklerinde, "Şimdi yerinde Muhammed'in olmasını ister miydin? sualine karşı, "Benim yerimde olmasını istemek bir yana, onun ayağına bir dikenin bile batmasına râzı olamam" demiş, Ebû Süfyan (ö. 31/651-52) sahâbenin Hz. Muhammed'e olan sevgisi karşısında, hayrete düşmüştür.⁸⁹⁹

Resûlullah'ın yanında yer almayı büyük lütuf sayan, sohbet ve muhabbetinden büyük haz alan, İslam dâvâsına ömürlerini vakfeden sahâbenin duydukları muhabbetin derecesine, kimsenin ulaşması olası değildir. Resûlullah'ın yüce ahlâkıyla süslenmiş olan sahâbenin muhabbeti, teslimiyet, sadakât ve özveri içermekteydi. Hz. Peygamber'le olan ruhânî birlikteliğini zirve seviyede yaşayan Ebû Bekir, malını, canını, her şeyini ilahî muhabbet uğruna fedâ etmekten çekinmemiştir. Hz. Peygamber'in, Hz. Ebû Bekir'e, "Ailen ve çocukların için evde ne bıraktın?" sorusunu sorması üzerine, onun, Allah ve Resûlü'nün muhabbetini bıraktım"⁹⁰⁰ demesi, muhabbetle dolu gönül âleminin yansımasıdır. O'nun muhabbetinden en fazla payı alan sahâbe oluşuna delil niteliğindedir. Sahâbe-i kiramdan birisi, Resûlullah'a, kıyamet ne zamandır? diye sorması üzerine, Hz. Peygamber onun sorusuna soruyla cevap vermiş, kıyamete ne hazırladın? buyurmuştur. Hiçbir hazırlığının olmadığını, ancak Allah'ı ve Resûlünü sevdiğini söylemesine karşılık olarak, "O halde sen âhirette sevdiklerinle beraber olacaksın."⁹⁰¹ demiştir. Bu sözler, sahâbeyi çok sevindirmiş, verilen bu müjde sonraki nesillere ümit aşılayan, değerli bir hazîne hükmünde görülmüştür.

⁸⁹⁸ Bkz. Vâhidî, *Esbâb-ı Nüzûl*, çev. Necati Tetik-Necdet Çağıl, 3bs. (İstanbul: Ketebe Yayınları, 2021),161.

⁸⁹⁹ Bkz. İbnü'l Hişam, *Sîret-i Hişam Tercemesi*, trc. Hasan Ege, (İstanbul: Kahraman Yayınları, 2006) 3/245.

⁹⁰⁰ Ebû Dâvûd, "Zekât", 40.

⁹⁰¹ Müslim, "Birr", 163.

“Sevenin, sevdiğine benzediği Abdullah b. Ömer r.a. misâli⁹⁰², sahâbe, peygambere olan bu sevgi muhabbet deryasında, bir kayboluş halini yaşamaktaydılar. Vahyin şâhidi olup, vahye göre hayatını tânzim eden, Hz. Peygamber’in riyâsetinde ilahî aşkla tanışan sahâbenin Allah’a ve Resûlü’ne olan sevgisi, sûfilere tüm amellerindeki ana esâsı teşkil etmiştir. İlk dönem zâhid ve sûfileri, “Allah-kul ilişkisi ve âhiret konularında uyarı ve korkutmadan ziyade, sevgi ve ümidi öne çıkaran âyet ve hadisler üzerinde durmaya başlamışlar, böylece zamanla sevgi, tasavvufun temeli haline gelmiş, kulun Allah’a yönelişinde sevgi, ibâdetin önüne geçmiştir.”⁹⁰³

3.3.4. Sahâbe ve Sohbet

Sohbet, kişi veya kişiler arasında ülfet ve ünsiyetin gerçekleştiği, uyumlu ve sakin bir hâl içinde arkadaş ve dost olmak anlamına gelir.⁹⁰⁴ Sohbet, Hz. Peygamber’in sahâbeye uyguladığı eğitim ve terbiye yöntemidir. Hz. Peygamber sahâbeyi, sohbet merkezinde yetiştirmiş ve eğitmiştir. Onun feyzinden hisse alan öğrencilerine, “ashâb”, “sahâbe” yani sohbet edenler veya sohbe katılanlar denmesi tesadüf değildir. Arapça da aynı kökten türeyen sahâbî ve sohbet âimelerinin anlam yönünden benzerliği dikkat çekicidir. Sohbetin fazîletini elde etmek, İslâm’dan bir cüzdür.⁹⁰⁵ Buna eşdeğer hiçbir şey yoktur,⁹⁰⁶ sahâbenin Resûlullah’la olan sohbetleri, tüm fazîletlerin ve kemâlatın üzerindedir.⁹⁰⁷ Ümmet içinde, en üstün en rütbede olmalarını sağlayan şey, Hz. Peygamber’in sohbetinde bulunarak, O’ndan ilim ve feyz almış olmalarıdır. Sûfilere göre tâbiünden Veysel Karanî (ö. 37/657) dâhi, en düşük mertebede olan sahâbenin fazîletine erişemez.⁹⁰⁸ İmâm-ı Rabbânî, Hz. Hamza’nın (ö.

⁹⁰² İsfahânî, *Hilyetü’l-Evliyâ*, 1/349. O’nu görenler, Rasûlullah’ın her halini uygulamaya gösterdiği hassasiyet ve dikkatten dolayı, aklında bir eksiklik olduğunu sanırlardı.

⁹⁰³ Süleyman Uludağ, “Muhabbet” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 30/388-389.

⁹⁰⁴ Asım Efendi, *Kamûs Tercümesi*, 1/334.

⁹⁰⁵ İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât-ı Rabbânî*, 2/1356.

⁹⁰⁶ A.g.e., 1/192.

⁹⁰⁷ A.g.e., 1/191, 192.

⁹⁰⁸ A.g.e., 1/192.

3/625) katili olan Vahşi'nin, (ö. 23/644'ten sonra) Resûlullah'ın sohbeti ile şereflediği için, Veysel Karanî'den daha fazîletli olduğu görüşündedir.⁹⁰⁹

Allah Resûlü'nün mânevî simâsının, sohbet halkaları vesilesiyle, birer ayna konumundaki sahâbeye sirâyet etmesi ve onları bu yolla eğitmesinden yola çıkarak, mürşid-i kâmiller de irşâd yöntemini kullanagelmişlerdir. Âlimler ve sûfiler de bu yolla ilimlerini aktarmışlardır. Mutasavvıflar, Allah ve Resûlü'nün sohbetlerinin devamı olarak görülen meclislerin, edep ve adâbına dair eserler kaleme almışlardır.⁹¹⁰

Tarîkatların yapıları incelendiğinde Hazret-i Peygamber'in sünneti esâslı bu metodunun uygulanmakta olduğu, özellikle Nakşibendîlikte ayrı bir önem kazandığı görülmektedir. Şâh-ı Nakşibendî (ö.791/1389) “Tarik-i mâ bâ sohbetest” yani “Yolumuz sohbetledir” demiştir.⁹¹¹ Ferîdüddîn Attâr (ö.618/1221), kim gönlünün mütevâzi olmasını, Allah'la beraber olmasını isterse, salihlerle sohbet eylesin”⁹¹² nasîhatinde bulunarak, cennet'e vâsıl olmanın bu yolla mümkün olduğunu söylemektedir.⁹¹³ O, şekâvet nişânından saydığı durumlardan birini de sohbe gitmeyenler⁹¹⁴ olarak değerlendirmektedir.

“Mü'min, ülfet eder, ülfet etmeyen ve ülfet edilmeyen kimselerde hayır yoktur”⁹¹⁵ hadîsini, rehber edinen sûfiler, sohbeti vazgeçilemez bir zorunluluk olarak görürler. Hz. Peygamber'in sohbetinde yer alan sahâbenin elde ettiği feyz ve bereketi, nebevi vâris olan âlimler ve mürşidler vesilesiyle elde etme arzusunu taşımaktadırlar.

⁹⁰⁹ Bkz. A.g.e., 1/463.

⁹¹⁰ Gazzâlî, Abdülkâdir Geylânî, Necmettîn-i Kübrâ, vd.

⁹¹¹ Muhammed b. Abdullah Hanî, Adâb, çev. Ali Hüsrevoğlu, (İstanbul: Erkam Yayınları, 1980), 74.

⁹¹² Ferîdüddin Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, (İstanbul: Erkam Yayınları, 2016), 158.

⁹¹³ Bkz. A.g.e., 100.

⁹¹⁴ Bkz. A.g.e., 204.

⁹¹⁵ Ahmed b. Hanbel, “Müsned”, 2/400.

Hz. Mevlânâ da sûfî olmanın yolunun sohbetten, gönül birliğinden geçtiğini ifade etmektedir.⁹¹⁶ Resûllullah'ın Hz. Ali'ye "Herkes bir çeşit ibâdetle Hakk'a yakınlık arar, sen akıllı ve hâs kulun sohbetiyle yakınlık ara, böylece herkesten daha önde olursun" vasiyetiyle çok kuvvetli imânâ sahip olursa da Allah yolunda yakîne ulaşmak, nefis ile mücâdele edebilmek için, kâmil bir insanın sohbetine ihtiyaç olduğunun mesajını vermektedir.⁹¹⁷

Sûfîler nezdinde tasavvuf yolunun ve nebevi terbiyenin en önemli araçlarından biri kabul edilen sohbet, fizikî beraberliğin yanı sıra, kalpten kalbe muhabbet, feyz ve hâl transferinin gerçekleştiği mânevî meclisler olarak nitelendirilmiştir. Sûfîlerce, kuru bir toprak gibi ölü olan kalbi, filizlendirip canlandıran sohbet, Sûr'a benzetilmektedir. Çünkü, sohbet dinleyenin idrâkinde kıyamet etkisi yaratarak, ölüm sonrası yeniden dirilişi gerçekleştirir.⁹¹⁸

Sahâbenin yaşadığı rûhânî hazları yaşama niyetiyle, ilâhî muhabbet merkezli, vecd halinin yaşandığı bu meclisler, zikir meclisi olarak da tanımlanmıştır.⁹¹⁹

3.3.5. Sahâbe ve Keşf, Kerâmet

Âlimler, kerâmetin hak olduğu konusunda ittifâk etmişlerdir. İnkârı, Kur'ân ve hadîsi inkâr etmek olarak görülmüş, ancak velilerin kerâmeti konusuna ihtiyâtla yaklaşmışlardır.⁹²⁰ Kerâmetlerin, Allah'ın 'el Berr' esmâsından kaynaklandığı ve bir mükâfat niteliğinde 'Berr' olan kullarında görüldüğü ifade edilir.⁹²¹

⁹¹⁶ Mevlânâ, *Mesnevi*, 1/76. "Öyleyse yakınlık dili bizâtihi başkadır, gönüldaşlık, dildaşlıktan iyidir."

⁹¹⁷ A.g.e., 1/131.

⁹¹⁸ Bkz. Abdülbâki Gölpınarlı, "*Mesnevi Tercemesi ve Şerhi*", 3bs. (İstanbul: İnkılâp Yayınları, 1985), 222, 223.

⁹¹⁹ Ebû Dâvûd, *Vitr*, 14.

⁹²⁰ Bkz. Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Kültüründe Keşf ve Kerâmet*, 2. bs. (İstanbul: Sûfî Kitap, 2008), 134.

⁹²¹ İsmail ibn Yusuf Nebhânî, *Sahâbeden Günümüze Veliler ve Kerâmetleri*, çev. Abdülhalık Duran (İstanbul: Hikmet Neşriyat), 99.

Hadîslerde, sâhabe içinde kerâmet ehli şahsiyetlerin olduğu bildirilmektedir. Nebhânî, (ö.1849-1932), sahâbenin aklını, olağanüstü hâllerini, kerâmetin varlığının delillerini arasında saymaktadır.⁹²² Kerâmetlerin, kişilerin imânının güçlenmesine sebep olduğunu söyleyen Nebhânî,⁹²³ en başta Hz. Ebû Bekir olmak üzere kırk beş sahâbenin kerâmetine eserinde yer verir⁹²⁴. Müellif, yakalandığı bir rahatsızlık esnâsında, rüyasında birisinin, Hz. Meysere'yi ziyaret etmesi gerektiği telkini üzerine kabrini ziyaret ettiğini ve mevcut rahatsızlığından kurtulduğunu bir anekdot olarak aktarmaktadır.⁹²⁵ Kelâbâzî, Resûllullah'ın yanından ayrılarak evlerine dönen iki sahâbenin yolunu, ellerindeki asâların aydınlatması örneğini vermektedir.⁹²⁶ Hakîm Tirmizî (ö.320/932), Hz. Ebû Bekir, Ömer, Üsâme b. Zeyd (ö.54/674), Talha b. Übeydullah (ö.36/656), Zübeyr b. Avvam (ö.36/656), Hz. Ali, Ebû Übeyde b. Cerrâh'ı sıddık ve evliyâ olarak zikretmektedir.⁹²⁷ Sonraki nesillerde evliyâ olan muhâddislerin hâlini, sahâbeye benzetmekte, ⁹²⁸ sahâbeden verdiği örneklerle, evliyânın sıfatlarını saymaktadır.⁹²⁹

Hz. Ömer, Kur'ân'da övülen sahâbîlerden olup, Allah'ın mükâşefe ehli olarak şerefliendirdiği kişilerdendir. Hz. Peygamber'in, "Sizden önceki ümmetlerde kendilerine ilham edilenler vardı. Şâyet benim ümmetimden de böyle insanlar olursa Ömer b. Hattâb onlardandır."⁹³⁰ hadîsi, onun bu özelliğine dikkat çekmektedir. Nebhânî, Hz. Ömer'in başarılı ve peygamberler haricinde kimseye nasîp olmayan

⁹²² A.g.e., 26.

⁹²³ A.g.e.,20.

⁹²⁴ Nebhânî, *Sahâbeden Günümüze Veliler ve Kerâmetleri*, 1/215-272.

⁹²⁵ A.g.e., 1/268.

⁹²⁶ Kelâbâzî, *Doğuş Devrinde Tasavvuf Ta'arruf*, 119; Buhârî, "Menâkıb", 25.

⁹²⁷ Hâkim et-Tirmizî, *Hatmu'l Evliyâ*, haz. Salih Çift, 3 bs. (İstanbul: İnsan Yayınları, 2018), 148.

⁹²⁸ Bkz. A.g.e., 148.

⁹²⁹ Bkz. A.g.e., 150.

⁹³⁰ Buhârî, "Menâkıb", 36.

uzun dönem idareciliğini kerâmeti olarak görür.⁹³¹ Medine’de hutbe îrâd ederken, madde perdesinin açılmasıyla, İran’a gönderdiği ordunun yenilmek üzere olduğunu görüp, kumandana, (Ya Sâriye, arkanı dağa ver) buyurması üzerine, komutanın da bunu işitip, zafere ulaşması⁹³², Alâ b. Hadramî’nin (ö.21/642) suyun üzerinde yürümesi,⁹³³ Ebû’d-Derdâ ve Selman-i Farisî yanında bulunan bakır bir kazanın, tespih etmesi ve onların bunu duyması⁹³⁴, Hz. Osmân’ın yanına gelen birine, “Gözünde zinâ eseri var. Bir kadına bakmışsın” demesi⁹³⁵, Hz. Ali’nin mezarındaki mevtâ ile konuşması⁹³⁶ gibi sahâbeden kerâmet örneklerini çoğaltmak mümkündür. Bera b. Âzib (ö.71/690), Hz. Fâtıma (ö.11/632), Hz. Abdullah b. Ömer’in de kerâmetlerinden bahsedilmektedir.⁹³⁷ Asr-ı saâdet’te sahâbe de kerâmetin meydana gelişi nasıl mümkün görülmüşse, sonraki asırlarda da vukû bulması da aynı durum olarak değerlendirilmiştir.⁹³⁸ Hz. Peygamber’den bir cüz olarak gelen, itikâden sâhih ve ihlâs sâhibi Müslümanda ortaya çıkan,⁹³⁹ sahâbe döneminden sonraki nesillerde de şöhret boyutuna varan kerâmetlerin varlığı bilinmektedir.⁹⁴⁰

Sahâbenin, sağlam imânları sayesinde kerâmet görmeye ihtiyaçları yoktu. Onlar birer mükâşefe ehli idiler. Maddî perdelerin kaldırılmasıyla, ruhları saflaşan, Allah’ın kudretinin bilincine varan sahâbe, peygamberin değerinden hissedâr olmuşlardır.

⁹³¹ Nebhânî, *Sahâbeden Günümüze Veliler ve Kerâmetleri*, 1/265.

⁹³² Kelâbâzî, *et-ta’arruf li-mezhebi ehli’t-tasavvuf (ar.)*, 44; Serrac, *el Lüma’ (ar.)*, 173.

⁹³³ A.g.e., 376; Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyrî Risâlesi*, 442; Nebhânî, *Sahâbeden Günümüze Veliler ve Kerâmetleri*, 253.

⁹³⁴ A.g.e., 376; A.g.e., 442; A.g.e., 217.

⁹³⁵ İmâm Gazâlî, *İhyâu Ulûmu’d-dîn*, 5/70; Nebhânî, *Sahâbeden Günümüze Veliler ve Kerâmetleri*, 251.

⁹³⁶ Nebhânî, *Sahâbeden Günümüze Veliler ve Kerâmetleri*, 259.

⁹³⁷ Serrâc, *el-Lüma’ İslâm Tasavvufu*, 376.

⁹³⁸ Bkz. Kelâbâzî, *Doğuş Devrinde Tasavvuf Ta’arruf*, 119.

⁹³⁹ Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyrî Risâlesi*, 437.

⁹⁴⁰ A.g.e., 442.

Sonraki nesillerin imânlarında görülen zâfiyet nedeniyle, kerâmetin zuhûr etmesi ihtiyaç haline geldiği, irşât faaliyetinin bir parçası olarak da kullanıldığı görülmektedir. Alimler tarafından Allah'ın emirlerine tam anlamıyla uymak, ibâdet etmek ve bu istikâmet halini devam ettirmek en büyük keramet sayılmıştır.⁹⁴¹

3.3.6. Sahâbe ve Fütüvvet

Sekizinci yüzyıldan itibaren sûfiler, bir ideâl olarak gördükleri fütüvveti, tasavvuf terimi olarak kabul etmişlerdir.⁹⁴² Tasavvufî anlamda fütüvvet, sûfide bulunması gereken ahlâkî vasıflardır. Yiğitlik, diğerkâmlık, özverili olma, yardımseverlik, müsâmaha, inâyet, nefse gem vurma gibi nitelikleri içerir.⁹⁴³ Sülemî, Kitab-ı fütüvve adlı eserinde fütüvveti, “Allah'ın emirlerine uyma, güzel ibâdet, her kötülüğü bırakma, zâhiren ve bâtinen, gizli ve açık, ahlâkın en güzeline sarılmandır”⁹⁴⁴, şeklinde tarif etmektedir. Kuşeyrî, insanın kendisini devamlı olarak başkalarının hizmetine adanması⁹⁴⁵ olarak açıklarken, Herevî (ö. 611/1215), fütüvvetin esâsını “Kendini değerli ve hak sâhibi olarak görmemendir”⁹⁴⁶, diyerek açıklamaktadır. el-Mekkî ise, güzel ahlâk olarak nitelendirir.⁹⁴⁷

⁹⁴¹ Nebhânî, *Sahâbeden Günümüze Veliler ve Kerâmetleri*, 100; İbn Arabî, *Fütûhât-ı Mekkîyye*, 18/350.

⁹⁴² Bkz. Süleyman Uludağ, “Fütüvvet”, *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/261.

⁹⁴³ A.g.e., 13/ 261.

⁹⁴⁴ Muhammed b. Hüseyin Sülemî, *Tasavvufta Fütüvvet*, çev. Süleyman Ateş, (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1977), 24.

⁹⁴⁵ Bkz. Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyrî Risâlesi*, 305; Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye (ar.)*, 390.

⁹⁴⁶ Herevî, *Menâzilü's Sâirîn*, trc. Abdürrezzak Tek, (Bursa: Emin Yayınları, 2017), 39.

⁹⁴⁷ Bkz. Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyrî Risâlesi*, 306; Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye (ar.)*, 391.

Hız. Peygamber, fütüvvet ehlinin efendisidir. Fütüvvet vasfı, Hız. Ali'ye Resûlullah'tan sirâyet etmiştir.⁹⁴⁸ Genel görüşe göre, Hız. Ali'nin şahsiyetini ve ahlâki vasıfları temsil eden bir olgu olarak karşımıza çıkan⁹⁴⁹ fütüvvet anlayışına dair, birçok sûfî yorumlarda bulunmuş, âyetlerden de deliller getirmişlerdir.⁹⁵⁰ Cesaret, kahramanlık, fedâkârlık ve vefâkârlık gibi duyguların gelişmesinde Hız. Ali, daha ön plandadır. Onun ahlâkı, sûfilere emsâl teşkil etmiştir. Muhakkik âlimler de fütüvvetin kökenini Rıdvan beyâtına dayandırırır.⁹⁵¹

Sûfilerin fütüvvete dair sözlerini ilk nakleden olarak, Ebû Abdurrahman es-Sülemî gösterilmektedir. Sülemî, “Fütüvvetle peygambere açık fetih verildi, iki kardeş (Ebû Bekir ve Ömer'i) ve amcası oğlu Ali'yi fütüvvet emini yaptı”⁹⁵² demektedir, fütüvvetin gereklerini sayarken sahâbeden misâller vermektedir.⁹⁵³

Fütüvvet hareketi zamanla seyfi ve kavli olmak üzere iki kola ayrılmış, “kavli kol” Hız. Ebû Bekir'e “seyfi kol” Hız. Ali'ye bağlanmıştır.⁹⁵⁴ Sûfilerin giydikleri zühd ve takvânın sembolü sayılan hırka ve taç ile örgütlenip mesleklerini icra eden fütüvvet erbabının giydiği nefse hakimiyeti temsil eden şalvar ve şedd arasında benzerlik görülmektedir.⁹⁵⁵

⁹⁴⁸ Bkz. Esad El Hatip, *Sûfiler ve Aksiyon*, çev. Özgür Kavak-Yasin Günaydın, (İstanbul: İnsan Yayınları, 1999), 52.

⁹⁴⁹ Sezai Küçük, “Abdullah Ensar El-Herevî'nin Tasavvufî Fütüvvet Risâlesi: “Kitabu'l-Fütüvvet”, *Sakarya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.1 (2000):139.

⁹⁵⁰ Bkz. A.g.e., 146-161; Enbiyâ, 60, Kehf, 13.

⁹⁵¹ A.g.e., 52.

⁹⁵² Sülemî, *Tasavvufta Fütüvvet*, 23.

⁹⁵³ Bkz. A.g.e., 26, 27, 28, 29, 31.

⁹⁵⁴ Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatler*, 31 bs. (Ensar Yayınları: İstanbul, 2020), 312.

⁹⁵⁵ A.g.e., 312.

3.3.7. Sahâbe, İrşâd ve Tebliğ

İslâm'ın gizlice yaşandığı dönemde Müslümanlar, evlerde toplanarak, Kur'ân'ı ve hükümlerini öğreniyorlardı. Bu evlerde sohbet, ibâdet yapılıyor, dini eğitim de veriliyordu. Darû'l-Erkam, Hz. Ebû Bekir'in evi ve Benu Zafîr'in evi bu amaçla kullanılan evlerdendi.⁹⁵⁶ Kişinin yaşantı ve davranışlarına müspet katkılar sağlayan bir iksir⁹⁵⁷ olarak görülen sohbette, irşâd ve tebliğ vardır.⁹⁵⁸ Hz. Peygamber'in sohbetleri de tebliğ ve irşâd odaklıdır.

Resûlullah, fetihlerin sonucunda, kazanılan bölgelere, sahâbeden bazı kişileri irşât faaliyetlerinde görevlendirmiştir. Bu sahâbiler, nebevi bilgi ve mîrası o bölgelere götürerek, İslâm'ın hükümlerinin ve medeniyetinin yerleşmesini sağlamışlardır. Sûfilerce, ashâbın seyahatle irşâd metodu, önemli bir ideâl olarak görülmüş ve sürekliliği sağlanmıştır.⁹⁵⁹ Peygamber'in sünnetini ve sahâbenin yolunu devam ettirmeyi gaye edinen sûfiler, yaptıkları seyahatlerle, İslâm'ı ve dinin hükümlerini insanlara anlatmışlardır.⁹⁶⁰ “Eşrefoğlu Rûmî Kadirîliği, Abdülatif Kutsî Zeynîliği, Abdullah İlahî Nakşibendîliği, Anadolu'da yayan şahsiyetlerdir”⁹⁶¹. Davet usullerinde, Resûlullah'ın ve sahâbenin siyreti değişmez kâidedir.⁹⁶² İslâm'da mektupla tebliğ ve irşâdın ilk öncüsü, yine Hz. Peygamber'dir.⁹⁶³ O, döneminin bütün

⁹⁵⁶ Bkz. Muharrem Çakmak, “Din Eğitimi ve Öğretiminde Metodolojik Bir Yaklaşım - Seyahate Dayalı Tasavvufî İrşad Metodu”, *Din bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C.9, S.4 (2009), 139.

⁹⁵⁷ *Sahâbîler Ansiklopedisi*, ed. İhsan Atasoy-Mehmet Demirci vd. (Nesil yayınları, 2011), 1/30.

⁹⁵⁸ Ahmet Öğke, “Mevlânâ'nın Mecâlis-i Seb'a'daki Sohbet Metodu”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, C.8, S.14., 252.

⁹⁵⁹ Bkz. Çakmak, “Din Eğitimi ve Öğretiminde Metodolojik Bir Yaklaşım -Seyahate Dayalı Tasavvufî İrşad Metodu”, 140.

⁹⁶⁰ Bkz. A.g.e.,145.

⁹⁶¹ A.g.e., 142.

⁹⁶² Bkz. Muhammed Emin Er, *Tasavvuf Risalesi*, (İstanbul: Mevsimler Yayıncılık, 2018), 70.

⁹⁶³ İhsan Süreyya Sırma, *Müslümanların Tarihi*, (İstanbul: Beyan Yayınları, 2016), 415-421.

tebliğ imkânlarını kullanmış, elçiler yoluyla çeşitli devlet adamlarına mektuplar göndermiştir. Sahâbe de bu yolu takip etmiş, mektupla irşâd ve tebliğ vazifesini sürdürmüştür. Hz. Ebû Bekir'in irtidâd hadîseleri karşısında mürtedlere gönderdiği mektup⁹⁶⁴, Ebû-Derdâ, Selmân-el Fârisî⁹⁶⁵ yazışmaları birer örnektir. Hz. Peygamber'in, irşâd metodu olarak kullandığı mektup üslûbunun, mutasavvıflar tarafından kullanıldığı ve mektubât külliyyatının, tasavvuf literatüründe önemli bir yer tuttuğu muhakkaktır. Bu metod, sünneti yaşatma adına, sûfîler tarafından benimsenmiş günümüze kadar gelenek halinde süregelmiştir. Tasavvuf tarihinin her aşamasında mektupla irşâd ve tebliğe rastlanmaktadır. İlk dönemlerinden itibaren, irşâd ve tebliğ çalışmasının, bir parçası olarak görmüşlerdir. Hasan Basrî'nin⁹⁶⁶, Cüneyd el-Bağdâdî'nin⁹⁶⁷ İmâm-ı Rabbânî'nin⁹⁶⁸ Aziz Mahmûd Hüdâyî'nin⁹⁶⁹ (ö.1038/1628) ve Esad Erbili'nin⁹⁷⁰ (ö. 1931) yazdığı mektuplar bu geleneğin en seçkin örneklerindendir. Serrâc'ın *el Lüma'* adlı eserinin bir bölümünde sûfîlerin yazdığı mektuplara⁹⁷¹ yer vermesi, Hz. Peygamber'den ve sahâbeden intikâl eden bu yöntemin ne kadar tesirli olduğuna dikkat çekmektedir.

Hayber Kalesi muhâsarasında Hz. Ali'nin, Hayber Yahudileriyle, Müslüman oluncaya kadar savaşma teklifine karşı Hz. Peygamber, acele etmemesini, Hayber toprağına sükûnetle girilmesini, daha sonra onları İslâm'a davet etmesini istemiştir. Tek bir

“Habeşistan Kralı Necâşî'ye, Mısır Kralı Mukavkıs'a, Bizans Kralı Heraklius'a, İran İmparatoru Kısra'ya, Gassan Meliki, Haris İbn Ebî Şemîr'e”,

⁹⁶⁴ Taberî, *Târihu't-Taberî Tercümesi*, çev. Mehmet Faruk Gürtu, (İstanbul: Sağlam Yayınevi, 3/ 226.

⁹⁶⁵ Bkz. el-Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb (Kalplerin Azığı)*, 2/75.

⁹⁶⁶ İsfahânî, *Hilyetü'l-Evliyâ*, Abdülmelik b. Mervan -Ömer b. Abdülaziz'e gönderdiği mektuplar,

⁹⁶⁷ Serrâc, *el-Lüma'*, *İslam Tasavvufu*, 272.

⁹⁶⁸ İmâm-ı Râbbânî, *Mektûbâtü's-şerife*.

⁹⁶⁹ Aziz Mahmûd Hüdâyî, *Tezâkir-i Hüdâyî*, H. Selimağa Ktp.

⁹⁷⁰ Muhammed Es'ad Erbilî, *Mektûbât*, (İstanbul: Erkam Yayınları, 2017).

⁹⁷¹ Serrâc, *el-Lüma'* (ar.), 305; Serrâc, *el-Lüma' İslam Tasavvufu*, 271.

kişinin irşâdına vesile olmanın, ganîmet değerinde olduğunu belirtmiştir.⁹⁷² Bu sözler, irşâdın İslâm'daki yeri ve önemini vurgulayan, sonraki nesillere rehber olacak bir öğüt niteliğindedir.

3.3.8. Sahâbe ve Tekke

“Tasavvuf erbabının oturup kalkmalarına sülûk çıkarmalarına, âyin yapmalarına mahsus özel yere tekke”⁹⁷³ denilmekte olup, İslâm medeniyetinin simgesi olan bu yapıların kaynağının, suffice ashâbının ilim aldıkları ve ikâmet ettikleri, peygamber mescidinin hemen yanındaki sofaya isnad edilmiştir.⁹⁷⁴ “Ashâb-ı suffice, tekkenin de medresenin de İslam tarihindeki ilk nüvesi sayılır”.⁹⁷⁵

Sühreverdî, *Avârifü'l Ma'ârif* eserinde tekke hayatını tânzim eden esâslara⁹⁷⁶, edep ve adâba yer vermektedir. Bu esâsları yerine getiren sûfî ve murâbitları, ashâb-ı suffice'ye benzetir. Resûlullah'ın terbiyesinde yetişen sahâbe-i kirâm'ın, âhîret kaygısını, vakitlerini hiç boşa harcamamalarını ve onların diğer hallerinden de dem vurarak, tekke ehlinin de bu terbiyeye sahip olması gerektiğini bildirmektedir.

Tekkelerin en mühim işlevleri, aynı suffice meclisinde olduğu gibi, mensûbiyetindekilere ve çevrelerindeki insanlara dinî ve ahlakî değerleri öğretmek, eğitim vermek olmuştur. İslâmî ilimlerin yanı sıra, sanatsal faaliyetlerin yapıldığı merkezler olarak anılan tekkeler⁹⁷⁷, aynı zamanda yetimlerin, kimsesizlerin fakirlerin gözetildiği yerler olmuştur.⁹⁷⁸ Sühreverdî'nin de değindiği gibi tekkeler, tarihimizde

⁹⁷² Buhârî, “Cihâd”, 102.

⁹⁷³ Cebecioğlu, *Tasavvuf ve Terimleri Sözlüğü*, 485.

⁹⁷⁴ Bkz. Tek, *Tarihi Süreçte Tasavvuf ve Tarikatlar*, 275.

⁹⁷⁵ Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, 112.

⁹⁷⁶ Sühreverdî, *Avârifü'l Maâ'rif* (ar.), 144-148. Sühreverdî, *Avârifü'l Maâ'rif Tasavvufun esasları*, 257

⁹⁷⁷ Bkz. Rıfat Özdemir, "Osmanlı Devleti'nin Tarikat, Tekke ve Zaviyelere Karşı Takip Ettiği Siyaset", *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S.5 (1994): 285.

⁹⁷⁸ A.g.e., 300.

ashâb-ı suffe'nin ruhunu ve ilkelerini yaşatan merkezler olarak görülmüştür. İslâm târih ve medeniyetine iz bırakan birçok sûfinin, yetiştiği müesseseler olarak da bilinmektedir.⁹⁷⁹ Mevlânâ, Aziz Mahmut Hüdâyî, Merkez Efendi, Hacı Bayram-ı Velî, Eşrefoğlu Rûmî bunların arasındadır.⁹⁸⁰

⁹⁷⁹ Bkz. Hamdi Tekeli, *Tasavvuf Kültürüne Giriş*, (İstanbul: Uludağ yayınları, 2011),148.

⁹⁸⁰ A.g.e., 148-149.

SONUÇ

Hız. Peygamber, zâhir ve bâtın bütünlüğü içinde tatbik ettiğı nebevî eğitim ile sahâbeyi ulvî şahsiyetler olarak yetiştirmiştir. Resûlullah ve sahâbîlerinde görülen zühdi yaşantı tarzı ve manevî hayat, tüm sûfilere İslâm'ın mânevi yönünü, kalbî hayatını idrâkte ve hayata geçirmede kılavuzluk etmiştir. İslâm dini, sahâbîlerin nebevî ahlâk ile bezenmiş davranışları ve zengin kalbî hayatı kökleşerek yayılmış ve sonraki nesillere intikâl etmiştir. Vahyin şahitleri ve uygulayıcıları olan sahâbîler, Allah Teâlâ'nın övüp, örnek gösterdiği şahsiyetler olarak, Kur'ân ve sünneti yaşama ve yaşatmada sarf ettikleri çaba ve fedakârlıklar ile sonraki nesillere köprü olma vazifesini üstlenmişlerdir.

Asr-ı saâdetten sonraki dönemlerde, fetihlerle genişleyen topraklar ve bunun neticesinde kozmopolit bir toplumun oluşmasıyla birlikte, art niyetli kişilerin İslâm'a zarar vermeye yönelik çalışmaları, zenginlikle birlikte toplumda dünyâyâ olan meylin de artması neticesinde bu gidişattan endişe duyanlar, dünyevileşmenin önüne geçmek, asr-ı saâdetteki yüksek manevî hayata dikkat çekmek için eserler kaleme almıştır. Özellikle sûfî müellifler, sahâbe nesli ile ilgili tasavvurlarını yazdıkları eserlerle, dâimî hasret ile yâd ettikleri asr-ı saâdet dönemini yaşatmak, sahâbîlerin davranışlarından oluşturdukları reçetelerle, bozulmaya yüz tutmuş toplumun, mânevî ve ahlâkının yeniden inşasında rehberlik etmek amacını gütmüşlerdir. Müslümanların dünyâ ve âhiretlerini âbad edebilmelerinin çaresinin, İslâm'da, Kur'ân'da, Hız. Peygamber ve sahâbenin yaşayışında olduğunu vurgulamışlardır. Bu eserlerin üzerinden asırlar geçmesine rağmen üstlendikleri misyonla, vazifelerini halâ devam ettirdikleri görülmektedir. Kalbî hayatın temelini teşkil eden, takvâ, zühd, tevekkül, muhabbet murâkabe, ihlâs gibi birçok hasletin unutulmaması için, Asr-ı saâdet ruhunu canlı tutmaya çalışan sûfî müellifler, "Maddenin mânaya hizmet için vâ" olduğunu, kurtuluşun ancak, dinin tam olarak zâhir ve bâtın yönüyle gelecek nesiller aktarımında ve koruma altına alınmasında, seçilmiş ve yetiştirilmiş olan nesili takip ederek gerçekleştirebileceğı söylemişlerdir. Sahâbenin günlük yaşamını, ibâdet ve taâtini tevekkül, tefekkür, havf ve recâ merkezli zâhidane yaşantılarından örneklere oldukça yer vererek, "Yaşayan Kur'ân" olan Resûlullah ve hükümlerin uygulayıcısı sahâbenin, tasavvufî hayatı bizzat tatbik ettiklerini ortaya koymuşlardır. Görülüyor ki, anlatımları ve nasihatleri her döneme hitap etmiş, sahâbenin önderliğinde hakikat yolcusu sûfilere rehber olmaya devam etmişlerdir.

Sahâbe ile ilgili her konu, anlayış ve algı, geçmişte olduğu gibi, günümüzde de din ve inanç sistemimize, düşünce dünyamıza etkileri, devamlılık arz etmekte, güncelliğini korumaktadır. Sûfîler, sohbette, irşâtta, tebliğde, tekkelerde, ibâdette, günlük hayatta, hep sahâbe gibi olmak, onların kisvesine bürünmek arzusunda olmuşlar, böylelikle Allah ve Resûl'üne olan muhabbetlerini bu şekilde dâima diri tutmaya çalışmışlardır. Tasavvuf ilminin, Hz. Peygamber'in vefatıyla irşâdın kesilmesinden sonra, sahâbe-i kirâmdan tevzi edildiği kabul görmüş, "El kârda gönül yârda" prensibiyle, sadece ibâdetler esnâsında değil, dünya ile meşgûliyetle bile gönlü Hakk'a verebilmek ve hayatın hiçbir safhasında, O'ndan gâfil kalmamak gayesini edinmişlerdir. İslâmî ilimlerde sahâbe, vahyin şahidi, Hz. Peygamber'in hadîslerinin ve sünnetinin aktarıcısı olarak, Hz. Peygamber'den en sonra en müessir şahsiyetler olarak görülmüştür. Bu açıdan tasavvuf ilminde sûfî müellifler, onların mânevî hayatına dair her bilgiyi aktarmaya gayret ve önem göstermişlerdir. Kur'an-ı Kerim ve hadîs-i şeriflerde, sünnete uyma, sahâbeye tabi olma ile ilgili emirleri, mânevî yolculukları açısından hayata geçirmeye çalışmışlardır. Bu çizgiyi, muhafaza etme gayreti göstermişlerdir.

Tezimizin sınırlarını aşacağından dolayı, ele aldığımız klasik eserlerde yer alan, zâhid on bir sahâbi ile tamamladığımız çalışmamızda, sûfîlerin hâl, tavır ve yaşamlarıyla, yazdıkları eserlerle, sahâbe izinde hareket ettikleri görülmektedir. Tasavvufun ameli vechesini teşkil eden zühdün, menbaini asr-ı saâdet'ten aldığı, sûfîlerin de hayat tarzı haline getirdiği bir nosyon olduğu saptanmaktadır.

Dünyevi olan her şeye daha çok yakınlığın arttığı zamanımızda, bir panzehir, bir kurtuluş reçetesi olan sahâbîlerin hayatının, daha çok fıkıh, hadîs ve tefsir alanlarında ele alındığını görmekteyiz. Bu sebeple araştırmamızın, tasavvuf alanında yapılacak ilmi çalışmalara katkı sağlaması temennisindeyiz.

KAYNAKÇA

- Adanır, Sultan. *İlk Dönem Sûfîlerinde Bir Nefs Terbiye Yöntemi Olarak Açlık*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- Ağırman, Cemal. “Hadîs Kaynaklarına Göre Hz. Hasan”. *Çeşitli Yönleriyle Hz. Hasan*, ed. Alim Yıldız. Sivas: Asistan Yayıncılık, 2014.
- Ahmet b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed B. Muhammed B. Hanbel Eş-Şeybânî el-Mervezî, *el Müsned*, Beyrut: Müessesetü’r Risâle, 2008.
- Ahmet b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed B. Muhammed B. Hanbel Eş-Şeybânî el-Mervezî. *el Kitabü’z Zühed*. Beyrut: Darü’l Kütübü’l-İlmiyye, 1999.
- Akarpınar, Bahar. “Sûfî Kültüründe Sembollerin Yeri ve Önemi Hakkında Bir Deneme”. *Türkbilig*. S.7 (2004): 3-19.
- Akkaya, Veysel. “Tasavvuf Klasiklerinde Hz. Ali’nin Şahsiyeti”. *Usul dergisi*. C.32, S.32 (2019): 69-90.
- Aksu, Ali. “Mevlânâ’nın Mesnevîsinde Dört Halîfe”. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*. C.13, S.1 (2009): 19-41.
- Aktepe, İshak Emin. *Hadîs İlmine Giriş*, 2 bs. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2021.
- Albayrak, Halis. *Kur’an’ın Bütünlüğü Üzerine*, 9 bs. İstanbul: Şule Yayınları, 2020.
- Algar, Hamid “Bahâeddin Nakşibend”. *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 1991, 3:458.
- Âsım Efendi. *el-Okyânûsu’l-Basît Fî Tercemeti’l-Kâmûsi’l-Muhît Kâmûsu’l-Muhît Tercümesi*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013.
- Ateş, Süleyman. *Sülemî ve Tasavvufî Tefsir*, İstanbul: Sönmez Yayınları, 1969.
- Attâr, Ferîdüddin. *Tezkiretü’l-Evliyâ*, İstanbul: Erkam Yayınları, 2016.
- Ayiş, Mehmet Şirin. “*Tasavvuf Yolcularının El Kitabı*”, İstanbul: Ravza Yayınları, 2018.

- Baktır, Mustafa. *İslam'da ilk eğitim müessesesi Ashâb-ı Suffa*. İstanbul: Timaş Yayınları, 1990.
- . “Suffe”. *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2009, 37:470
- Baş, Derya Çakır. “Bedeviyye”, *Türkiye’de Tarikatler Tarih ve Kültür*, ed. Semih Ceyhan. İstanbul: İsam Yayınları, 2015, 159-220.
- Başer, Hacı Bayram. *Şeriat Hakikat Tasavvufun Teşekkül Süreci*, İstanbul: Klasik Yayınları, 2017.
- Bolat, Ali. *Tasavvuf El Kitabı*, 4bs. Ankara: Grafiker Yayınları, 2016.
- Buhârî. *Sahih el Buhârî*, Dimaşk: Müessesetü’r Risale, 2015.
- Bursevî, İsmail Hakkı. *Rûh’ul Beyân*, İstanbul: Erkam Yayınları, 2016.
- Câmî, Abdurrahmân. *Nefahatül Üns*, İstanbul: Eriha Yayınları, 2019.
- Cebecioğlu, Ethem. *Tasavvuf ve Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Anka Yayınları, 2015.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Tarihi*, Ankara: Fecr Yayınları, 1996.
- Cürcani, Seyit Şerif. *Ta’rîfât*, İstanbul: Litera Yayıncılık, 2014.
- Çakmak, Muharrem. “Din Eğitimi ve Öğretiminde Metodolojik Bir Yaklaşım- Seyahate Dayalı Tasavvufî İrşad Metodu”. *Din bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*. C.9, S.4 (2009): 127-148.
- Çakmaklıoğlu, Muhammed Mustafa. *Tasavvuf*, Ankara: Bilay Yayınları, 2020.
- Çelebi, İlyas ve Hayrettin Güdekli. “İslâmî İlimlerde Metodoloji-4, Temel İslâm İlimlerinin Ortaya Çıkışı ve Birbirleriyle İlişkileri. *Kelâm İlminin Teşekkülü ve diğer İslâmî İlimlerle İlişkisi*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2014.
- Çelik, Mustafa. *Fıkhu’s Sahâbe*, İstanbul: Fütüvvet Yayınları, 2006.
- Çift, Salih. “Gazzâlî öncesi Mutasavvıfların, Hz. Ali ve Ehli Beyt’le İlgili Görüşleri”. *Marife Dergisi*. C. 5, S. 1 (2005): 163-17.
- Çiftçi, Mehmet Emin. “Sahâbenin Hadîs Rivâyeti ve Sahih Hadîs Algısı”. *Akademik Platform İslâmî Araştırmalar Dergisi*. (2019): 42-53.

- Çolak, Abdullah. *İslâm Hukuk Tarihi ve İslâm Hukuk Kaynakları*, İstanbul: Hikmet Evi Yayınları, 2020.
- Çolak, Ali. “Sahâbe'nin İslâm Teşriinin Oluşması ve Anlaşılmasındaki Konumu (Safvân B. Muattal Örneği)”. “*Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. C. 2, S. 4 (2013): 169-195.
- Çubukçu, Hatice. “Sayı Sembolizminin Tasavvuftaki Zikir Sayılarına Etkisi”. *Akademik Bakış Dergisi*. S. 60 (2017): 1-15.
- Dağcı, Şamil. *İmam Şâfi Hayatı ve Fıkıh Usulündeki Yeri*, 2 bs. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020.
- Dârekutnî, Ebu'l-Hasan Ali b. Ömer b. Ahmed. *Sünen*.thk. Adil Ahmed Abdülmevcûd ve Ali Muhammed Muavviz. Beyrut: Dâru'l Marife. 1422/2001.
- Dârimi, Ebu Muhammed Abdullah b. Abdurrahman. *es-Sünen*.thk.Hüseyin Selim Esedü'd-Dârani. Riyad: Darü'l Muğni.1412/2000.
- Deliser, Bilâl. “Tefsir Tarihine Konulu Yönelişler ve Konulu Tefsir-Eleştirel Yaklaşım”. *Universal Journal of Theology*, C.3, S.1 (2018): 16-38.
- Demirci, Mehmet. *Tarihten Günümüze Tasavvuf Kültürü*, İstanbul: Vefa Yayınları, 2009.
- Demirci, Muhsin. *Tefsir Usulü*, İstanbul: İfav Yayınları, 2021.
- Demirli, Ekrem. *Şair Sûfiler*, 2 bs. İstanbul: Sûfî Yayınları, 2018.
- Dilaver Selvi. “Biat Sünnetinin Tasavvufta İhyâsı”. *Uluslararası İslâm Araştırmaları Dergisi. International Journal of Islamic Studies*, C.I, S.1, (2015): 1-28.
- , *Kaynaklarıyla Tasavvuf*, 19bs. İstanbul: Semerkand Yayınları, 2017.
- Durmuş, Gülşah. “Mesnevî’de Tahkiyeye Dayalı Değer Eğitimi”. *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, (2016): 349-422.
- Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş’as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. *es-Sünen*. thk. Yâsir Han, İzzettin Dali, 1 bs. Beyrut: Müessesetü’r-risâle, 2017.
- Efendioğlu, Mehmet. “Sâhabe” *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 2008, 32: 416.

- Ejder, Ö. Faruk. *Muhammed Fevzi El Bâtûmî'nin Tasavvufî Görüşleri ve Hulâsatu't-Tasavvuf Adlı Risâlesi*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Eker, Sümeyye. *Hız. Peygamber'in Ashâba İltifatları*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- el-Hatip, Esad. *Sûfiler ve Aksiyon*, çev. Özgür Kavak ve Yasin Günaydın, İstanbul: İnsan Yayınları, 1999.
- Er, Muhammed Emin. *Tasavvuf Risalesi*, İstanbul: Mevsimler Yayıncılık, 2018.
- Eraslan, Kemal. "Ahmet Yesevî". *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1989, 2:159.
- Eraydın, Selçuk. *Tasavvuf ve Tarikatler*, 11 bs. İstanbul: İfav Yayınları, 2014.
- Erbilî, Muhammed Es'ad. *Mektûbât*, İstanbul: Erkam Yayınları, 2015.
- Fayda, Mustafa. "Bey'atü'r-Rıdvân". *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1992. 6: 39.
- Fırlalı, Ethem Ruhi. "Hasan". *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1998, 16:283.
- ". "Hüseyin". *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1998, 18:521.
- Gazzâli, Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed. *İhyâ-u ulûmi'd-dîn*. 1bs. Suudi Arabistan: Dar'ul Minhac, 2011;
- ". *İhyâu Ulûmi'd'dîn Tercümesi* çev. Ahmet Serdaroğlu. İstanbul: Erkam Yayınları, 2019.
- Gençdoğan, Ahmet. "Kelâmî Yaklaşımların Oluşumuna Etki Etmesi Bakımından Sahâbe Anlayışı". *İlahiyat Tetkikler Dergisi*, S.1 (2019): 284-300.
- Gökçe, Ferhat. "Tasavvufî/İrfânî Yoruma Dair Temel Kavramlar ve İşârî Hadis Yorumlarının Kabul Edilme Şartları", *İslâmî İlimlerde İşârî Yorum ve Te'vil Geleneği*. ed. Hasan Yerkazan. Ankara: Sonçağ Akademi, 2020, 5-102.
- Gölpınarlı, Abdülbâki. "Mesnevi Tercemesi ve Şerhi", 3bs. İstanbul: İnkılap Yayınları, 1985.

- Görmez, Mehmet. *Hadîs İlminin Temel Meseleleri*, 4 bs. İstanbul: Otto Yayınları, 2018.
- Göztepe, Yüksel. “Mevlânâ’nın eserlerinde Hz. Ömer”. *Turkish Studies Comperative Religious Studies*. (2018): 141-160.
- Güler, Ümit. Osmanlı Sosyal Hayatında Seyyidler: 18. ve 19. yy. Diyarbakir Örneği. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. C.30, S. 1 (2021): 190.
- Güven, Mustafa Sâlim. “Şazeliye”, *Türkiye’de Tarikatler Tarih ve Kültür*, ed. Semih Ceyhan. İstanbul: İsam Yayınları, 2015, 373-443.
- Hadîslerle İslâm*. ed. Mehmet Emin Özafşar, 1/63-64. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2017.
- Hâkim, Ebu Abdullah Muhammed b. Abdullah b. Muhammed. *el-Müstedrek ale’s-Sahihayn*. thk. Mustafa Abdülkadir Atâ. Beyrut: Darü’l Kütübî’l İlmiyye, 2006.
- Haksever, Ahmet Cahit. *Tasavvufu Anlama Kılavuzu*, Ankara: Otto Yayınları, 2017.
- Hamid, Abdüssettar. “Sahâbe Tefsiri Üzerine”. çev. Ömer Dumlu. *İlahiyat Fakültesi Dergisi*. S.7 (1992): 359-374.
- Hanî, Muhammed b. Abdullah. *Adâb*, çev. Ali Hüsrevoğlu. İstanbul: Erkam Yayınları, 1980.
- Hargûşî, Ebû Sa’d Abdülmelik b. Muhammed. *Tehzîbü’l-esrâr fî tabakati’l-ehyâr*, Beyrut: Dar Al-Kotob Al-İlmiyah, 2016.
- Herevî. *Menâzilü’s Sâirîn*, trc. Abdürrezzak Tek. Bursa: Emin Yayınları, 2017.
- Heysemî, Ebü’l Hasen Nûrüddîn Alî b. Ebi Bekr b. Süleymân. *el Mecmâu’z Zevâid ve Menbâu’l Fevâid*, İstanbul: Ocak Yayınları, 2005.
- Hücvîrî, Ebü’l-Hasen Alî b. Osmân b. Ebî Alî el-Cüllâbî. *Keşfü’l-mahcub (ar.)*. tr: Mahmud Ahmed Ebu’l-Azaim, Kahire: Mektebetü’s-Sikafeti’d-Diniyye, 2008.
- *Keşfu’l Mahcûb (Hakikat Bilgisi)*. çev. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2016.
- Hocâzade Ahmet Hilmi. *Veliler Bahçesi Hadîkatü’l Evliyâ*. haz. Selahattin Hacıoğlu. İstanbul: Beyaz Lale Yayınevi, 2007.

Hüdâyî, Aziz Mahmut. *Tezâkir-i Hüdâyî*, H. Selimağa Ktp.

İbnü'l-Arabî, Muhyiddîn Muhammed b. Alî b. Muhammed. *el-Fütûhâtu'l-Mekkiyye*, thk: Ahmed Şemseddin, (Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, tsz).

-----, *Fütûhât-ı Mekkîyye*. çev. Ekrem Demirli. İstanbul: Litera Yayınları, 2017.

İbn Acîbe. *Sûfîlerin El Kitabı mi'racu't-teşevvüf ilâ hakâiki't-tasavvuf*, trc. Ahmet Murat Özel. İstanbul: Ketebe Yayınları, 2022), 40.

İbnü'l-Cevzi Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî. *Sıfatü's-Safve*. thk. Ahmed b. Ali. Kahire: Daru'l-Hadis, 2009.

-----, *Sıfatü's safve Resûlullah Ashabı ve Belde Belde Allah Dostları Hayatı ve Faziletleri*, terc. Abdülvehhab Öztürk, İstanbul: Kahraman Yayınları, 2016.

İbn Hacer Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed. *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994), 1/8.

-----, *el-İsâbe Sahâbe Ansiklopedisi*. çev. Naim Erdoğan. İstanbul: İz Yayıncılık, 2018.

İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî. *es-Sünen*. 1. bs. Beyrut: Dâru't-ta'sil, 2014.

İbn Manzûr. Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî. *Lisânü'l-Arab*, Kahire: Darelhadith, 2003.

İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd b. Meni' ez-Zühri. *Tabakât*, İstanbul: Siyer Yayınları, 2015.

İbn-i Hişâm, *Sîret-i Hişam Tercemesi*. trc. Hasan Ege. İstanbul: Kahraman Yayınları, 2006.

İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî. "*Ulûmül Hadîs*", (metin ve tercüme). çev. İbrahim Kutluay, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2021.

İmâm-ı Rabbânî, Ahmed es-Serhendi. *el-Mektubatü's-Şerife*, İstanbul: Enver Baytan Kitapevi, İstanbul, tsz.

-----, *Mektûbât-ı Rabbânî*. çev. Abdülkadir Akçiçek. İstanbul: Çelik Yayınevi, 1977.

İsfahânî, Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullah. *Hilyetü'l-Evliya ve Tabakâtü'l-Asfiya*.
Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, tsz.

----- *Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtü'l-Asfiyâ*, çev. Hüseyin Yıldız-Hasan Yıldız vd.
İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2015

Kândehevî, *Hayâtü's-Sahâbe*. çev. Cengiz Yağcı ve Mehmet Karabulut. İstanbul:
Huzur Yayınevi, 2009.

Kartal, Abdullah. “Çağdaş Araştırmalarda Tasavvufun Kavramsal Sorunları: Bir İlmi
Kendi Metinleri Bağlamında Anlamak”. *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, C.19 S.2
(2006): 341-351,

Kaya, Murat. *H. Hasan ve Hüseyin'den 111 Hayat Ölçüsü*, İstanbul: Erkam Yayınları,
2015.

----- *H. Ömer'den 111 hayat ölçüsü*, İstanbul: Erkam Yayınları, 2015.

Kelâbâzî, Ebu Bekir Muhammed b. İshak el-Buhari. *Kitabü't-Ta'arruf li-Mezhebi
ehli't-Tasavvuf (ar.)*, 2bs. Kahire: Mektebeti Hancı, 1994.

----- *Doğuş Devrinde Tasavvuf Ta'arruf*. çev. Süleyman Uludağ. 5bs. İstanbul:
Dergâh Yayınları, 2016.

Kettânî. *et-Terâtîb, Terâtîbu'l-İdâriyye*. çev:Ahmet Özel. İstanbul: İz yayıncılık, 1993.

Kılıç, Mahmut Erol. “İbn'ül Arabî”. *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*. İstanbul:
TDV Yayınları, 1999, 20:520

Koçyiğit, Talat. *Hadîs İstîlahları*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1980

Köktaş, Yavuz. *Hadîsleri Anlamda Sosyolojiden Yararlanma İmkânı Sünnet
Sosyolojisi*, ed. Mustafa Tekin. Ankara: Eski Yeni Yayınları, 2013.

el-Mekkî, Ebu Talip Muhammed b. Ali b. Atiyye. *Kûtu'l-kulûb fî Muamelati'l-
Mahbub ve-Vasfu-Tariki'l-Murid ila-Makami't-Tevhid (ar.)*. thk: Dr. Mahmud
İbrahim Muhammed er-Ridvani. Kahire: Mektebet'i-Dari't-Tûras, 1bs. 2001.

----- *Kûtü'l-Kulûb (Kalplerin Azığı)*. çev. Yakup Çiçek-Dilaver Selvi. 8bs.
İstanbul: Semerkand Yayınları, 2016

Köten, Akif. *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet'te İslâm*, ed. Vecdi Akyüz. 2 bs. İstanbul:
Ensar Neşriyat, 2007, 261-285.

- Kuşeyrî, Ebü'l-Kasım Zeynülislâm Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik. *er-Risâletu'l-Kuşeyriyye*. thk: Dr. Abdülhalim Mahmud, Kahire: Daru's-Şa'b, 1989.
- , *Tasavvuf ilmine Dair Kuşeyrî Risâlesi*, haz. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014.
- Küçük, Sezai ve Zahid Enes Çakar. “Zühd Döneminde Basra ve Horasanlı Zahid/Sufilerin Kesb ve Tevekkül Anlayışı”. *Akademik Platform İslami Araştırmalar Dergisi*, C.4 S.2 (2020): 188-208.
- Küçük, Sezai. “Abdullah Ensar el-Herevi'nin Tasavvufi Fütüvvet Risâlesi: Kitabul-Fütüvve”. *Sakarya Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*.S.1 (2000): 137-166.
- Küçükaşcı, Mustafa S. *Tarihi Süreçte Seyyid ve Şerif Kavramlarının Kullanımı. Osmanlı Araştırmaları*. nşr. Halil İnancık ve İsmail Erünsal vd. İstanbul: İsam Yayınları, 2019.
- Martı, Huriye. *Hadîs Usul ve Hayat*, 4bs. İstanbul: İnsan Yayınları, 2020.
- Mevlânâ, Celâleddîn er-Rûmî. *Mesnevi*, çev. Adnan Karaismailoğlu. 3bs. Ankara: Akçağ Yayınları, 2007.
- Münâvî. *el-Kevâkibü'd-dürriyye fî terâcimi's-sâdeti's sûfîyye*, Beyrouth: Dar Al-Kotob Al-ilmiyah, 1248-2008.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî. *el-Câmiu's-sahîh*. Râid b. Sabri Dâru'l-hadâra, 2015.
- Nakşibendî, Şemsüddîn. *Tam Miftah'ul Kulûb*, İstanbul: Salah Bilici Kitabevi, 2014.
- Nebhânî, İsmail ibn Yusuf. *Sahâbeden Günümüze Veliler ve Kerâmetleri*.çev. Abdülhalık Duran. İstanbul: Hikmet Neşriyat.
- Öğke, Ahmet. “Mevlânâ'nın Mecâlis-i Seb'a'daki Sohbet Metodu”. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi*. C.11, S.3 (2016): 1011-1048.
- Öngören, Reşat. “Tarikat”. *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2011, 40: 95.
- , “Tasavvuf”. *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2011, 40: 119-120.

- Özafşar, Mehmet Emin. “Zühd ve Rekâik”. *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2013, 44:535.
- Özcan, Esat. “Tefsir İlminin Temel Kaynakları” (IV-VI. Asırlar). *Batman Akademi Dergisi*, C.4, S 1 (2020): 21-40.
- Özdemir, Rıfat. “Osmanlı Devleti'nin Tarikat, Tekke ve Zaviyelere Karşı Takip Ettiği Siyaset”. *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S.5 (1994): 259-310.
- Özel, Ahmet Murat Özel. *İbn Atâullah el-İskenderî Hayatı Eserleri ve Görüşler*. İstanbul: İnsan Yayınları, 313.
- Özköse, Kadir. “Zühd ve Sûfîlerin Zühde Yükledikleri Anlam Tasavvufta Dünyevileşmeye Tepkisel Yaklaşım”. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. (2002): 175-194.
- , “Tasavvuf Kaynaklarında Hz. Ebû Bekir”. ed. Ali Aksu. *Sivas Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, (2019): 241-250.
- “Zikir”, *Tasavvuf El Kitabı*, ed. Kadir Özköse. Ankara: Grafiker yayınları, 2016
- Pakış, Ömer. “Tasavvufî Tefsir ve Vahdet-i Vücûdun Sembolik Dili”. *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 23 (2002): 5-27.
- Pekdemir, Şevket. “Fakihlere Göre Rivâyetin Kapsamı ve İslâm Hukukuna Etkiler”. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*. C.18, S.1 (2018): 165-198.
- Sağmak, Emrah. *İlk Dönem Sûfîlerinde, Evlilik ve Aile Hayatı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Sahâbîler Ansiklopedisi*. ed. İhsan Atasoy-Mehmet Demirci vd. 1/30. İstanbul: Nesil yayınları, 2011.
- Selvi, Dilaver. “Biat Sünnetinin Tasavvufta İhyâsı”. *Uluslararası İslâm Araştırmaları Dergisi*. *International Journal of Islamic Studies*, C.I, S.1 (2015): 1-28.
- Serinsu, Ahmet Nedim. *Kur’ân ve Bağlam*, 3 bs, İstanbul: Şule Yayınları, 2018.
- Serrâc, Ebu Nasr. *el-Lüma' (ar.)*. thk: Dr. Abdulhalim Mahmud, Kahire: Daru'l-Kutubi'l-Hadîsiyye, 1960.
- İslam Tasavvufu*. çev. Hasan Kâmil Yılmaz, İstanbul: Erkam Yayınları, 2016.

- Seyyar, Ali. *Zengin Sahâbîler*, İstanbul: Nesil Yayınları, 2013.
- Sırma, İhsan Süreyya. *Müslümanların Tarihi*, İstanbul: Beyan Yayınları, 2016.
- Sühreverdî. Ebû Hafs Şehâbeddin Ömer. *Avârifü'l-Ma'ârif*. Kahire: Mektebetü's-Sekafetü'd-Diniyye, 2006.
- , *Avârifü'l-Maârif Tasavvufun Esasları*, İstanbul: İber Yayınları, 2022.
- Sülemî, Ebû Abdîrahmân Muhammed b. el-Hüseyn b. Muhammed. “*Kitâbü mehâsini't-tasavvuf*”. thk. Kenneth Honerkamp. Mecmûa-i Âsâr-ı Ebû Abdîrahmân Sülemî. nşr. Nasrullah Pûrcevâdî-Muhammed Sûrî. (Tahran-Berlin: Müessese-i Pizhûhişî-i Hikmet ve Felsefe-i İran ve Müessese-i Mütâlaât-i İslâmî-i Dânişgâh-i Âzâd-i Birlîn, 1388 hş./2009).
- , *Tasavvufta Fütüvvet*, çev. Süleyman Ateş, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1977.
- Şiblî, Mevlâna ve Nedvî, Süleyman. *İslâm Tarihi Asr-ı Saâdet*. trc. Ömer Rıza Doğrul, İstanbul: Kapı Yayınları, 2019.
- Taberî. Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî *Câmi'u'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*. 2. bs. Kahire: Mektebetu İbn Teymiyye, 1994.
- Tahrâlî, Mustafa. “Ahmet er-Rifâî”. *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1989, 2:127.
- , “Rıfaiyye”. *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2008, 35:99.
- Tâhirü'l-Mevlevî. *Mesnevî şerhi*, İstanbul: Şamil Yayınevi, 2017
- Tanrıkulu, Ebubekir. *Altın Silsile silsiletü'z Zeheb ve Hak Tarikatlar*, Ankara: Semih Ofset, 2016.
- Tek, Abdürrezzak. *Tasavvuf ve Tarikatlar*, Bursa: Emin Yayınları, 2020.
- Tekeli, Hamdi. *Tasavvuf Kültürüne Giriş*, İstanbul: Uludağ yayınları, 2011.

- Tirmizî, Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ b. Sevre Yezîd. *el-Câmi 'u's-şahîh*. Beyrut: Dâru't-tâ'sil, 2016.
- Tiyek, Fatih. "İlk Dönem Tefsir Faaliyetlerinin Bağlamsal Açıdan Değerlendirilmesi". *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*. S. 23 (2014): 151-182.
- Tosun, Necdet "Silsile". *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2009, 37: 206.
- . *Bahâeddin Nakşband, Hayatı, Görüşleri, Tarikatı*, 6bs. İstanbul: İnsan Yayınları, 2015.
- Turgay, Nurettin. "Sahâbenin Tefsir İlmindeki Yeri". *Bilimname Dergisi*. C:14 (2008): 35-57.
- Türer, Osmân. "Hilyetü'l-Evliyâ". *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1998, 18: 51.
- Uludağ, Süleyman. "Halvet Der-Encümen". *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1989, 15: 387.
- . "Fütüvvet". *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1996, 13:261.
- . "Nefis." *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2006, 32: 529.
- . *İnsan ve Tasavvuf*, İstanbul: Mavi Yayıncılık, 2001.
- . *Tasavvuf Kültüründe Keşf ve Kerâmet*, 2bs. İstanbul: Sûfî Kitap, 2008.
- Usta, Muhiddin. *Tâbibzâde Mehmed Şükrî Efendi ve Silsilenâme-i Sûfîyye*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Vâhidî. *Esbâb-ı Nüzûl*, çev. Necati Tetik ve Necdet Çağıl. 3bs. İstanbul: Ketebe Yayınları, 2021.
- Vassaf, Osmânzâde Hüseyin. *Sefîne-i Evliyâ*, haz. Mehmet Akkuş-Ali Yılmaz. İstanbul: Kitabevi, 2006.
- Yağmur, Osmân. *Hâkim, En-Nisâbûrî'nin Hadîs Usûlü Anlayışı*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora tezi, 2020.

- Yaman, Ahmet. “Sahâbenin Fıkhî Mezheplere Kaynaklığı”. *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, S.38, (2014): 11-44.
- Yavuz, Hulusi “İslâm'da İlim ve Medeniyet Kaynağı ve Te'siri”. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. S.7-10 (1995): 9-78.
- Yıldırım, Mustafa. *İlk Dönem Zâhidleri ve Zühd Anlayışları Sahâbe Dönemi, Hicri I. Ve II. Asır*. Konya: Necmeddin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- Yılmaz, Abdülkadir. *Selman El-Farisi'nin Hayatı, İslam Tarihindeki Yeri ve Tesirler*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009.
- Yılmaz, Hasan Kâmil. *Tanımı, Kaynakları ve Tesirleriyle Tasavvuf, Vefatının 10. Yılında Mehmet Zahit Kotku ve Tasavvuf Sempozyumu*, İstanbul: Seha Neşriyat, 1991.
- . *Mesnevi Sohbetleri Dinle Neyden*, İstanbul: Erkam Yayınları, 2011.
- . *Tasavvufî Bakış*, İstanbul: Erkam Yayınları, 2011.
- . *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatler*, 31 bs. İstanbul: Ensar Yayınları, 2020
- Yılmaz, Ömer. *Geçmişten Günümüze Tasavvuf ve Tarikatler*, 3bs. İstanbul: Akçağ Yayınları, 2019.
- Yücer, Hür Mahmut. “Sadiyye”, *Türkiye’de Tarikatler Tarih ve Kültür*, ed. Semih Ceyhan. İstanbul: İsam Yayınları, 2015, 223-281.
- Zekiyüddîn Şa’bân, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, çev. İbrahim Kâfi Dönmez, Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 1996.

ÖZGEÇMİŞ

A. EĞİTİM

Yüksek Lisans: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Temel İslâm Bilimleri Ana
Bilim Dalı Temel İslam Bilimleri Bölümü, 2022, İstanbul

Lisans: Sakarya Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi, Anadolu Üniversitesi Açıköğretim
Fakültesi İş İdaresi.

B. MESLEKİ DENEYİM

1994-1998 Kadir Rezan Has Ortaokulu Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği

2007-2014 Kadir Rezan Has İlköğretim Okulu Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi
Öğretmenliği

2014-2019 Celal Avşar Ortaokulu, Ali Nar İmam Hatip Ortaokulu, Prof Abdullah
Türkoğlu Ortaokulu, Tepe İnşaat İlkokulu Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi
Öğretmenliği

2019-2020 Rezan Has Anadolu Lisesi Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği

C. HOBİLER

Kaligrafi, kitap okumak, seyahat etmek.